

VOJNA KRAJINA U HRVATSKOJ

U POVODU STOTE GODIŠNJICE PRIPOJENJA VOJNE KRAJINE
CIVILNOJ HRVATSKOJ

ZAGREB, 1981.

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ZAGREB

KATALOG IZLOŽBE

Urednik
Prof. IVAN BARBARIĆ

Prof. FEDOR MOAČANIN

Dr MIRKO VALENTIĆ

VOJNA KRAJINA U HRVATSKOJ

Zagreb, 1981.

ORGANIZATOR IZLOŽBE:

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE

SUORGANIZATORI:

CENTAR ZA POVIJESNE ZNANOSTI
ARHIV HRVATSKE
MUZEJ ZA UMJETNOST I OBRT

ZNANSTVENI I STRUČNI VODITELJI:

Prof. FEDOR MOAČANIN
Dr MIRKO VALENTIĆ

SURADNICI:

Prof. IVAN BARBARIĆ
Prof. JELENA BOROŠAK MARIJANOVIĆ
Prof. VLASTA BRAJKOVIĆ
Prof. ELA JURDANA
Mr MILAN KRUHEK
Prof. ANKICA PANDŽIĆ
Prof. MILJENKO PANDŽIĆ
Prof. BORIS PRISTER
Dr MARIJANA SCHNEIDER
Mr MARIJA ŠERCER

LEKTOR:

Dr IVAN SOVIĆ

PRIJEVOD PREDGOVORA:

Dr BLANKA JAKIĆ

GRAFIČKI SURADNIK:

JANKO JELIČIĆ

FOTOGRAFIJE:

IVAN PANČOKA
JOSIP VRANIĆ

POSUDBA IZLOŽAKA:

ARHIV HRVATSKE ZAGREB
BIBLIOTEKA JAZU ZAGREB
ETNOGRAFSKI MUZEJ ZAGREB
GRADSKI MUZEJ BJELOVAR
HISTORIJSKI ARHIV GRADA ZAGREBA
HRVATSKI ŠKOLSKI MUZEJ ZAGREB
MESTNI MUZEJ LJUBLJANA
MODERNA GALERIJA ZAGREB
MUZEJ BRODSKOG POSAVLJA
SLAVONSKI BROD
MUZEJ ZA UMJETNOST I OBRT ZAGREB
MUZEJ U ŽUPANJI
NACIONALNA I SVEUČILIŠNA
BIBLIOTEKA ZAGREB
NARODNI MUZEJ LJUBLJANA
ZAVOD ZA POVIJEST PRIRODNIH
ZNANOSTI JAZU ZAGREB

RESTAURIRANJE IZLOŽAKA:

CELA CINOTTI-ČABO
Ing. ZDENKA HRŠAK
Akad. slikar EMINA KRANJČEC

SLIKA NA KORICAMA:

SEREŽAN, kat. br. 285

TISAK:

JUMENA, ZAGREB, ŠALATA bb

SADRŽAJ

	Strana
PREDGOVOR	7— 10
F. Moačanin, Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.	11— 41
Dr M. Valentić, Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790—1881.	42— 77
Osnovna literatura i opća bibliografija o Vojnoj krajini	77
Katalog	79—141
Popis slika	142
Prijevod predgovora na njemački jezik	143—148
Prilog: Karta vojne i upravne podjele Hrvatsko-slavonske krajine uoči razvojačenja.	

PREDGOVOR

Vojna krajina u Hrvatskoj čiji početak seže u 15. stoljeće kada je Ugarsko-hrvatska država za kralja Matije Korvina pokušala izgraditi obrambeni pojas protiv Turaka, predstavljala je poseban teritorij Hrvatske na kojem je u 16. stoljeću organizirana obrana zemalja Habsburške monarhije od Turaka. U obrani od Turaka iz Bosne već potkraj 15. stoljeća javlja se ime Krajina ili Granica za gradove i posjede uz tursku granicu u Hrvatskoj.

Preko Hrvatske Turci su sve češće prodirali u Istru i Kranjsku, Štajersku i Korušku, nasljedne austrijske zemlje, te je njihova obrana ovisila uveliko o sudbini Hrvatske. Zajednička opasnost dovela je do organiziranja zajedničke obrane i interesa plemstva Kranjske, Koruške i Štajerske da preuzme na sebe dio troškova obrane u Hrvatskoj. Ferdinand Habsburški, prilikom izbora za hrvatskog kralja 1527. godine izričito je preuzeo određene obveze za obranu zemlje.

Hrvatska je bila izložena trajnim napadima, pljačkama, paljenju i uništavanju od strane većih i manjih turskih vojski, pred čijim naletima su opustjeli osobito predjeli uz granicu. Mnoštvo naroda iz tih krajeva odvedeno je u tursko ropstvo, neki su napustili svoje ognjište i pobjegli u unutrašnjost zemlje ili susjedne krajeve Ugarske, Austrije, Moravske i Italije. Najviše su opustjeli hrvatski krajevi od rijeke Zrmanje do Kupe i Save, zatim između Save i Drave. Preostalo stanovništvo ovih krajeva ipak će kasnije ojačati doseljavanjem novih stanovnika koji se tu naseljavaju bježeći od turskog nasilja iz turskih krajeva, preko Une i Save. Vladari su podržavali to naseljavanje hrvatskih pograničnih krajeva dajući novim doseljenicima privilegije i više slobode uz obvezu ratovanja i obrane od Turaka.

Međutim, Vojna krajina tada još nije bila zaseban teritorij. Sačinjavali su je samo krajiški vojnici sastavljeni od četa hrvatskih plemićkih staleža i četa iz unutrašnjoaustrijskih pokrajina. Dvije vojske brane tada Hrvatsku: hrvatska pod zapovjedništvom bana i pomoćna austrijska pod zapovjedništvom austrijskih kapetana i generala (generalis capitaneus suae maiestatis), koji su morali biti u stalnom sporazumu sa hrvatskim banom.

Prelomni događaj u povijesti obrambenog rata za Hrvatsku bio je sabor staleža unutarnje Austrije u Brucku na Muri 1578. godine. Tada su done-sene mnoge važne odluke za obranu. Car Rudolf predaje brigu oko obrane i vrhovno zapovjedništvo u svim vojnim pitanjima na granici nadvojvodi Karlu.

Započinje time i druga borba kojom Hrvatska gubi političku i vojnu vlast na graničnom području a time postepeno i svoju državno-pravnu ju-risdikciju i vlast nad velikim dijelom hrvatskog teritorija a Krajina se po-činje izgrađivati kao trajna vojna institucija potčinjena ratnom vojnom vi-jeću u Grazu i kasnije u Beču. Toj novoj, vojnoj vlasti sve se više moraju pokoravati i hrvatski staleži i ban.

Pogranični pojas postupno se i u sudsko-upravnom pogledu izdvaja ispod vlasti hrvatskog bana i Sabora i organizira se kao poseban vojno-politički teritorij (generalati). Otada započinje uporna borba hrvatskih sta-leža i plemstva i štajerskih nadvojvoda kao vrhovnih zapovjednika Vojne krajine, u krajnjoj liniji i vrhovne centralne carske vlasti, za povratak hrvatskih državnih prava nad krajiškim teritorijem. Vojna vlast u toj borbi oslanja se dijelom i na novonaseljeno stanovništvo koje je preuzelo vojnu obvezu i bilo izuzeto ispod vlasti hrvatskog plemstva, koje je nekada kao feudalni vlasnik gospodarilo na svojim izgubljenim posjedima. Novi dose-ljenici su bili radije privilegirani vojnici nego podložni kmetovi, što je od-govaralo više interesima Habsburške centralističke politike nego li tež-njama hrvatskog plemstva da na ponovno osvojenom području uspostavi svoju nekadašnju vlast i svoja feudalna prava. Krajina postaje sve više veliki izvor odlične i jeftine carske vojske a krajišnici jedan od važnih oslonaca jačanju vladarskog apsolutizma.

Ovakvo izvanredno stanje jednog velikog dijela Hrvatske moglo se do kraja 17. stoljeća opravdavati opasnošću kojoj su bile izložene Hrvat-ska, Ugarska i austrijske zemlje, ali je već Karlovački mir (1699.) ovu opas-nost značajno smanjio, pa su se hrvatski staleži s opravdanjem nadali da će opet osvojeni i oslobođeni hrvatski krajevi biti pripojeni građanskoj Hrvatskoj. Već tada je i sam car Leopold bio obećao (1703.) hrvatskim sta-ležima i svojim otpisom to i naredio da se moraju ne samo krajevi između Une, Kupe i Save, već i ostali oslobođeni dijelovi koji starinom pripadaju Hrvatskoj vratiti hrvatskim staležima, staviti pod vlast hrvatskog bana i Sabora i tako ponovno sjediniti sa maticom zemljom.

Do toga tada nije došlo jer su prevagnuli apsolutistički i centralistički interesi Habsburške monarhije, a jedan od važnih razloga bio je sigurno i taj što Beč nije htio ispustiti iz svoje vlasti takvu vojnu silu kakvu je osiguravala i održavala Vojna krajina u Hrvatskoj. Tu vojsku od tada će Beč koristiti u svim ratovima i na svim evropskim ratištima na kojima će brani-ti svoje dinastičke i državne interese.

Vojnim vlastima na Krajini išao je u prilog i položaj kmetova u Ugar-skoj i Hrvatskoj. Stanovništvo na krajiškom području radije ostaje pod puš-

kom i vojnom obvezom kojoj je već naviklo nego li da prihvati terete feudalnih obveza i kmetSKU podložnost. Najbolji primjer i potvrda takvog stanja bila je sudbina Like i Krbave. To oslobođeno područje carska vlast najprije podređuje feudalnoj upravi unutarnjoaustrijske komore, pa privatnih posjednika, ali kada je protiv toga ustao sav lički narod sa prijetnjom da će radije sa ženama i djecom prijeći natrag u Tursku nego li postati kmetSKI ovisan o novim feudalcima, tada su zaredale bune i nemiri. Carska je vlast konačno morala popustiti i 1712. Lika i Krbava postaju dio Krajine te ulaze u sastav i pod zapovjedništvo Karlovačkog generalata.

Poslije Karlovačkog mira (1699.) i mira u Požarevcu (1718.) počinje se raditi na novoj teritorijalnoj organizaciji Vojne krajine. Novoosvojena područja se ne pripajaju Hrvatskoj već se uređuju kao nove vojne oblasti. Vojna vlast proširuje se na sva područja života krajišnika i Krajine. Mijenjaju se organizacijski i upravni sistemi, a kod krajišnika raste sve veća neizvjesnost i nezadovoljstvo jer je iza svake reforme stajala težnja da se krajišniku nametnu sve veće, ne samo vojne, već i feudalne obveze. Konačno uređenje Vojne krajine kao posebne »carske zemlje« provedeno je u doba trećeg austro-turskog rata (1736—1739). U doba Marije Terezije izvršena je njena reorganizacija podjelom na manja vojna područja, regimente. Organizacijska struktura Vojne krajine kao zasebnog upravno-političkog područja u Hrvatskoj izgrađena je i učvršćena Temeljnim krajiškim zakonom (Grundgesetz) 1807. godine, kojim su normirana sva područja društvenog i ekonomskog života Krajine. Takvo uređenje ostalo je sve do druge polovice 19. stoljeća, iako su stalno prisutna nastojanja Hrvatskog sabora, da se Krajina pridruži Hrvatskoj i stavi pod vlast Sabora i bana.

Vidjeli smo dakle povijesno opravdanje stvaranja obrambene granice, razloge izdvajanja graničnog područja i njegovu vojničku organizaciju, koja se pretvara u političku i zakonodavnu vlast onda, kada više nema nikakve turske opasnosti za Hrvatsku i Evropu. Turska je sila bila slomljena, ali je Vojna krajina ostala i dalje kao otuđeni dio hrvatskog prostora, podređena političkim, ekonomskim i dinastičkim interesima Habsburške monarhije. Granica je izvršila svoj zadatak obrane. Na njoj je konačno zaustavljena turska sila, ali su tisuće i tisuće hrvatskih vojnika i dalje ginuli na bojnim poljima Evrope u borbi za tuđe interese, braneći apsolutizam i feudalni sistem Habsburškog carstva.

Sam je narod Krajine dizao bune i pobune protiv krajiške vlasti i vojne samovolje krajiških zapovjednika. Tražio je da postane slobodnim stanovnikom građanske Hrvatske. Te svoje težnje krajišnici su poslije 1848., kada je ukinuto kmetstvo, sve češće izražavali. Hrvatski sabor trajno nastoji i sam ostvariti da hrvatski krajevi postanu dio hrvatskog kraljevstva, da postanu sastavni dio domovine od koje su nenkad nasilno otrgnuti, iako su starinom i pravom bili sastavni dio Hrvatske. Do toga je konačno došlo tek 1881. godine. Manifestom cara Franje Josipa I od 15. srpnja 1881. godine proglašeno je konačno sjedinjenje Vojne krajine sa civilnom, građanskom Hrvatskom. Nakon stoljetne borbe Hrvatska je konačno dočekala čas

kada su joj vraćeni njeni otrgnuti dijelovi zemlje. Tim je činom završila gotovo četiristo godina duga krajiška epopeja.

Od tada je prošlo sto godina i tim povodom Povijesni muzej Hrvatske organizirao je ovu izložbu s ciljem da se prikaže javnosti postojanje te jedinstvene vojne organizacije i institucije u svjetskoj povijesti, da se oslika i rekonstruira to razdoblje naše povijesti. Velika je to i složena tema i vrlo je teško na jednoj izložbi iznijeti svu problematiku, sva zbivanja, sve događaje i promjene kroz njenu višestoljetnu povijest. Prikupljeno je mnoštvo dokumenata, predmeta, ilustracija kojima bi se moglo prikazati postanak, razvoj i značenje Vojne krajine u Hrvatskoj. Teško da bi i sve to moglo do kraja i cjelovito predočiti posjetiocu svu složenost i bogatstvo ove povijesne teme. No još teže je to bilo postići u ovim skućenim prostorima kojima raspolaže Povijesni muzej Hrvatske, jer i od te prikupljene građe mnogo je toga moralo biti izostavljeno. Premaleni prostor uvjetovao je strogu i veliku selekciju materijala, no zato ipak nije poremećena osnovna koncepcija izložbe. Praznine koje su zbog toga ostale u samoj izložbi, dopunjavaju uvodne studije prof. F. Moačanina i dr. M. Valentića.

Svoj veliki doprinos u ostvarenju ove izložbe dali su i svi drugi suradnici, posebno one ustanove koje u izložbi sudjeluju posudbom izloženih materijala. Iako Povijesni muzej Hrvatske ima mnogo materijala u svojim zbirkama, bez te suradnje, ova bi izložba ipak bila siromašnija za mnoge vrijedne i jedinstvene eksponate, koje čuvaju arhivi i biblioteke, muzeji i muzejske zbirke i u zemlji i inozemstvu. Zbog toga izražavamo svoju posebnu zahvalnost: Arhivu Hrvatske, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, Arhivu Slovenije, Historijskom arhivu grada Zagreba, Muzeju grada Zagreba, Zavodu za povijest prirodnih znanosti JAZU, Modernoj galeriji u Zagrebu, Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu, Etnografskom muzeju u Zagrebu, Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, Narodnom muzeju u Ljubljani, Mestnom muzeju u Ljubljani, Muzeju Brodskog Posavlja u Slavanskom Brodu, Gradskom muzeju u Bjelovaru, Muzeju Županje u Županji, Državnom i ratnom arhivu u Beču, Austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču, Štajerskom zemaljskom arhivu u Grazu.

Izložbu »Vojna krajina u Hrvatskoj«, Povijesni muzej Hrvatske organizirao je u užoj suradnji sa Arhivom Hrvatske, Odjelom za Hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Muzejom za umjetnost i obrt u Zagrebu.

U vrijeme otvorenja i trajanja izložbe Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti organizirao je znanstveni skup koji će osvijetliti tu istu temu, fenomen Vojne krajine kroz 300 godina njenog postojanja, pa će radovi ovog znanstvenog skupa i izložba priređena u Povijesnom muzeju Hrvatske, pridonijeti, da ovo veliko poglavlje u Hrvatskoj povijesti, dobije nova objašnjenja, da tako još bliže bude povijesnoj slici i istini.

Prof. Ivan Barbarić

Prof. Fedor Moačanin

VOJNA KRAJINA DO KANTONSKOG UREĐENJA 1787.

Uvod

Historija Vojne krajine u Hrvatskoj u jednu je ruku povijest vojne institucije ili, pojednostavnjeno rečeno, povijest krajiške vojske. U drugu ruku ona postaje povijest naroda koji živi u određenom pograničnom području, organiziranom na poseban način.

U razvoju Vojne krajine možemo razlikovati dva osnovna razdoblja. Prvo traje do poznate bitke kod Siska 1593. To je vrijeme izgradnje pograničnog sistema utvrda za obranu od turske najezde s posadama koje izdržava kralj (odnosno unutrašnjoaustrijski staleži), a u manjem dijelu i hrvatski staleži. Osim kraljevih, odnosno unutrašnjoaustrijskih posada u to doba nema u Hrvatskoj stanovništva koje ne bi priznavalo jurisdikciju bana i Sabora. Manje grupe naseljenika iz Turske sklapaju sporazume sa zemaljskom gospodom. Obvezuju se na vršenje vojničke službe i manja podavanja (uglavnom u novcu i stoci) i za to dobivaju zemlju. Ti tzv. privatni vlasni uklapaju se u onovremenu strukturu vlastelinstva. Jedina relativno velika grupa za vojevanje sposobnih preseljenika iz Turske ne naseljava se u Hrvatsku, nego u Žumberak, koji je tada sastavni dio Kranjske. Pa ni oni u početku ne remete zatečeni feudalni red u pokrajini. Tek činjenica da je njihov vlastelin sam vladar (zemaljski knez) stavlja ih u osobit položaj. Istom će kasniji razvoj Vojne krajine u Hrvatskoj i vojnička podređenost Žumberčana generalu u Karlovcu dovesti do nestanka jurisdikcije kranjskih staleža u Žumberku. Zato kad govorimo o Vojnoj krajini tog razdoblja, možemo prikazati (s izuzetkom Žumberka) samo razvoj obrambenih mjera i krajiške vojske.

Drugo osnovno razdoblje počinje dugim ratom s Turcima (1593—1606), kad dolazi do masovnog naseljavanja vojničkog stanovništva iz Turske. Iako se naseljava na zemljišta crkve i svjetovnih feudalaca, novo stanovništvo odbija da ih prizna za zemaljsku gospodu, što ima kao nužnu posljedicu i nepriznavanje jurisdikcije bana i Sabora. Nastojanje hrvatskog

plemstva da povrati svoja imanja i uspostavi jurisdikciju bana i Sabora nad doseljenicima, iako uporno, ostalo je bezuspješno, osim rijetkih izuzetaka. Tako to novo stanovništvo stvara podlogu za izdvajanje suvislog krajiškog teritorija, koji se doista izdvaja iz tadašnje Hrvatske. Od tada Vojna krajina ne znači samo vojnu instituciju, nego i određen teritorij na kojem živi stanovništvo s osebujnim društvenim razvojem, drukčijim od onoga u preostaloj Hrvatskoj.

Tursko napredovanje i obrana Hrvatske do mohačke bitke 1526.

U vrijeme osmanskog vladara Orhana osvajaju Turci Cimpe (1352), svoje prvo uporište u Evropi. Tokom slijedećih sto godina oni praktički postaju gospodari Balkana i završiše svoj uspjeh osvajanjem Carigrada 1453. Njihovo neprekidno napredovanje u Evropi zaustavljeno je istom koncem XVI st. na prilazima alpskog bedema i na granicama jednog društva, kojeg su ekonomski razvitak, a prema tome i vojnoorganizacijske sposobnosti, poništile prednosti koje je prije imalo osmansko društvo u sukobu s feudalnom anarhijom jugoistoka Evrope.

Iako su imale pojedinačnih obrambenih uspjeha u borbi s Turcima, feudalne države jugoistočne Evrope nisu se mogle trajno odrvati turskoj vojnoj sili, organiziranoj na temelju unutrašnjeg ustrojstva osmanskog društva. Svoju zastarjelu vojnu organizaciju one nisu mogle izmijeniti bez odgovarajućih promjena u organizaciji društva. Prevladavanje feudalne anarhije unutrašnjim snagama i izlaz iz krize jačanjem kraljevske vlasti, kao na zapadu Evrope, ovdje nije bilo moguće ostvariti upravo zbog neprestanih turskih navala. Ugarsko-hrvatska državna zajednica u tome nije činila nikakav izuzetak.

U okvir vanjskopolitičkih razmatranja ugarsko-hrvatskih kraljeva ulaze Turci vrlo rano. Svega četrnaest godina nakon prvoga turskog osvojenja u Evropi, godine 1366, kralj Ludovik I bavio se mišlju da povede rat protiv Turaka. Prema nekim nesigurnim podacima navodno ga je i vodio 1366—7. Prve turske provale u hrvatske krajeve između Save i Drave posljedica su poraza kralja Žigmunda u bitki s Turcima kod Nikopolja u Bugarskoj 1396. Ipak, i pored povremenih kasnijih provala u Pokuplje i južnu Hrvatsku, hrvatske su zemlje sve do pada Bosne 1463. uglavnom bile zaštićene od neposredne turske opasnosti. Turskim osvajanjem Bosne položaj se hrvatskih zemalja znatno pogoršava. Protuofenziva kralja Matijaša omogućila je doduše osnivanje Jajačke i Srebrničke banovine u sjevernoj Bosni, a oduzimanje Senja Frankopanima (1469) i stvaranje Senjske kapetanije stvorilo je značajno obrambeno uporište u Hrvatskoj. (Senjska kapetanija je najstarija krajiška kapetanija u Hrvatskoj i postojala je sve do uvođenja regimenti sredinom XVIII st.). Vojnoorganizacijske mjere kralja Matijaša, koje možemo smatrati zametkom Vojne krajine, ipak nisu

mogle zaštititi hrvatske zemlje od turskih pustošenja s teškim posljedicama istrebljenja stanovništva i razaranja privrede. Neznatan predah omogućilo je istom primirje s Turcima 1483. Poslije Matijaševe smrti 1490. obnavljaju se turski upadi. Ponovno se razmahala feudalna anarhija, koju je nepotpuno i privremeno bila obuzdala Matijina ojačala kraljevska vlast. Sa slabljenjem kraljevske vlasti za Matijinih nasljednika smanjivale su se i njihove materijalne mogućnosti da financiraju naslijeđeni obrambeni sistem prema Turcima. Negativno se odražava na obranu i to što je Hrvatska u to vrijeme podijeljena na dvije samostalne upravne jedinice: Hrvatsku u užem smislu i Slavoniju. Slavonsko plemstvo uporno brani svoje pravo da ne ratuje »izvan granica i međa« svoga slavonskoga kraljevstva i usprkos strogim naredbama kralja u kriznim situacijama ne pomaže obrambene napore plemstva u Hrvatskoj. Povremeni pojedinačni uspjesi nekoordinirane obrane ne mogu spriječiti sistematska turska pustošenja, a porazi, kao onaj najpoznatiji na Krbavskom polju 1493, ostavljaju trajne posljedice. Ne dobivši pomoći u okviru ugarsko-hrvatske državne zajednice, hrvatsko je plemstvo traži izvana. Osim pokušaja da se nagodi s Turcima ili da dobije pomoć i zaštitu od Venecije, ono se sve više povezuje s Habsburgovcima, gospodarima susjednih slovenskih zemalja, koji su zainteresirani za obranu Hrvatske ne samo radi svojih pretenzija na ugarsko-hrvatsko prijestolje, nego i radi obrane od Turaka svojih nasljednih zemalja u Alpama. Suradnja s Habsburgovcima uzrokovala je napokon 1522. dovođenje habsburških četa u Hrvatsku. Kada je Hrvatska poslije mohačke bitke 1526. ostala i bez kralja i bez dinastije, bilo je prirodno da izbor hrvatskog plemstva padne na kuću s kojom su već toliko vremena surađivali i na osobu od koje su očekivali još veću pomoć kad postane hrvatski kralj.

Vojna krajina u doba turske ofenzive do 1593.

Birajući 1. siječnja 1527. na saboru u Cetinu Habsburgovca Ferdinanda za kralja, hrvatsko je plemstvo od tog izbora ponajviše očekivalo povoljne rezultate za obranu zemlje. Ferdinandovi su poslanici u Cetinu pismeno obećali u njegovo ime da će kralj o svom trošku i pod zapovjedništvom svoga vrhovnog kapetana držati u Hrvatskoj 200 konjanika i 200 pješaka (martoloza), kao i izdržavati još 800 konjanika kojima će zapovijedati pojedini hrvatski feudalci. Osim toga kralj se obvezao da će na kranjskoj granici prema Hrvatskoj držati dovoljan broj vojnika i da će voditi brigu o snabdijevanju utvrda u Hrvatskoj. Taj program o suradnji kralja i feudalaca u obrani zemlje temeljio se na pretpostavci da će se održati dotadašnji ekonomski i vojni potencijal hrvatskog plemstva i da će kralj na vrijeme izvršavati svoje obveze. U to su vrijeme kraljeve krajiške utvrde bile grupirane u dvije vojne komande — Senjsku i Bihačku kapetaniju. Ostale su pogranične gradove branili hrvatski feudalci, manje-više uz kra-

ljevu pomoć. No, s vremenom su njihova imanja ostajala sve više pusta. Dio zemljoradničkog stanovništva odvodili su Turci kao roblje, a drugi se selio u sigurnije krajeve da izbjegne ratne nevolje. Bez neophodnih prihoda sa svojih imanja, feudalci su za održavanje gradova i vojnika bili upućeni na kraljevu novčanu pomoć. Kralj je tu pomoć u pravilu odobravao, ali ju je rijetko na vrijeme isplaćivao. Zato su u to vrijeme brojne žalbe hrvatskih plemića da su potrošivši sav svoj imetak na obranu od Turaka zapali u veliko siromaštvo. Osim toga je u prvo vrijeme habsburške vladavine znatna sredstva iscrpljivao i građanski rat u Slavoniji između prištaša Ferdinanda I i Ivana Zapolje. U krajnjem očajanju neki plemići čak prijete da će se podložiti Turcima. U nemogućnosti da pod takvim uvjetima održavaju svoje pogranične gradove, feudalci ih predaju kralju neka se o njima stara kako zna i umije. Tako se neprestano povećavao broj utvrda o kojima se kralj morao neposredno brinuti te su u Hrvatskoj organizirane — uz već spomenute — još Ogulinska i Hrastovička kapetanija, a u Slavoniji Koprivnička, Križevačka i Ivanička kapetanija. Žumberačka kapetanija stvorena je na kranjskom teritoriju, ali je od samog početka u vojnom pogledu bila organizacijski povezana s Vojnom krajinom u Hrvatskoj. Uz vrhovnog komandanta kraljeve krajiške vojske uskoro se javljaju i posebni podzapovjednici Hrvatske, odnosno Slavonske krajine. Napokon je 1568. ukinuta jedinstvena komanda i obje krajine dobivaju samostalne zapovjednike.

Nije bilo dovoljno da se Vojna krajina samo organizira. Trebalo je namaknuti sredstava da se ta vojna institucija i održava. U principu je kralj trebao sredstva za obranu crpiti u prvom redu iz ratne daće (dike). No, do polovine XVI st. dika je spala na svega 1327 forinti (1544), a troškovi za održavanje samo Slavonske krajine izračunati su u otprilike isto vrijeme (1555) na više od 140.000 forinti, a za Hrvatsku krajinu na 65.000 forinti. Osim toga Habsburgovci, angažirani u borbi s reformacijom u Njemačkoj, u trajnom sukobu s Francuskom i u ratovanju u Ugarskoj, za njih važnijoj fronti protiv Osmanlija, bili su u stalnim novčanim neprilikama i nisu bili kadri izvršavati svoje obveze u obrani Hrvatske. Kralj je zato bio neprestano prisiljen da traži novčanu pomoć od staleža svojih pokrajina Štajerske, Kranjske i Koruške, a ponešto i Gorice. Ni ta pomoć nije bila dovoljna pa je kralj ostajao dužan i feudalcima koji su za njegov račun održavali vojnike i najamnicima koje je sam morao plaćati. Nemajući drugih sredstava za život, najamnici su pljačkali okolno stanovništvo, a kad ni to ne bi pomoglo, napuštali su službu u Krajini. Osim toga, da bi se postigle uštede ionako oskudnih sredstava, većinu su najamnika u jesen otpuštali iz službe, pa bi ih na proljeće nanovo unajmljivali. Turski su akindžije to iskorištavali i provaljivali su zimi. Pustošenjem okolice neke krajiške utvrde, zarobljavanjem ili rastjerivanjem okolnog zemljoradničkog stanovništva, Turci su nastojali prisiliti posadu da sama napusti grad kada nije imala u pustoši odakle da se snabdijeva hranom. U napušteni grad Turci su stavljali svoju posadu i ponovno su naseljavali okolno zem-

ljište. Protiv takvog načina ratovanja bila je vojska u Hrvatskoj prilično nemoćna, bilo da se radilo o domaćoj feudalnoj vojsci, bilo o domaćim, njemačkim, a neko vrijeme i španjolskim najamnicima. Krajišku je obranu trebalo pojačati vojnicima vičnim turskom načinu ratovanja, tj. vođenju malog rata na Krajini. To su bili prebjeci iz Turske koji s vremenom postaju sve češći i postaju sve presudniji u dugotrajnom rvanju na Krajini.

Veliki dio turskih pograničnih četa sastojao se od kršćana koji su zbog vojne službe bili oslobođeni niza drugih feudalnih obveza. Bilo zbog pokušaja ograničavanja njihovih povlastica u Turskoj, bilo zato što im se obećavao još povoljniji položaj, spomenuti turski krajišnici u znatnijim grupama prelaze na habsburški teritorij od 1530. dalje. U historijskim izvorima javljaju se pod različitim nazivima: pribjezi, uskoci, vlasi, Turci, Srbi ili Rašani, Čići. Jedna te ista grupa javlja se često pod različitim nazivima. Naziv Turčin ne označuje dakako pravog Turčina, pa čak ni muslimana, nego naprosto čovjeka koji je pobjegao iz Turske. Taj se naziv uostalom brzo gubi iz izvora. Prema kraju XVI st. gubi se i naziv pribjeg, a uskok se u pravilu ograničava na Senjane i Žumberčane. »Vlah« je naziv koji prvenstveno ukazuje na društveni položaj kako u turskoj, tako i u novoj sredini. Taj naziv izvori daju već žumberačkim uskocima, a s vremenom je on prevladao za sve preseljenike te vrste. Taj naziv doduše u raznim vremenima i u raznim krajevima ima i različito značenje. No, u vremenu i na području koje ovdje obrađujemo naziv vlah odnosi se na kršćansko stanovništvo u Turskoj koje zbog vršenja vojne službe uživa specifične vlaške povlastice i koje i poslije preseljenja na kršćansku stranu nastoji zadržati sličan status. Doduše, kako su ti preseljenici većinom bili Srbi pravoslavne vjere, neki izvori upotrebljavaju vlaško ime i kao sinonim za Srbina, odnosno pravoslavca. To se posebice odnosi na preseljenike u Varaždinskom generalatu. U XVI i XVII st. svi Srbi koji prelaze hrvatsku granicu su »vlasi«, ali svi »vlasi« nisu Srbi. Tako se npr. već kod seobe 1538. jasno razlikuju »vlasi« Srbi ili Rašani i romanski vlasi Čići (antiqui Romani). U Karlovačkom generalatu nalazi se u XVII st. znatan broj »vlaha« katolika, za koje u izvorima nema potvrde da bi bili Srbi. Nazivi se, koji jasno određuju etničku pripadnost preseljenika, uopće u izvorima javljaju veoma rijetko i ne za svaku pojedinu grupu.

Potrebe vojničke prirode diktirale su Ferdinandovim zapovjednicima i hrvatskim feudalcima da se zalažu oko preseljenja vlaha. No kada su ovi od 1530. stali prelaziti granicu u organiziranim grupama, odmah se oštro postavilo pitanje njihovog stalnog smještaja i položaja u novoj sredini. Dugo su bez stalnog smještaja lutali dijelom u Hrvatskoj, a većinom u Kranjskoj do duboko u Kras. Pregovori o stalnom naseljenju vodili su se od 1530. čak do 1535. Kralj je najprije pokušavao da naseli vlahe na pustim selištima svojih kranjskih gospoštija duž hrvatske granice. Trebalo je da šest godina budu oslobođeni svih podavanja, a nakon toga da postanu zavisni seljaci, s tim da ih kralj po potrebi uzima u plaćenu vojničku službu. Na takvo rješenje nisu pristajali ni zakupnici kraljevih posjeda, pa ni

sami preseljenici, koji su zahtijevali da budu naseljeni na okupu i da im se daju povlastice. Napokon je Ferdinand 1535. dao povlastice tim preseljenicima »iz Bosne« i naselio ih u Žumberku, koji je tada pripadao Kranjskoj. Oni su dobili »selišta, zemljišta i dobra« opisana u urbaru koji je svakoj pojedinoj stranci posebno uručen. Zemljište je dano kao »nasljedno leno« uz obvezu da ratuju na vlastiti trošak kad god se u zemlji podigne vojska protiv neprijatelja. Iako je gotovo sigurno da su već ti preseljenici živjeli u zadrugama, leno se daje pojedincu, nosiocu lena. To ne iznenađuje, zato što je birokratima u vladarevim kancelarijama trebalo malone trista godina da potpuno shvate južnoslavensku zadrugu. Posjednici lena oslobođeni su svih podavanja i rabote za 20 godina. Nakon isteka tog roka bit će obvezni da plaćaju kranjskom vicedomskom uredu 1 ugarsku forintu godišnje po dimu, osim toga treba da daju desetinu, porez i rabotu. Svaku promjenu u posjedu moraju prijaviti kraljevom kapetanu ili nadležnim vlastima, kojima se moraju pokoravati u sudstvu i disciplini. Kralj se osobno obvezao da ih neće predati u vlast bilo komu drugomu.

Povlastice iz 1535. još uvijek računaju da će vlasi jednog dana postati zavisni seljaci kad prođe rok za koji su bili oslobođeni raznih tereta. Uostalom, oslobođenje od tereta na određeni rok nije bilo ništa naročito u feudalnom društvu, nego je to bila uobičajena praksa prilikom naseljavanja kolonista. U to vrijeme još uvijek se računa na velik vojni pohod koji će radikalno suzbiti Turke. U tom slučaju na dotad izloženom području ne bi više trebalo vojnika, pa bi oni mogli biti preseljeni bliže novoj granici. Ako bi pak htjeli ostati na dotadašnjem zemljištu, morali bi snositi terete kao i ostali zavisni seljaci. Na poseban se način, ipak, postupa sa starješinama spomenutih preseljenika, koje izvori nazivaju kapetanima ili vojvodama. Još od samog početka dvor nastoji da ih odvoji od mase i veže uza se, pa 1535. vojvode dobivaju posebne povelje, na temelju kojih su oni, njihova braća i sinovi oslobođeni svih podavanja i nakon isteka dvadesetogodišnjeg roka. Dok su Žumberčani prilikom naseljavanja dobili pola ili najviše jedno cijelo selište, vojvoda Resan Šišmanović dobiva, na primjer, istom prilikom tri selišta. Na taj su način vlasti preko istaknutih porodica, vezanih posebnim interesima za dvor, mogle iznutra uspješno suzbijati sve pokušaje otpora ili bune među krajišnicima.

Neuspjela Katzianerova vojna protiv Turaka, završena katastrofom kod Gorjana 1537, pokopala je sve izgleda na jedno radikalno otklanjanje turske opasnosti u dogledno vrijeme. To se odrazilo i u proširenju povlastica što su dane novim grupama uskoka koji su uskočili iduće godine. I privilegije iz 1538. oslobađaju doseljenike svih tereta samo na 20 godina, ali ništa ne govore o plaćanju ili raboti nakon tog roka, nego čak nagovještavaju i veće povlastice. Starješinama se ovaj put i u osnovnoj povelji otvoreno daje više nego običnim uskocima. Svaki vojvoda, koji predvodi 200 vojnika, dobiva proviziju (provisio, Wartgeld) od 50 rajnskih forinti godišnje. Provizija je stalna godišnja plaća i kao takva predstavlja važnu mjeru za predobivanje najuglednijih uskoka. Inače su uskoci dobivali plaću (stipen-

dium) — kao i drugi najamnici — samo u onim mjesecima za koje su bili unajmljeni, tj. kada su vršili službu u tvrđavskim posadama. Privilegije iz 1538. ostale su u prvi čas samo na papiru. One su dane Srbima neposredno prije doseljenja, a Čićima neposredno poslije, ali zemljišta za naseljenje dana su tek mnogo kasnije. Čekajući smještaj i oni su osiromašili kao i njihovi prethodnici iz 1530. Ogorčeni zbog takve situacije, preseljenici naume da se vrate u Tursku, a neki od njih to i učiniše. Vojne zapovjednike i kranjske vlasti zabrinulo je to vrenje jer su preseljenici detaljno upoznali sve putove i mogućnosti provale u zemlju. Neki su kolovođe uhvaćeni i pogubljeni, ali je donekle smirio naseljenike iz 1538. istom Ivan Lenković kada je 1549. dovršio njihov smještaj u Žumberku i okolici.

Većina vlaha živi do potkraj XVI st. na zemljištu koje je otprije pripadalo vladaru ili ga je on u svrhu njihovog naseljenja otkupio ili zamijenio, i to u Kranjskoj ili Štajerskoj. Manje grupe koje su se naselile u Hrvatskoj, odnosno u Slavoniji sporazumjele su se sa zemaljskom gospodom o svojim pravima i obvezama. Vlasi su i na imanjima feudalaca povlaštena socijalna grupa, obvezna u prvom redu na vojnu službu. Obično su podložni i nekim drugim teretima, ali nikad nisu obvezni na tlaku svom gospodaru kao kmetovi. Kmetovima postaju tek izolirani pojedinci. U XVI st. vlasi dolaze iz Turske prvenstveno kao vojnici, a vojevanje je temelj njihove egzistencije i u novoj domovini. Zemlje obično dobivaju tako malo da od nje ne bi mogli živjeti sve kad bi im neprestano ratovanje i dozvoljavao da je obrađuju kako treba. Zemlja koju uživaju predstavlja zapravo dio njihove vojničke plaće, koju inače dobivaju u obliku udjela u plijenu, a najamnici i u novcu, suknu i žitu. Već 1533. ističe jedan izvor da su oni vojnički sposoban narod koji se može upotrebljavati i na drugim mjestima, a ne samo u borbi protiv Turaka. Vlaške vojvode pišu 1538. kralju Ferdinandu da znatan broj njih nije ništa drugo naučio, nego samo da ide u rat i da od toga živi. Osim ratovanja glavno im je zanimanje stočarstvo. Sredinom XVI st. piše general Lenković da je Žumberčanima prirodno da nigdje dugo ne ostaju na jednom mjestu, nego da se zajedno sa svojom stokom sele s jedne divlje planine na drugu i pljačkaju i ubijaju Turke i kršćane. Od toga da se izdržavaju, a ne od pluga i motike. Ako kralj i njegove zemlje ne priteknu s godišnjom pripomoći, ne može se računati da će se oni svojim radom duže vrijeme moći održati u zemlji. Usprkos tom očigledno dramatziranom Lenkovićevu izvještaju, da bi se od kralja izmamili novci, vlasi nisu bili samo stočari nego se bave i zemljoradnjom. Vlasi koji potkraj XVI st. dolaze u Gomirje, odnosno na Slavonsku krajinu smjesta se prihvaćaju krčenja i obrađivanja polja, premda je i kod njih stočarstvo značajna grana privređivanja. Važan izvor prihoda bilo je za Žumberčane i krijumčarenje. Da bi mogli nabaviti potrebna sredstva za izdržavanje, odnosno da bi mogli unovčiti svoj ratni plijen, kralj ih je oslobodio svih carina i maltarina na robu koju kupuju ili prodaju za podmirenje vlastitih potreba. Oni su tu povlasticu zloupotrebljavali i ilegalno se bavili trgovinom, što ih je dovodilo u sukobe s carinskim organima i profesionalnim trgovcima.

Iako su preseljenici iz Turske u znatnoj mjeri pripomogli stabilizaciji krajiškog obrambenog sistema, njihov broj u posadama krajiških utvrda do potkraj XVI st. još je relativno malen u usporedbi s brojem ostalih vojnika. U vlasima je kralj doduše našao jeftinu vojsku, koja je barem jednim dijelom sama sebe izdržavala, no za održanje krajiškog obrambenog sistema u cjelini, on je ipak bio prisiljen da traži materijalnu pomoć od svojih nasljednih zemalja, u prvom redu Štajerske, Kranjske i Koruške. Počevši od tridesetih godina XVI st. financijski teret za obranu pograničnih utvrda od mora do Drave preuzimaju sve više spomenute unutrašnjoaustrijske zemlje. Povremena pomoć pretvara se s vremenom u stalno financiranje. To nije moglo ostati bez posljedica. Rudolf II prepustio je 1578. upravu Slavonske i Hrvatske krajine svom stricu nadvojvodi Karlu, zemaljskom knezu unutrašnjoaustrijskih pokrajina. Na Karlov Dvorski ratni savjet u Grazu upućeni su u vojnim stvarima i ban i hrvatski, odnosno slavonski staleži. No, da bi mogao upravljati Vojnom krajinom, nadvojvoda Karlo morao je tražiti od staleža svojih pokrajina da mu odobre potrebna sredstva. Na sastanku u Brucku na Muri predstavnici staleža Štajerske, Kranjske, Koruške i Gorice, nakon poduljih pregovora s nadvojvodom kao i između sebe, priznali su potrebu da se založe za obranu od Turaka i odobrili financijska sredstva za održavanje krajiških utvrda i vojske, ali su ujedno zahtijevali efikasnu organizaciju Vojne krajine. Naročito su inzistirali na obrani linije Une, jer su se nadali velikoj dobiti od rudnika u Gvozdanskom.

U vrijeme kad je nadvojvoda Karlo preuzimao krajišku upravu, obuhvaćala je Hrvatska krajina na fronti od 36 ugarskih milja više od 60 zaposjednutih mjesta, a Slavonska krajina 28 zaposjednutih mjesta na fronti od 12 ugarskih milja (1 ugarska milja = 8353,6 m). U to se vrijeme već spominje Varaždin kao »metropola« Slavonske krajine. Vojne posade na krajiškom budžetu postoje i u Zagrebu i na Rijeci, pa čak i dublje u pozadini. Zagreb se čak spominje kao »još jedan glavni krajiški grad u Slavoniji«, a na Hrvatskoj krajini spominju se, osim drugih utvrda, i Ljubljana, Trst, Gorica i Gradiška. Vojna krajina u to vrijeme ne predstavlja nikakav zaseban teritorij. Podjela na krajine i kapetanije bila je stvar unutrašnje organizacije krajiške vojske i nije sama po sebi imala utjecaja na jurisdikciju nad teritorijem i ljudima izvan aktivne vojne dužnosti u krajiškoj službi.

Nadvojvoda Karlo smjesta se prihvatio čvršće organizacije krajiške obrane. Svojom instrukcijom odredio je dužnosti Dvorskog ratnog savjeta u Grazu. U nadležnost Dvorskog ratnog savjeta pripadalo je plaćanje vojske, smotra brojnog stanja i opreme vojnika (Musterung), kontrola upotrebe materijalnih sredstava za izdržavanje Vojne krajine, terenska inspekcija, veza sa staležima Karlovih zemalja i organizacija obavještajne službe. Napokon se Dvorski ratni savjet morao starati da Karlove zemlje budu što više pošteđene od mobilizacije tridesetog, odnosno desetog čovjeka, a slobodna mjesta u krajiškoj službi da se u prvom redu popunjavaju domaćim sinovima (tj. iz nadvojvodinih zemalja). Istodobno izdaje Karlo i propise za službu pješaka i konjanika na Krajini. Pješacima nije bilo propisano

naoružanje, ali je konjanik morao imati oklop ili pancir, šljem, štit, koplje, sablju, bodež, buzdovan ili sjekiricu. Tko je htio, mogao je imati »pušku« (bombardam manualem). Puška je ovdje vjerojatno pištolj na kolo koji konjanici u to doba često nose uza se. Prava puška iz onog doba bila bi previše nespretna za konjanika.

Iduće 1579. godine započela je gradnja Karlovca, budućeg sjedišta zapovjednika Hrvatske krajine. Nova utvrda trebala je zapravo štititi Kranjsku. Hrvatski su staleži željeli izgradnju utvrde na donjoj Kupi, koja bi branila Turopolje i prilaz Zagrebu. Pobijedili su dakako interesi Unutrašnje Austrije, financijera Krajine, a hrvatskim staležima nije ostalo drugo nego da dadu svoje kmetove za izgradnju utvrde koja ih je tek posredno štitila. Postojanje nove tvrđave u prvi je mah čak skrenulo turske navale u pravcu Turopolja. Čini se da je zidanje Karlovca ipak ostavilo dubok utisak na Turke, tako da nisu ni pokušali da ga ozbiljno napadnu. Da su to učinili, nesolidno zidana tvrđava jedva da bi se mogla obraniti.

Iako je financiranje Vojne krajine od 1578. i dalje bilo osigurano za duže vremensko razdoblje, opće funkcioniranje krajiške organizacije pokazalo je nedostatke otprije. Novac obično nije stizao na vrijeme, a i ono što bi stiglo, odlazilo bi dobrim dijelom u džepove korumpiranih zapovjednika. Komisije koje su vladar i staleži slali na teren obično su izvještavale da se ne može ustanoviti u što je utrošen dio sredstava namijenjen za obrambene svrhe. Posljedica toga bila je da su posade pograničnih utvrda bile gladne i poderane, obrambena postrojenja gradova u zapuštenom stanju, ili čak ruševna, vojni magazini nedovoljno opskrbljeni ratnom opremom. Brojno stanje vojnika u utverdama, prema prihvaćenom krajiškom proračunu, gotovo nikad nije odgovaralo stvarnosti. Pojedini zapovjednici ubirali su, osim svoje plaće, i plaću za više vojničkih mjesta, koja su, dakako, ostajala nepopunjena. Ipak su Štajerska, Kranjska i Koruška do 1594. odobrile za Vojnu krajinu oko 21 milijun forinti zlatne vrijednosti, a nova je uprava Vojnu krajinu toliko osposobila da je krajiška vojska osamdesetih godina XVI st. već bila sposobna za manje navalne akcije. Ne može se potcijeniti ni pomoć Njemačkog Carstva koja je preko nadvojvode u Grazu pritjecala u Krajinu 1576—1613, a koja je ukupno iznosila dva i četvrt milijuna forinti. Doduše, dio te pomoći posredno su platili hrvatski feudalci, odnosno njihovi kmetovi. Trgovci na sajmu u Leipzigu ili Frankfurtu često su plaćali porez za obranu od Turaka novcem koji je kao bezvrijedan bio zabranjen u habsburškim zemljama. Nadvojvoda se oslobađao tog novca tako da je njime plaćao krajišnike a ovi su ga uveli kao prisilno sredstvo plaćanja u Hrvatskoj. Hrvati opet za taj novac nisu mogli ništa kupiti u nadvojvodinim zemljama, jer tamošnji trgovci nisu htjeli da ga primaju. Čak ni kralj nije primao taj novac za otplatu ratne daće.

Ako su davali sredstva za održavanje Vojne krajine, plemići nadvojvodinih zemalja izvlačili su i osobnu korist iz krajiške institucije. Tijekom XVI st. oni su zauzeli gotovo sve unosnije krajiške službe. Prirodno je da su tako izazvali zavist hrvatskog plemstva. Osim toga, materijalna šteta,

što su je u Hrvatskoj počinjali krajiški zapovjednici i krajiška vojska, bilo radi bogaćenja, bilo iz nužde (nepravodobno plaćenim vojnicima ostajalo je ili da se zadužuju kod lihvara ili da pljačkaju) izazivala je nezadovoljstvo hrvatskog plemstva. Sukoba između hrvatskih feudalaca i krajiških komandanata bilo je i prije. No, dok je Nikola Zrinski za svog banovanja tjerao krajiške zapovjednike i zbog malih šteta na banski sud i tamo ih globio, u novim promijenjenim prilikama krajiški generali i kapetani smatraju da ih ni u čemu ne obvezuju zakoni kraljevine. Već 1569. tuži se Sabor da koprivnički kapetan upotrebljava koprivničke kmetove za osobne potrebe, umjesto za utvrđivanje grada, da se ne pokorava propisima o ubiranju poreza od imanja te utvrde i da vrijeđa podžupane i plemićke suce. Te i slične optužbe ponavljaju se idućih godina, ali se stanje ne mijenja. Godine 1585. mora čak Sabor intervenirati u korist dvojice hrvatskih plemića, koje je dao zatvoriti karlovački general mimo sve privilegije, mimo kraljevu zakletvu i »dekrete blaženih ugarskih kraljeva«. Ipak jedva bi se moglo reći da arogancija vojnih zapovjednika prelazi za ono doba uobičajenu mjeru. Tužbe zbog nasilja koje podnose hrvatski feudalski jedan protiv drugog ne zaostaju ni brojem ni sadržajem za tužbama protiv krajiške vojske. Ne nasilja sama po sebi, uobičajena kod vojske onog vremena, nego tendencija vojnih zapovjednika da osiguraju sebi nesmetanu pljačku proširenjem svoje — a samim tim i svojih pretpostavljenih — jurisdikcije preko ograničenog kruga vojničkih odnosa daje njihovim samovoljnim postupcima posebno političko značenje.

Uostalom krajišku vojsku sačinjavali su dobrim dijelom hrvatski plemići i ostali domaći ljudi. Godine 1579. tuži se Sabor da ban mora ići protiv Turaka s malim brojem plaćenih banskih vojnika i nešto malo plemića sa seljacima, jer su magnati i moćniji plemići zabavljeni izvan zemlje ili vrše kapetansku službu, odnosno primaju najamničku plaću za račun Štajerske. Dok ban ima malu plaćeničku vojsku, a plemstvo se slabo odaziva na insurekciju, krajiški je zapovjednik Lenković dvaput u tri dana prikupio pod oružje 3000 hrvatskih plemića i njihovih ljudi (1551).

Na Krajini je u XVI st. bilo oko 3000 haramija (pješaka). Broj plaćenih uskoka među njima jedva da je ikada prelazio 1000, ostalo su bili starosjedioci. Među konjanicima kao elitnoj trupi služilo je dosta stranaca, no i tu se ističe velik broj domaćih plemića. Uloga domaćeg elementa u krajiškoj obrani bila je uopće mnogo veća nego što se to može ocijeniti samo na temelju vojnih mjera Sabora i bana. Ostaci hrvatskog plemstva koji su se okupljali u Saboru, bez prave podrške magnata, a često i u opreci s njima, jedva da su mogli učiniti više nego da namaknu novca za 200 do 300 haramija koji su čuvali stražu na Kupi i u bregovima oko Hrvatskog zagorja, i da osim toga još odrede kmetove za popravak krajiških gradova i podvoz hrane i municije za krajiške potrebe. Odredbe Sabora o radovima na Krajini izvršavane su po pravilu tek djelimično ili čak nikako. No, stalne reklamacije krajiških zapovjednika da se kmetovi doista i pošalju na radove, svjedoče o tome koliko su oni bili važni za krajišku obranu.

Sabor je i maksimiranjem cijena pokušao da izađe u susret krajiškoj vojsci. Druga je stvar što su pojedini prodavci i preprodavci nabijali cijene mimo svih ograničenja, pa su krajiški vojnici prostim otimanjem rješavali pitanje skupoće. Napokon ban i Sabor, te pojedini vlasnici pograničnih utvrda, među kojima se isticao zagrebački Kaptol sa svojom utvrdom Siskom, branili su sami makar mali dio fronta protiv Turaka, tj. prostor između Karlovca i Ivanića, koji je dobio naziv Pokupska ili Banska krajina.

Godine 1592. propale su Bihaćka i Hrastovička kapetanija. Ostale kapetanije od mora do Kupe, zajedno sa Žumberkom, sačinjavale su potkraj XVI st. Hrvatsku krajinu. Postoji doduše i posebni naziv Primorska krajina, no on se odnosi samo na Senjsku kapetaniju, koja je pod zapovjedništvom generala Hrvatske krajine sa sjedištem u Karlovcu, pa se za njeovu Krajinu pomalo uobičajio naziv Karlovački generalat. Od okolice Karlovca do Ivanića protezala se Banska krajina, a dalje do Drave Slavonska krajina, sa sjedištem generalata u Varaždinu (od 1595), po čemu ona kasnije dobiva naziv Varaždinski generalat i zadržava ga i u vrijeme kada generali već davno nisu sjedili u Varaždinu. Petrinjska kapetanija, osnovana 1595, smatrana je formalno dijelom Banske krajine. No, Hrvatska nije imala sredstava za izdržavanje petrinjske posade, pa je nakon dužeg spora oko toga tko će snositi troškove, Petrinja pripala Slavonskoj krajini i tako ostala dio Varaždinskog generalata sve do 1753. kad je ušla u sastav Banske krajine.

Krajiške posade bile su smještene u kamenim krajiškim utverdama ili palankama (drvenim utverdama). Pojedine utvrde spajala je neprekidna linija čardaka iz kojih su se u slučaju opasnosti davali signali vatrom ili pucanjem. Ispred obrambene linije bile su isturene stalne »straže« (ta se naša riječ upotrebljavala i u njemačkim, a katkad i u latinskim izvorima). Utvrde su redovno bile u slabom stanju, tako da izvori ne jednom ističu da se obrana kraljevine ne temelji na snazi bedema, nego na hrabrosti krajišnika. Više nego bedemi utvrda štitio je krajiško područje pojas puste ničije zemlje između Hrvatske i Turske. Turci su doduše pokušavali da na pogranično zemljište, s kojeg su otjerali protivničke posade i stanovništvo, naseljavaju svoje podanike. No, gdje god se granica malo duže stabilizirala, krajišnici su svojim stalnim napadajima onemogućili Turcima da naseljavaju stanovništvo tik uz samu granicu. (Takav je, na primjer, bio slučaj na Slavonskoj granici, gdje je 1552. zaustavljeno tursko napredovanje za sva vremena. Iako su Turci 1552. osvojili Čazmu, 1563. krajiška komisija prolazi kroz pustu Čazmu u kojoj nema ni Turaka ni krajišnika). Turski način ratovanja odrazio se i u nekim nazivima krajiških vojnika. Pješaci se zovu martolozii ili ponajčešće haramije. Sredinom XVI st. postoji čak uz vrhovnog kapetana krajinâ odred janjičara (vojnika koji su ratovali na konju i pješke). U važnijim posadama bilo je uvijek nešto njemačkih vojnika (Deutsche Knechte). Ti su u početku bili pravi Nijemci, no teški uvjeti krajiškog života, nisu privlačili nove, a stari su se ženili domaćim djevojkama i s vremenom se pohrvatili. Kako su njemački vojnici

bili bolje plaćeni od ostalih, u tu je formaciju u nedostatku pravih Nijemaca uvršteno i mnogo domaćeg svijeta. No, ipak se strano ime održalo sve do XVIII st. Među pješacima ističu se u XVI st. strijelci naoružani puškama (pixidarii). Konjanici su se zvali husari, osim elitnog odreda arkebuzira. Arkebuziri su bili naoružani kolašicama. Kako je osobno naoružanje vojnik morao sam nabavljati, takve su puške mogli imati samo dobro stojeći ljudi. Pješaci su se služili mnogo jeftinijim fitiljačama, koje su opet bile praktički neupotrebljive za konjanike.

Od izvanredne važnosti za krajišku obranu bila je obavještajna služba. Obavještajce su u Turskoj držali kralj, ban, nadvojvoda u Grazu, glavni i lokalni krajiški zapovjednici i hrvatska gospoda. Zamjenom informacija provjeravala se vjerodostojnost pojedinih izvještaja. Godine 1537. izjavljuju saborski poslanici da se bez obavještajaca ne može ništa uraditi, a 1601. piše ban da Bansku krajinu brani više radi obavještajaca, nego vojničke posade i straže. Veoma korisne podatke pribavljali su prebjezi preko svojih rođaka i prijatelja koji su ostali u Turskoj. No, katkad su obavještenja na isti način dostavljana i obratno turskim zapovjednicima.

Usprkos svim svojim nedostacima, Vojna krajina je dijelom trajno zaustavila, a dijelom barem usporila tursko napredovanje u Hrvatskoj u XVI st. Njezinom izgradnjom stvorila se protuteža turskoj krajiškoj organizaciji. Brojčano stanje stalne vojske na granici mijenjalo se prema jačini turske opasnosti, no nikada nije bilo naročito veliko. Na primjer, g. 1577. konstatiraju nadvojvodini staleži da je prije u Slavonskoj i Hrvatskoj krajini bilo 4795 plaćenih vojnika, a »odsada« da će ih biti 7356. To je bilo dovoljno da se u »normalnim« prilikama odupire turskoj vojnoj sili koja je na istom terenu, samo s druge strane granice, prema špijunskim izvještajima brojala 6563 plaćena vojnika i otprilike dvaput više neplaćenih. Veće turske akcije Vojna krajina nije mogla zaustaviti bez posebne pomoći sa strane. Glavni pravac turskog nadiranja mimoilazio je doduše Hrvatsku i išao je Panonskom nizinom prema Beču i Srednjoj Evropi. No, važnost je Vojne krajine što je ne samo štitila Hrvatsku i susjedne slovenske zemlje, nego i udaljeniju Italiju. U XVI st. Talijani, poučeni iskustvom XV st., ozbiljno su računali s mogućnošću turske provale u Italiju, ako popusti Hrvatska krajina. To je bio razlog zašto je i papa u najkritičnijim momentima moralno i materijalno pomagao krajišku obranu.

Vojna krajina u doba ravnoteže na turskoj granici

1593—1683.

Poraz Turaka kod Siska 1593. bio je uvod u dugi rat s Turcima (1593—1606) koji je doveo do dugotrajne ravnoteže snaga na granici, iako nije ostvario očekivane teritorijalne dobiti na račun Turaka. Tim ratom počinje i novo razdoblje u povijesti Vojne krajine. Samo od Vojne institucije Vojna krajina se tijekom XVII st. pretvara u posebni teritorij, odvojen od Hrvat-

ske i s posebnim razvojem društva na tom području. Podloga za takav razvoj je masovno naseljavanje vojničkog stanovništva iz Turske, za koje izvori XVII st. gotovo isključivo upotrebljavaju naziv vlasi. Moramo odmah naglasiti da se društveni odnosi i sukobi razvijaju drukčije na Slavonskoj krajini (Varaždinskom generalatu), a drukčije na Hrvatskoj s Primorskom krajinom (Karlovačkom generalatu). Poseban je slučaj Banske krajine, gdje kmetovi-vojnici, iako vrše krajišku službu, uzalud pokušavaju da bunama izvojuju položaj krajišnika u ostalim krajinama.

Masovno preseljavanje vlaha na Slavonsku krajinu traje od 1597. do 1600. Već 1596. vode se pregovori, doduše neuspjeli, s pounskim vlasima. No prvi neuspjeh ne obeshrabruje vojne zapovjednike i oni, osjećajući potrebu da pojačaju svoje vojne snage, dovode slijedećih godina što milom, što i silom, velik broj vojničkog stanovništva iz turske Slavonije. Preseljenike nastanjuju oko glavnih krajiških utvrda i prema turskoj granici i tako stvaraju podlogu za pretvaranje Varaždinskog generalata iz vojno-upravne u teritorijalnu jedinicu. Nekadašnja pustinja između krajiških utvrda i turskih posada popunjava se postepeno, a turske se straže povlače na Ilovu. Ako su vojne vlasti htjele zadržati nove krajišnike na ovoj strani granice, morale su im ponuditi sličan položaj onome koji su oni uživali na temelju »vlaških prava« dok su bili u Osmanskom Carstvu. Zato je nadvojvoda Ferdinand još početkom 1597. izdao zaštitno pismo za slavonske vlahu kojima je garantirao oslobođenje od svih »nameta, rabota i sličnih tereta«. No, Ferdinand je zapravo izdao ček bez pokrića. On je bio vladar Unutrašnje Austrije. Budući da su unutrašnjoaustrijski staleži od 1578. neprestano izdržavali Vojnu krajinu, on je bio i vojnički poglavar krajiške institucije, no kao takav nije u Hrvatskoj raspolagao zemljištima koja bi mogao zajedno s povlasticama podijeliti novim naseljenicima. Pa ni sâm kralj nije u Hrvatskoj raspolagao slobodnom zemljom koju bi mogao dati kao vojničko leno, kao što je to uradio njegov predak Ferdinand I u Žumberku. Ostao je jedini izlaz da se doseljenike naseli na posjedima hrvatskih feudalaca. Samo kratko vrijeme feudanci nisu reagirali, vjerojatno i zato što im je obećavano da će vlasiti biti drugamo premješteni, očigledno u svoj nekadašnji zavičaj, kada taj bude osvojen u ratu. No rat se odugovlačio bez izgleda na osvajanja. Kada su hrvatski feudanci, još u vrijeme rata, shvatili da će naseljenje vlahu biti trajno, zahtijevaju da od naseljene zemlje, koja je njihovo feudalno dobro, uživaju i feudalnu rentu.

U Slavoniji se 1599. suprotstavio uzurpaciji svojih dobara zagrebački biskup. On se žalio kralju da je vlasima dana sloboda od svih tereta na biskupskim imanjima. Ako vlasiti žele obrađivati zemlju na njegovom posjedu, neka ga priznaju za zemaljskog gospodina i neka se s njim pogode o davanju. Obećaje da neće biti »neumoljiv« u svojim zahtjevima. Biskup se obratio i nadvojvodi Ferdinandu. Predložio je da kralj oslobodi vlahu državnih tereta, a on, biskup, da se sam dogovori s vlaškim prvacima o slobodama i privilegijama koje će dati vlasima. Nije slučajno što je vlaško pitanje otvorio upravo zagrebački biskup. Većina imanja u Slavoniji na

kojima su naseljeni vlasni pripadala je crkvi i biskup je bio glavni oštećenik. U žalbama zagrebačkog biskupa možemo ujedno prepoznati i osnovne zahtjeve hrvatskih feudalaca uopće. Oni zahtijevaju da ih vlasni načelno priznaju za zemaljsku gospodu (*domini terrestres*) i da im daju neka podavanja. Inače su svjesni da se s vlasima ne može postupati kao s običnim seljacima. Stoga im nude privilegiran položaj, ali u okviru vlastitoga feudalnog dobra. Očigledno su im nudili status tzv. privatnih vlahi, tj. onih koji su se još u XVI st. posebno nagodili s pojedinim feudalcem. Mišljenje da su feudalcu htjeli pokmetiti vlahi, nema temelja u izvorima. Zagrebački biskup 1613. izričito navodi da ne želi vlahi pokmetiti (ut more patrio servitute subeant), a 1635. predstavnici hrvatskih staleža slično izjavljuju da ne žele vlahi pokmetiti (*in colonicalem statum redigere*). No, osnovna masa vlahi nije se htjela zadovoljiti položajem privatnih vlahi. Oni su bili spremni vršiti vladaru vojnu službu kao slobodni »ratnici i vojnici«. Svaku zavisnost od pojedinih feudalaca smatrali su za prijelaz u seljački stalež, tj. u stalež neslobodnih. Toj zavisnosti nastojali su izmaknuti svim sredstvima, pa čak i prijetnjom da će se odseliti u Tursku.

Od 1599. podupirao je i Sabor zahtjeve zemaljske gospode. Na poticaj njegovih predstavnika donosi i Ugarski sabor zakonske članke usmjerene na pokoravanje vlahi zemaljskoj gospodi (1604, 1608, 1609, 1613, 1618, 1622, 1630, 1635, 1638, 1647, 1659, 1662, 1681). Tri Ugarska sabora (1635, 1659 i 1681) donose izričiti zaključak: »*Valachorum privilegia cassantur et anihilantur*« (Vlaške privilegije neka se ukinu i ponište). Između 1604. i 1681. samo jedan Ugarski sabor (1625) nije raspravljao o vlasima. Osim udovoljenja zahtjeva pojedinačnih feudalaca, tražena je i politička pokornost vlahi banu i Saboru, kojih jurisdikciju vlasni, zabrinuti za svoj položaj i slobodu, također nisu priznavali.

U dugotrajnoj i iscrpljujućoj borbi za zemljišni posjed tražile su obje strane zaštitu i potporu kod vladara. Taj nije bio u lakom položaju. On nije mogao pribaviti vlasima pravovaljani zemljišni posjed, a da se ne odluči na protuzakonitu eksproprijaciju hrvatskih feudalaca. Za takvu otvorenu protupravnu akciju nedostajalo mu je moći uopće, a pogotovu zato što za vrijeme dobrog dijela trajanja spora bijesni Tridesetogodišnji rat, pa on mora računati na potporu, ne samo vlahi nego i hrvatskih feudalaca. Vladar je doduše tvrdio da je dio spornih zemljišta, u nedostatku legitimnih nasljednika, pripao fisku. No većina vojnih naseljenika sjedila je na dobrima koja su pripadala crkvi ili na takvim zemljištima koja su imala svjetovne feudalcu kao legitimne posjednike. Ponudu vladara da otkupi sporna imanja odnosno da ih zamijeni za dobra u Ugarskoj, hrvatski su staleži odbili, jer su smatrali da svako odricanje od tih imanja, a naročito njihova prodaja, znači gubitak hrvatskoga državnog teritorija. Vladar je pokušao nagovoriti vlahi na plaćanje neke skromne svote zemaljskoj gospodi. No vlahi nije bilo moguće odvratiti od njihovog stanovišta. Oni su jednom izjavili da će svi radije umrijeti nego da se pokore popovima (tu su ciljali na zagrebačkog biskupa kao zemaljskog gospodina) ili drugima. Iz te deli-

katne situacije izvlačio se vladar s mnogo umješnosti i dvoličnosti. S jedne je strane davao pravo hrvatskim staležima, sankcionirao članke ugarskih sabora uperene protiv vlaških interesa i slao u Slavonsku krajinu komisije sa zadaćom da vlaško pitanje skinu s dnevnog reda. S druge strane je dopuštao da se pregovori s vlasima odugovlače unedogled i da se komisije razilaze neobavljena posla. Uz to je povremeno izdavao i potvrđivao vlasima povlastice (Zaštitna povelja za vlahu u Slavoniji i Hrvatskoj 1627, statuti za vlahu između Save i Drave 1630. s potvrdama iz 1642. i 1659). Formalno dajući pravo i jednoj i drugoj strani vladar je u praksi prepuštao odluku neposrednom suprotstavljanju suparnika na terenu.

Osnovna masa vlahu u Slavoniji naseljena je u relativno kratkom vremenskom razmaku. Ona se osjećala kao politička zajednica (*communitas Valachorum*) i kao takva je postupala. Bilo je prilično bezizgledno upotrijebiti sredstva prisile protiv te kompaktne oružane sile, i to naočigled Turaka. Zbog toga nastojanja hrvatskih feudalaca ostaju bez rezultata. Propao je također i pokušaj polovičnog rješenja u obliku tzv. separacije. Komisije su, naime, poslije neuspjelih pokušaja da se provede cjelovito podvrgavanje vlahu zemaljskoj gospodi zadužene da od pravoslavnih vlahu (Srba) odvoje katoličke »predavce« (također doseljene bivše turske vojnike) i Slavonce (stariosjedioce koji su se vršeci vojnu službu izvukli ispod vlasti zemaljske gospode) te one privatne vlahu koji su se bili priključili privilegiranoj vlaškoj masi. Ako se podvrgavanje prvih zemaljskoj gospodi mora odgoditi za bolja vremena, potonje valja odmah vratiti pod vlast feudalaca. Katolici su u to vrijeme sačinjavali barem trećinu stanovništva Varaždinskog generalata. No, ni separacija se nije mogla provesti radi jedinstvenog otpora krajišnika, koji su smatrali da se privilegije odnose na sve krajišnike bez razlike na vjeru i porijeklo. Tek u izuzetnim slučajevima uspjeli su hrvatski feudalcu da povrate neke svoje posjede. Iako su hrvatski feudalcu faktički ostali bez svojih posjeda, vladaru je bilo nemoguće zbog maloprije navedenih razloga da ta zemljišta podijeli vlasima kao vojničko leno. Tako je zemljišni posjed ostao vlasima *via facti* kao puna svojina kojom su slobodno raspolagali. To im je također potvrđeno u statutima iz 1630. Kako i kada su vlasu stekli svoj zemljišni posjed, to je vladar zbog dobrih razloga zaboravio zapisati u statute. Trebalo je proći gotovo jedno stoljeće da bi apsolutna vlast vladara toliko ojačala da je mogao ignorirati legitimne pretenzije zemaljske gospode i uzurpirana ili pravovaljana prava krajišnika i proglasiti za carsko leno sav zemljišni posjed u Vojnoj krajini.

Da se zaštite od zahtjeva hrvatskih feudalaca, vlasu su znali isticati svoju privrženost njemačkim komandantima, unutrašnjoaustrijskim plemićima. No već 1615. žali se vladika Simeon da krajiški zapovjednicu nagone vlahu na popravak utvrda tukući ih željeznim batinama te moli da ih se zaštiti od prekomjernog kažnjavanja globama. Osim toga, morali su vlasu sve do pojave statuta plaćati generalu »harač«, koji su inače plaćali vlasu u Turskoj da bi bili zaštićeni od pljačke krajišnika prilikom provala na tur-

ski teritorij. No, iako su vlasii prilikom doseljenja bili oslobođeni svih podavanja, generali su nastavili ubirati taj namet, premda je izgubio svako opravdanje kod vlaha koji su sami postali habsburški vojnici. Tek nakon duge borbe vlasii su uspjeli da se pismeno reguliraju njihovi odnosi s vojnim zapovjednicima i njihova prava na unutrašnju samoupravu. Tako su nastala tzv. Statuta Valachorum iz 1630.

Statute je podijelio Ferdinand II u svojstvu ugarskog kralja vlaškoj zajednici nastanjenoj između Save i Drave. U njima se najprije regulira unutrašnja uprava. Svako selo ima kneza a svake godine bira ga zajednica njegovog sela. O njegovu izboru obavještava generala. Svaka pojedina od triju kapetanija (Križevačka, Koprivnička i Ivanička) ima svog velikog suca s osam prisjednika, koje također na godinu dana biraju svi knezovi iz dotične kapetanije zajedno s dva ili tri starca ili prisežnika iz svakog sela, a potvrđuje ih general. Ako general ima razloga da ne potvrdi velikog suca, mora o tomu izvijestiti vladara. Vojni sud može kažnjavati samo tjelesnim kaznama, a nikako novčanim ili konfiskacijom dobara (na taj su se način vlasii pokušali zaštititi od pljačke vojnih zapovjednika pod izlikom sudskih globa). Globiti su mogli u građanskim sporovima samo birani veliki suci, visina globa bila je ograničena. Zanimljivo je da se presude u građanskim sporovima, za koje nisu bili predviđeni slučajevi u statutima, donose »po zakonima kraljevine« (secundum Regni Iura). Nije poznato da li je i u praksi bilo primjenjivano hrvatsko feudalno pravo, ali ovaj podatak pokazuje da vladar u to vrijeme još uvijek smatra Vojnu krajinu na neki način povezanom s matičnom zemljom. Također se dozvoljava vlasima da slobodno trguju namirnicama, ako vode računa o običaju kraljevine i kraljevskim dekretima. Statuti završavaju vojnim propisima. Vojnoj su disciplini podvrgnuti i plaćeni i neplaćeni krajišnici. Vojvodama i haramijama (plaćenim vojnicima) sudi vojni sud gotovo redovito, osim u sporovima oko nekretnina, koji pripadaju u kompetenciju velikih sudaca. Objektivnost vojnog suda nastoji se osigurati tako da u njemu sjede najmanje tri do četiri vojvode. Svi su vlasii obvezni sudjelovati u izgradnji obrambenih postrojenja, a u slučaju opasnosti moraju ustati na oružje svi, od 18 godina na više. U Turskoj su dužni služiti bez plaće 14 dana, a u ostalim zemljama 8 dana.

Iako su statuti trebali zaštititi vlahu od eksploatacije vojnih zapovjednika, pa je poslije 1630. prestalo plaćanje »harača« generalu, veliki se kapetani nisu mogli odreći globaljenja vlaha i miješanja u unutrašnje poslove njihove zajednice. To je izazvalo pobune odmah poslije podjeljivanja statuta. Ne znamo tko je i u kakvim okolnostima sastavio prijedlog iz 1629. od 7 točaka o vlaškoj slobodi, ako se vlasii podlože plemstvu i banu, koji je uvršten u knjigu saborskih zaključaka. Vlasii tada zasigurno nisu mogli biti zainteresirani za taj prijedlog koji im nije garantirao slobodu kakvu su oni željeli, pa ni trajnost obećanih sloboda. Pogotovu kad su očekivali mnogo povoljnije privilegije izravno od vladara. No, 1650. oni su već toliko ozlojeđeni na svoje vojne zapovjednike da su voljni da

se nagode s hrvatskim staležima, koji su im bili ponudili relativno povoljne uvjete. Štajerskim je staležima uspjelo u posljednji čas da osujete taj sporazum. U samoj vlaškoj sredini manifestira se društveno raslojavanje. Kao i u Žumberku i ovdje vojvode imaju svoje posebne interese. Zato se, kad 1658. izbija buna zbog povrede privilegija i prekomjernog tjeranja na rad oko obrambenih postrojenja, vlasli žale naročito na vojvode i izjavljuju da ne žele da im itko od vojvoda bude sudac. General je uspio stišati bunu uz obećanje da će se ubuduće poštovati privilegije, ograničivši radnu obvezu na prijašnju mjeru i davši opću amnestiju za učesće u buni. Nezadovoljstvo u Slavonskoj krajini tinjalo je i dalje, tako da je gradački Dvorski ratni savjet g. 1660. naredio generalu da potajno ispita ne stoje li njemu podređeni vlasli u tajnoj vezi čak s mletačkim vlastima. Godine 1665—6. ponovno je u generalatu buna, ovaj put pod vodstvom križevačkog velikog suca Stefana Osmokruovića. Buna izbija zbog sličnih motiva kao i prije. No, prema prikazu gradačkog Dvorskog ratnog savjeta Osmokruović je imao znatno veće političke ciljeve. Navodno je sebe smatrao zapovjednikom vlahu, podređenih izravno caru, i tražio za njih u vlasništvo zemlju između Save i Drave. Pobunjenici su prijetili da će »ognjem i mačem« istrijebiti vojvode jer su sprečavali narodne zbrove. Koristeći se unutrašnjim razdorom među vlasima, vršilac dužnosti generala Herberstein uspio je oružjem ugušiti bunu. Tada je između ostalih kažnjen smrću i vojvoda Dragić iz Sv. Križa u Ivaničkoj krajini zbog učestvovanja u buni, što pokazuje da nisu baš svi vojvode bili na strani vojnih zapovjednika. Jedan isusovački izvor smatra da je ugušenjem te bune otklonjena velika opasnost od posjeda gospode, jer da su vlasli smatrali da im pripada sva zemlja između Save i Drave i pozivali kmetove susjedne gospode da budu učesnici njihove slobode. Iz druge izvorne građe znamo samo da su se vlasli tijekom bune tužili i radi rabote i drugih pritiska susjednih feudalaca nad privatnim vlasima, no nije nemoguće da su imali veza i s kmetovima. Još pedesetih godina XVII st. postojale su veze između ivaničkih krajišnika i pobunjenih kmetova-vojnika Siščana i Posavaca. Tada su se ivanički krajišnici, između ostalog, zauzeli za svoje susjede Posavce s dvije pismene svjedodžbe. Među potpisnicima nalazi se i vojvoda Dragić Prijčić, možda identičan sa spomenutim vojvodom Dragićem iz Osmokruovićeve bune. Bilo kako bilo, propašću Osmokruovićeve bune uništen je jedan od stupova krajiške samouprave. Iako se čini da prijedlozi za izmjenu statuta iz 1667. nisu nikad dobili formalnopravnu formu u obliku izmijenjenih privilegija, nego su statuti još iz 1717. potvrđeni u originalnom obliku iz 1630, samostalno krajiško sudstvo praktički je prestalo djelovati poslije bune. Sva uporna nastojanja krajišnika da se popune mjesta velikih sudaca ostajala su bez uspjeha. Veliki kapetani preuzimaju u praksi sve sudske i upravne funkcije, osim uskog djelokruga knezova. Svoju pobjedu iskoristili su kapetani za još intenzivniju pljačku krajišnika. Tako, na primjer, 1579. sâm varaždinski general izvještava cara

da kapetani globe narod, samovoljno utjeruju maltarinu i čine druge zlo-upotrebe. Kapetani su ogorčeno protestirali protiv optužbi svoga pretpostavljenog. Nepoštovanje privilegija objašnjavali su političkim razlozima. Vlasi da su obijesni, da žele uspostaviti svoju »republiku« i da postoji opasnost da steknu nadmoć nad »slavonskom nacijom«. Stoga da je potrebno srezati privilegije tim ljudima. Osim kapetana krajišnike su eksploatirali i štajerski staleži kao cjelina. Krajišnicima se isplaćivala plaća djelomično u robi koja im nije bila potrebna, i to po pretjeranoj cijeni. Umjesto plaće, često su dobivali bonove (Restschein, Restzettel). Da bi došli do novaca, krajišnici su te bonove morali prodavati ispod nominalne vrijednosti raznim špekulantima. Trgovinu bonovima na štetu krajišnika zabranio je napokon sâm car, ali se ne zna je li ta zabrana imala efekta u praksi. Dok su krajišnici tako teško dolazili do svoje zarađene plaće, na drugoj su strani plaće za krajiške službe dobivali ljudi koji stvarno nisu nikad služili u krajiškoj vojsci. Tako su krajišku plaću dobivali jedan kramar u Čakovcu i jedan purgar u Varaždinu.

Posljednja prilika da se vlasi Slavonske krajine uklope u društvenu strukturu feudalne Hrvatske ukazala se u vrijeme urote Zrinskog i Frankopana. Zrinski, koji je imao iskustva kao krajiški zapovjednik (veliki kapetan najprije žumberački, a potom senjski) i koji je krajišnicima posvetio svoju Sirenu, trebao je vojnika. Slavonskim su vlasima očigledno dozlogrdila nasilja kapetana. Posredovao je vladika marčanski Gavrilo Mijakić stari prijatelj kuće Zrinskih, kojemu je još ban Nikola Zrinski pomogao na dvoru da bude potvrđen za vladiku usprkos protivljenju zagrebačkog biskupa, isusovaca i križevačkog komandanta Herbersteina. Mijakić je i sâm imao neraščišćenih računa s krajiškim zapovjednicima, osobito s Herbersteinom, koji ga je nazivao lažnim biskupom. Zrinski je izdao i privilegije za vlahe koje je čuvao Mijakić. O sadržaju privilegija, na žalost, ne znamo ništa. Mijakić ih je očigledno uništio kad je urota propala jer je i sam bio sumnjiv vlastima zbog učestvovanja u njoj, pa je napokon i uhvaćen i umro u zatvoru.

Za razliku od slavonskih vlaha, koji su se masovno naselili u relativno kratko vrijeme, u Hrvatsku vlasi dolaze u valovima kroz dugo razdoblje (Gomirje 1600. i 1601, Lič 1605, okolica Ogulina, Modruša i Oštarija 1609. i 1612, okolica Brinja, Brloga i Otočca 1611. i 1638—58, Vitunj 1639, Dubrave i Ponikve 1642, Dabar 1672. — izdvajamo samo neke važnije seobe). Njihov se broj doduše povremeno i smanjivao iseljavanjem (naročito 1614—19, 1642, 1653, 1674.) u Slavonsku krajinu, na mletački ili turski teritorij itd. U Hrvatskoj su tek u drugoj polovici XVII st. vlasi među krajišnicima brojčano isto toliko jaki kao »hrvatska nacija«, kako se izrazio general Herberstein. Nove vlaške grupe često dolaze u sukob s otprije naseljenim i to najčešće zbog oranica i pašnjaka. Zbog istog razloga niču povremeni sukobi sa senjskim uskocima i starim hrvatskim krajišnicima u Ogulinu, Brinju i Otočcu. Žumberački se uskoci također žale na »nove vlahe« koji im otimaju plaćena mjesta u krajiškoj službi. Zato uglavnom svaka krajiška

skupina sama za sebe raščičava svoje odnose bilo sa zemaljskom gospodom bilo s vojnim zapovjednicima. Za tako razdrobljene i međusobno zavađene krajišnike borba sa zemaljskom gospodom značila je zapravo sukob sa Zrinskim i Frankopanima. S obzirom na moć tih velikaških porodica i slabost krajišnika, nužno su se i međusobni odnosi rješavali na različit način, nego što je to bio slučaj u Slavoniji. Žalbe Zrinskih i Frankopana, koje su oni upućivali vladarima, nisu uvijek ostajale bez učinka. Nikola Zrinski spriječio je 1607. u Pragu da Rudolf II izda privilegije vlasima u Liču. Te godine vjerojatno je upravo on zaustavio i ekspediciju već potpisanih gomirskih privilegija. Vlasima taj put nisu pomogle preporuke karlovačkog generala, pa ni samog nadvojvode Ferdinanda. Vlasi Krmpoćani, nemajući drugdje prikladna mjesta, naselili su se 1605. u Lič s dozvolom Zrinskog i položili mu zakletvu vjernosti. No, već su se 1606. pobunili. Nakon više godina otpora morali su ponovno priznati Zrinskog. Oni koji to nisu htjeli učiniti, odselili su se na mletački teritorij ili u predio između Ledenica i Senja. Gomirski vlasii, nakon dugotrajnog spora, sele se dijelom u Slavonsku krajinu, a ostali moraju 1617. priznati Frankopane kao zemaljsku gospodu. To su priznanje doduše ubrzo povukli, a spor se nastavio još četrdeset godina, sve do 1657, kada su za 15000 forinti kupili Gomirje od Frankopana. Tek poslije tog sporazuma dobili su Gomirci svoje privilegije (1660). Gomirski vlasii postali su tako jedina grupa preseljenika iz Turske, osim privatnih vlaha, koja je imala neosporni pravni naslov na svoja dobra. U Hrvatskoj je često otpadala mogućnost da se krajišnici u sporu s feudalcima oslone na svoje vojne zapovjednike, jer su Zrinski i Frankopani zauzimali važna krajiška zapovjedništva, a neko vrijeme i mjesto karlovačkog generala (Vuk Frankopan 1626—52). To su osjetili ne samo vlasii nego i stari hrvatski krajiški vojnici, kao, na primjer, Ogulinci (nekadašnji frankopanski podložnici), koji oko pola stoljeća vode spor s Frankopanima.

Rascjepkanost krajišnika na Hrvatskoj krajini slabila je njihov položaj ne samo prema zemaljskoj gospodi nego i prema vojnim zapovjednicima. Zbog relativne prenaseljenosti (zbog primitivne obrade zemljišta koja je zahtijevala da velike površine budu ostavljane na ugaru i zbog ekstenzivnog stočarstva trebalo im je nerazmjerno mnogo prostora), kasniji naseljenici sve teže dolaze do slobodnog zemljišta i sve se teže probijaju u ograničeni krug plaćenih krajišnika. Zbog zemlje i plaće oni pristaju da vojnim zapovjednicima daju »darove«. Jedan dio »darova« zadržao je oblik mita, a drugi se pretvorio u obvezna podavanja od ratnog plijena i vojničke plaće u korist vojnih zapovjednika. Sudske globe bile su također lijep izvor zapovjedničkih prihoda. Zbog materijalne dobiti nastojali su karlovački generali kasnije naseljenike izuzeti iz kapetanija i podvrgnuti ih neposredno svojem zapovjedništvu. Zato je ogulinski kapetan ogorčen kad mu general, umjesto podavanjima opterećenih vlaha u Plaškom, nudi pod komandu Gomirce »koji imaju vlastite suce i općinu, i osim na vojnu službu, ni na što drugo nisu obvezni«.

Postavlja se pitanje zašto su se krajišnici opirali vlasti feudalaca kada su bili izloženi eksploataciji svojih vojnih zapovjednika, pa čak i onda kad su imali pisane privilegije, koje su ih na papiru štatile. Odgovor je dvojak. Ono što je na Krajini predstavljalo zloupotrebu i protiv čega se moglo s manje ili više uspjeha buniti, bilo bi pod zemaljskim gospodinom zakon. Drugo, društveni položaj bio je drukčiji. Krajišnik nikada nije podložnik svog zapovjednika, nego ostaje slobodan čovjek s perspektivom napredovanja na društvenoj ljestvici, ako ima dovoljno sposobnosti i sreće.

Usporedno s borbom za svoja imanja i državnu cjelokupnost, feudalcima nastoje da istisnu unutrašnjoaustrijske staleže iz krajiških službi. Oni dakako, nisu imali volje da napuste Vojnu krajinu upravo u času kad je je njala turska opasnost i kad je bilo izgleda da im se isplati prije uloženi novac. Budući da zahtjeve Hrvata načelno nisu mogli odbiti kao nepravedne, oni su u načelu pristajali na ustupanje Vojne krajine, ali uz uvjet da kralj ili »Ugri« (tj. Hrvati) isplate krajišku vojsku, da se unutrašnjoaustrijskim staležima naknade svi troškovi za Vojnu krajinu i da oni koji preuzmu Vojnu krajinu, sami dalje vode brigu o njoj. Od kralja se, naravno, nije moglo očekivati da iz vlastite blagajne namakne potrebna sredstva, a kako ni hrvatski staleži nisu imali novaca za financiranje cijele Vojne krajine, stvar je na lijepi način propala. Sabor je 1619. postavio zahtjev da se krajiške službe popunjavaju po ključu pola po pola između Hrvata i Nijemaca. Gradački Dvorski ratni savjet je odgovorio da Hrvati imaju dvije trećine krajiških službi. To je vjerojatno bilo točno, ako su se računale sitne službe, a ne ključna komandna mjesta. Unutrašnje i vanjske okolnosti prisilile su vladara Unutrašnje Austrije, koji je od 1619. i ugarsko-hrvatski kralj u jednoj osobi, da učini i stvarne ustupke hrvatskom plemstvu. Vuk Frankopan postaje karlovački general, drugi Frankopani i Zrinski dobivaju važne kapetanije, a Erdödy postaju nasljedni petrinjski kapetani. Propašću Zrinskih i Frankopana omjer se opet mijenja na štetu Hrvata, iako krajiške službe ostaju i dalje izvor prihoda za dio hrvatskog plemstva.

Punu vlast zadržava hrvatsko plemstvo i u XVII st. samo na Banskoj krajini. Taj dio krajiškog obrambenog sistema čuvaju, osim plaćenih haramija, pogranični kmetovi koji su za vrijeme najžešće turske navale u XVI st. bili oslobođeni dijela podavanja da bi mogli vršiti vojnu službu. U mirnijim vremenima XVII st. pokušava im se opet povećati terete. Međutim, ti kmetovi-vojnici žele po mogućnosti postići privilegirani položaj svojih susjeda vojnika u Slavonskoj krajini. Tako dolazi do buna Siščana (kapetolskih podložnika) 1633—4. i 1653—9. i Posavaca (Erdödyjevih podložnika) 1653—59. i 1670—71. Iako je buna 1653—9. praktički obuhvatila cijelu Bansku krajinu, iako su pobunjenici uživali i podršku krajišnika Ivaničke kapetanije, ipak nisu mogli postići status jednak onom pravih krajišnika.

Svi ti sukobi u i oko Vojne krajine ne mogu se zamisliti bez bitnih izmjena u stanju na fronti protiv Turaka. Prije se javljalo o strašnim turskim pustošenjima duboko u unutrašnjosti Hrvatske i susjednih zemalja,

a sada iz Turske provaljuju tek mali odredi, u pravilu bez osvajačkog cilja, već gotovo isključivo zbog sitne pljačke. U XVII st. ni turski krajišnici nisu više uredno plaćeni, nego pljačkanjem moraju osiguravati svoju egzistenciju. Tako je, na primjer, 1611—1617. iz okolice Ivanića odvedeno 37 odraslih i 21 dijete, a ubijene su 23 osobe. Slični su podaci i za ostale krajeve. Sve te provale završavaju se redovito na krajiškom teritoriju, a pozadina je sigurna. Uglavnom se više odvodi stoka nego ljudi. Pravih Turaka, odnosno muslimana uopće u tim pohodima ima vrlo malo, bar što se tiče Slavonske krajine. Većinom se turske čete sastoje od vlaha, kršćana turskih krajišnika. Tako je, primjerice, jedna turska četa iz Virovitice, koju su predvodili harambaše Lazo i Dejan 1621, odvela kćer pravoslavnog sveštenika iz Malog Poganca s još tri srpske djevojke i prodala ih u roblje u Pečuh. Krajišnici s habsburškog teritorija na isti način upadaju u Tursku i pljačkaju kršćane jednako kao i muslimane. Nešto su žešći sukobi kad Turci pokušavaju da obnove utvrde na terenu koji je mirom 1606. proglašen za ničiju zemlju.

Posljedica relativnog mira na granici bila je i potpuna zapuštenost krajiških utvrda. Karlovac je bio u ruševnom stanju. U Modrušu je 1639. inženjer Pieroni ustanovio da u stražarsku sobu na kaštelu »zbog lošeg krova napada snijeg, i tu spavaju vojnici koji su na straži«. Čuveni pisac Valvasor došao je u jednu krajišku utvrdnu na taj način da je slomio bravu na vratima. U utvrdi je našao samo jednu ženu i okovane Turke. Sva posada bila je otišla u pljačku.

U takvom je stanju Vojna krajina dočekala rat 1683—1699, kojim počinje novo razdoblje Krajine.

Proširenje krajiškog teritorija i reforme do kantonskog uređenja 1787.

Poslije Karlovačkog mira 1699. veći dio dotadašnje Vojne krajine prešao je da bude neposredno pogranično područje. Stare krajiške teritorije trebalo je na temelju nekadašnjih vladarevih obećanja vratiti pod jurisdikciju bana i Sabora, a krajiško uređenje premjestiti u nove pogranične krajeve prema Turskoj. No, dok su u prošlosti glavnu riječ u Vojnoj krajini vodili unutrašnjoaustrijski staleži, tijekom prve polovice XVIII st. rukovođenje cjelokupnim krajiškim područjem sve više preuzima centralna vlast preko Dvorskog ratnog savjeta u Beču. Nova se područja organiziraju prema obrascima koji se u mnogočemu razlikuju od organizacije u starim krajinama. Iako ni Varaždinski ni Karlovački generalat nisu ukinuti, pa je u njima ostala uprava unutrašnjoaustrijskih staleža gotovo do polovice XVIII st., centralna se vlast sve više upleće i u njihovo uređenje usprkos protivljenju gradačkog Dvorskog ratnog savjeta i staleža koji su ga podržavali.

Poslije rata postala je u novoosvojenim krajevima zemaljskim gospodinom vladareva Komora. U pograničnim krajevima pokušava provesti ta-

kvu organizaciju po kojoj naseljeno vojničko stanovništvo treba biti podvrgnuto svojim vojnim zapovjednicima samo u vojnim stvarima, a u sudsko-upravnim i ekonomskim Komori ili vlastelinu, kojemu Komora proda određenu zemlju. Komora sada pokušava da provede ono što su svojevremeno u starim krajinama predlagali hrvatski feudalci, ali na što nisu pristajali ni krajišnici ni vojni zapovjednici.

Taj se sistem pokušalo uvesti u Liku i Krbavu. Pokušaj nije uspio. Krajišnici su se opirali feudalnim podavanjima, a povremeno su dizali otvorene bune (1693, 1702, 1704, 1711). Već 1702. gradački Dvorski ratni savjet izvještava cara Leopolda I da pobunjeni Bunjevci ne žele komorsku upravu, već da hoće pod Karlovački generalat. Vojni zapovjednici, koji su inače imali znatnih prihoda od globa pri suđenju, od mita prilikom dodjele zemljišta krajišnicima itd., također su ometali rad komorske uprave, koja ih je lišavala tih prihoda. Nakon dvadeset godina svakojakih pokušaja (čak i prodaje cijele pokrajine jednom bečkom barunu), carska komisija zaključuje 1712. da se »ne može ovaj divlji narod, tako skoro i najmanje opteretiti kontribucijom, glavarinom ili drugim nametima«. Naišavši na tako uporan otpor, a potkradana k tomu od svojih činovnika, Komora je uvidjela da od Like i Krbave ne može očekivati materijalne koristi, pa ih je napokon 1712. prepustila Karlovačkom generalatu. Na sličan način započela je organizacija na novoosvojenom području Slavonije i Srijema, gdje su 1702. osnovane »Posavska« odnosno »Podunavska« krajina. Stanovništvo je podijeljeno na aktivnu »miliciju«, čardaklije (oni su vršili samo stražarsku službu u čardacima na granici) i islužene graničare, te na »prekobrojno« stanovništvo. Prvi su potpadali pod vojnu jurisdikciju, a posljednji pod provincijal. Vojna lena smatrana su kao zamjena za plaću i trebalo je da ih naslijedi nasljednik u službi. Krivične prijestupe sudio je general koji je sjedio u Osijeku, a civilne sporove rješavale su civilne vlasti. Zajednička jurisdikcija na istom području vojske, Komore i vlastelinstava stvarala je česte sukobe i nered u upravi. Krajišnici su morali ići na rabotu radi popravka utvrda. U početku su dobivali malu nadnicu, koja je kasnije ukinuta. Kako je rabota kočila rad u poljoprivredi, krajišnici su rado pristali da plaćaju prirez za izgradnju utvrda i na taj se način oslobode rabote. No, vlasti su prirez povećale i pretvorile ga u kontribuciju, a uz to su ponovno zahtijevale rabotu u naturi. Na taj način krajišnik je stvarno bio više opterećen nego drugi seljak jer je uz tolike obveze morao vršiti i vojnu službu. Jedan izvještaj iz 1725. kaže da su posavski krajišnici u takvoj bijedi da nemaju ni košulje na tijelu i da posljednju imovinu prodaju da bi mogli platiti kontribuciju. Kontribuciji su se pridružila davanja oficirima kao daljnje opterećenje. Potpunu plaću dobivali su samo viši oficiri. Niži oficiri i podoficiri dobivali su zemlju umjesto polovice plaće. Stoga je plaća nižih oficira jedva dostajala za troškove uniforme i opreme. Bili su, prema tome, upućeni na prihode sa svoje zemlje pa su tjerovali krajišnike da im vrše rabotu. Tako su krajišnici postali neka vrsta kmetova svojih oficira. Da bi povećao vojničku snagu Posavske krajine,

upravitelj Slavonije i komandirajući general u Osijeku Khevenhüller do-
nio je 1733. Regulament kojim je, uz ostalo, ograničio i točno fiksirao ra-
botu u korist oficira, a osim toga podnio je nadležnima opširan prijedlog
za novo uređenje Posavske krajine kojim se ukida kontribucija. Car je 1735.
odobrio njegove prijedloge, no general ih je zbog nastalog rata mogao
provesti u život istom 1737. Pa i tada je većina njegovih odredaba ostala
samo na papiru. U praksi su oficiri i dalje vršili stare zloupotrebe rabo-
tom i tako oštećivali krajiška domaćinstva. Napokon je 1745. izvršeno raz-
graničenje između Vojne krajine i provincijala pa su se krajišnici barem
riješili dvojne uprave.

Stare krajine, Varaždinski i Karlovački generalat ušle su u XVIII st.
pod upravom gradačkog Dvorskog ratnog savjeta, odnosno unutrašnjoaus-
trijskih staleža. S nestankom turske opasnosti staleži su potpuno izgubili
interes za Vojnu krajinu kao obrambeni sistem. Njih je krajiška insti-
tucija zanimala samo kao vrelo prihoda. I Dvorski ratni savjet i staleži pro-
tivilo su se zato svim promjenama koje bi mogle umanjiti njihov prihod,
premda su se te krajine samo znatnim reformama mogle osposobiti za
nove zadatke u službi Habsburške Monarhije. Varaždinski je generalat šta-
jerskim staležima samo na »legalan« način donosio prosječno 25000 fo-
rinti godišnjeg prihoda. Na isto tako »legalan« način zakidali su kranjski
staleži krajišnike u svom dijelu krajine oko 54% nominalne plaće, a ko-
ruški staleži »samo« oko 23%. K tomu treba pribrojiti razne krajiške službe,
primanje mita, pronevjere i otimačine pa da se nasluti koliku su korist
unutrašnjoaustrijski staleži izvlačili iz dijela Vojne krajine kojim su uprav-
ljali.

Dokle god je postojala takva uprava centralna vlast nije mogla raču-
nati da će se u tim krajinama stvoriti materijalna baza za povećanje ljud-
stva potrebnog za mnoga evropska ratišta Monarhije. Opće jačanje cen-
tralne vlasti u to vrijeme omogućilo je najprije ograničavanje, a zatim i
uklanjanje gradačke uprave iz Vojne krajine (1705. gradački Dvorski ratni
savjet podložen je bečkom Dvorskom ratnom savjetu, 1743. on je ukinut,
a 1748. centralna vlast neposredno preuzima financiranje Varaždinskog,
odnosno Karlovačkog generalata).

Nastojanje centralne vlasti da potisne utjecaj unutrašnjoaustrijskih
staleža manifestirao se već u sporu oko uređenja novoosvojenog krajiškog
prostora između Kupe i Une. Taj je prostor osvojila banska vojska i pro-
širila je na njega bansku jurisdikciju, a istodobno i uobičajene feudalne
odnose. No, kako je na tom prostoru bila i tvrđava Petrinja, kapetanija
Varaždinskog generalata, praktički bez okolnog terena, nastoji sada pet-
rinjska posada proširiti svoju vojničku jurisdikciju na cijelo to područje.
U prilog nastojanja petrinjske posade ide činjenica da se većina stanov-
ništva tog područja sastoji od vlaha. Oni su dijelom već priznali zemaljsku
gospodu, u prvom redu zagrebačkog biskupa. Sada jedni vlasni žele da
se izvuku od obveza feudalcima, a drugi ih ne žele prihvatiti. Svojom ja-

čom vojnom silom i nezadovoljstvom vlahu koristi se petrinjska posada da istisne bansku jurisdikciju. I kad se činilo da će i na tom terenu odlučiti omjer lokalnih snaga i politika svršenog čina, kao što je to bilo u rješavanju vlašskog pitanja u XVII st., u Beču počinje prevladavati mišljenje da nema razloga da se novostečena područja organiziraju prema gradačkom uzoru. Centralna vlast vrši ozbiljan pritisak i tjera Petrinjce najprije iz Kostajnice, a zatim 1703. predaje cijeli predio između Kupe i Une, s izuzetkom same Petrinje, pod jurisdikciju bana. Na taj je način bečki Dvor ne samo pokušao djelomično zadovoljiti hrvatsko plemstvo, nego je učinjen i korak naprijed u centralizaciji krajina. Umjesto gradačkog, bečko Dvorsko ratno vijeće postaje vrhovna vojna vlast u novoj Banskoj krajini. Pripojenje kraja između Kupe i Une bilo je velik dobitak za hrvatsko plemstvo. Osim biskupa, doduše, tek je malo plemića moglo dokazati pravo na zemlju u novom području. No, zato su sebi osigurali mjesta krajiških zapovjednika koja su koristili tako da je svaki od njih bio neka vrsta »zemaljskog gospodina« podređenim krajišnicima. Zahtijevali su od krajišnika tlaku, podvoz, podavanje riba, ljude za lov, pa čak i službu u zapovjednikovoj kuhinji. Otimali su im šume i zemljišta i naplaćivali mitničarinu na robu koju su izvozili. Kraj toga su plemići kao krajiški zapovjednici dobili pod svoju kontrolu važnu trgovačku razmjenu na putu iz Bosne u Hrvatsku i dalje u unutrašnjost. To im je donosilo znatne materijalne koristi. Postupci zapovjednika izazvali su bune banskih krajišnika 1706. i 1730. U drugoj buni, osim krajišnika, sudjeluju i kmetovi tog područja.

Kad je turska opasnost u XVIII st. praktički prestala, izgubila je i Vojna krajina značaj prvenstveno obrambenog sistema protiv Osmanske Imperije. Ako je trebalo tolik broj krajišnika odvajati od proizvodnog rada, onda im je valjalo postaviti i druge zadatke. Centralna vlast to i čini. Vojna krajina postaje sanitetski kordon kroz koji putnik iz Turske može proći samo na određenim mjestima, nakon što je najprije proveo određeno vrijeme u kontumacu pod strogim zdravstvenim nadzorom. Tako se sprečava unošenje kuge koja je gotovo neprestance harala na Istoku. Ona postaje i carinski kordon. Među njegove najvažnije zadatke ide sprečavanje uvoza zabranjenoga manje vrijednog stranog novca, kao i sprečavanje izvoza dozvoljenih i punovrijednih srebrnjaka i zlatnika. No, osnovni je cilj centralne vlasti da od krajišnika stvori jeftinu vojsku koju će moći upotrijebiti na svim evropskim ratištima. Bez obzira na individualnu hrabrost krajišnika, krajiška se vojska u prvoj polovici XVIII st. nije mogla mjeriti s regularnim jedinicama na evropskom bojištu. Slaba disciplina i neizvježbanost u taktičkim pokretima činile su je upotrebljivom samo za čarkanja. Stoga je odlučeno da se krajišnici formiraju u regimente i tako pretvore u redovnu vojsku. Te se promjene vrše pri kraju druge četvrti XVIII st. u svim krajinama. Da bi krajišnici lakše prihvatili reforme, vlasti su poduzimale mjere s namjerom da se uklone nekadašnji tereti i zloupotrebe na koje su se krajišnici bili žalili. No, dok se formiranje regimenti provodi bez zastoja, propisi u korist krajišnika često se nisu provodili u život.

Ujednačavanje položaja krajišnika u svim krajinama bilo je preduvjet pretvaranja krajišnika u regularnu vojsku. Tu je bilo osobitih poteškoća s krajišnicima Varaždinskog generalata. Oni su na temelju svojih statuta, koje im je Karlo VI još 1717. potvrdio sa sadržajem, jednakim onom iz 1630, barem na papiru imali privilegije kao ni jedna druga krajina. Iako se najvažnije odredbe statuta nisu u praksi provodile još od Osmokruvićeve bune u XVII st., krajišnici su uporno nastojali, pa čak i bunama, da se odredbe njihovih statuta provedu u život. Da bi se u generalatu uspostavio red, pokušao ga je grof Cordua 1732. reorganizirati. Cordua je svoju reorganizaciju započeo vrlo nespretno. Snizio je plaću običnim vojnicima, a povisio je zapovjednicima. Uz to nije uspio nagovoriti štajerske staleže da krajišnicima isplate trogodišnji dug u punom iznosu. Već to je moralo ozlovoljiti krajišnike, no Cordua je povrh svega podnio caru na potpis nove, izmijenjene statute, kojima se i formalno ukida stara krajiška samouprava i sankcionira postojeće stanje s kojim krajišnici nisu bili zadovoljni. Kada se Cordua iduće godine pojavio sa svojim statutima u generalatu, nije imao hrabrosti da ih javno proglasi. Kako je iste godine izbio rat sa Španjolskom i Francuskom, krajišnici su znali da će biti potrebni vlastima, pa su se suprotstavili pokušajima Cordue da provede izmjene u generalatu. Vlast je popustila pa je zavladao potpuni nered. Stare su uredbe ukinute, a Corduine reforme nisu stupile na snagu. Rat je prisiljavao i na dalja popuštanja. Vlasti su 1735. dopustile da narod svake godine bira osmoricu sudaca (nazvani octoviri, kasnije deputirci), kojima je pridat pisar. Njihova je zadaća bila da rješavaju sporove i da se staraju za red i mir. Ujedno su vojnicima vraćene prijašnje plaće i obećano je da se strance neće namještati za niže oficire. No, nemiri nisu prestajali. Misija smirivanja generalata povjerena je 1736. vojvodi Hildburgshausenu, nesposobnom vojskovođi, ali vrlo prepredenom političaru. Hildburgshausen je smatrao da su glavni krivci nereda štajerski staleži koji potiču nereda da bi dokinuli krajiško uređenje, a krajišnike pretvorili »u seljake i kontribuyente«. Kritizirao je dotadašnji postupak prema krajišnicima kojima se najprije prijetilo, a kad su se vlasti uplašile, krajišnici su uvidjeli da se buntovnim skupljanjem mogu uspješno suprotstavljati. Hildburgshausen je odlučio da pođe obratnim putem i da na lijep način stekne povjerenje krajišnika. Do toga mu je bilo naročito stalo jer je iz novih propisa htio ukloniti neke koncesije date u stisci 1735. Stoga je brzo napustio istraživanje krivaca za nereda i posvetio se organizaciji dviju regimenti. Napokon je svečano proglasio nove statute. Tom je prilikom pozvao i pravoslavnog vladiku Filipovića iz Severina da prisustvuje svečanosti. Vještim postupkom postigao je da su krajišnici s oduševljenjem prihvatili nove statute koji su znatno ograničili njihovu samoupravu. Prema statutima iz 1630. novi statuti iz 1737. bitno ograničavaju krajišnicima raspolaganje imovinom. Prodaja, zalaganje i darovanje zemljišta moglo se ubuduće vršiti samo uz odobrenje zapovjednika. Sudstvo je stavljeno u ruke vojnih auditora. Uvedene su mnoge globe u korist blagajne generalata. Zanimljivo je

da se tim statutima prvi put pokušava regulirati zadružni život u Vojnoj krajini. Ekonomski razlozi očigledno djeluju u pravcu raspadanja kućne zadruge, a vlast to zbog vojnih potreba nastoji spriječiti.

Karlovački generalat nije imao privilegija kao Varaždinski. No nasilje oficira i težak život i ovdje je krajišnike silio na otpor. Već 1700. pozvao je Leopold I Hrvatski sabor da naznači u Slavoniji mjesta kamo bi se preselila polovina ili koji drugi znatniji dio vlaha kojih u Hrvatskoj krajini ima više nego ih zemlja može hraniti. Godine 1715. izbjeglo je iz Karlovačkog generalata 1111 vojnika s obiteljima. Više od polovice izbjeglica potječe iz Ogulinske kapetanije. Ostali su uglavnom iz Tounjske, Žumberačko-slunjske, Barilovičke i Turanjske kapetanije. Golema većina njih odselila se u Srijem i Pečuh. Iz Like i Krbave odselilo se malo njih, i to većinom na mletački teritorij. Kao uzrok seoba navodi se u prvom redu glad, zatim globe, skupoća soli, prenaseljenost, rabota u utverdama. Zbog istih i sličnih razloga dolazi svakog desetljeća barem do jedne značajnije bune (1719, 1728, 1732, 1746, 1751), a hajdučija je stalan oblik otpora. Posebno se ističe brinjsko-lička buna 1746. Te je godine Hildburgshausen vršio reorganizaciju generalata i formirao regimente. Krajišnicima su se, uzbuđenim preuređenjem, pridružili i neki oficiri (čak je kasnije osumnjičena kao duhovni organizator bune žena jednog oficira te je dospjela u zatvor). Oficiri su očigledno imali računa da se bore za stari sistem koji im je omogućavao zloupotrebe.

Formiranje regimenti u Slavoniji započeo je general Engelshofen 1747. Da bi to proveo, zadržao je svojim reformama i u društvenu strukturu krajišnika. Stanovnike je podijelio u četiri jednakobrojne klase. Tri za vršenje vojne službe, koje su bile oslobođene kontribucije i rabote. Četvrta je bila klasa »kontribuenata«, koji su plaćali glavarinu od gotovo 5 forinti, bili obvezni na rabotu, primanje na konak i davanje podvoza. Oni su trebali biti glavna osnova za izdržavanje Krajine. No, i one koji su vršili vojnu službu, opteretio je Engelshofen desetinom u naturi i novčanim doprinosima za izdržavanje oficira. Iako su ti doprinosi doskora ukinuti, a ukinuta je i jedna husarska regimenta radi smanjenja tereta, taj se sistem nije mogao dugo održati.

Habsburgovci su u XVIII st. u Vojnoj krajini pokušali neizvedivu stvar: 1. da vojnom službom obuhvate gotovo svakoga sposobnog muškarca (a to je značilo oduzeti stanovništvu golem dio slobodnog vremena za proizvodni rad), 2. da krajišnici svojim radom, prvenstveno kao zemljoradnici, izdržavaju sebe, svoje obitelji i cijelu krajišku instituciju. U XVIII st. otpala je pljačka u Turskoj kao vrelo prihoda, a gotovo stalni ratovi na udaljenim ratištima nanose znatne gubitke radno najspособnijem muškom stanovništvu ili ga odvajaju od poljoprivrednih poslova duže vrijeme. Krajina jednostavno nije mogla snositi dvostruki teret. Zbog hitnih vojničkih potreba nastojalo se dobiti što više vojnika, a zbog financijskih teškoća nastojalo se vojnu obvezu ograničiti. Tako je stvoren ogroman broj protu-

rječnih propisa koji se znatnim dijelom ili uopće nisu mogli provesti u život ili su brzo opozivani. U razdoblju od 1702. do 1800. bilo je samo za-paženijih organizacijskih zahvata oko 30, gotovo svake treće godine po jedan.

Posljednja je izvršena regulacija Banske krajine 1750. Povećane troškove snosilo je dijelom stanovništvo, ali je Marija Terezija lukavom politikom velik dio povećanih troškova uspjela prebaciti na hrvatske staleže. Njima je ostala utjeha da su im i dalje bila rezervirana zapovjednička mjesta na Banskoj krajini. I ovdje je regulacija izazvala pobunu krajišnika (1751), jer je donosila novi teret, u prvom redu troškove za nabavku uniformi.

U Slavonskoj krajini pokušao je general Serbelloni ispraviti greške Engelshofenove reforme svojim regulamentom iz 1753. On je pokušao poboljšati materijalno stanje krajišnika na taj način što je tamo gdje je zemlja bila loša, povećao krajiški posjed. Istovremeno je smanjio brojno stanje vojnika. Od njegovih reformi preuzele su kasnije i druge krajine ustanovu pomoćnika (Beihelfer), koja se održala sve do XIX st. Naime, sposobni muškarci, koji nisu bili uzeti u aktivnu vojnu službu, morali su se brinuti za hranu i »monduru« onih koji su služili. Na krajišnicima su i poslije Serbellonijevih reformi ostali znatni tereti, i to: nabavljanje jedno-obrazne uniforme, davanje podvoza, ukonačivanje, gradnja čardaka i oficirskih stanova, popravljjanje cesta i mostova. Nižim se oficirima još uvijek zemljište računalo kao pola plaće, a dokle god oficiri nisu dobili cijelu plaću, nagonili su krajišnike da im rabetaju, bilo to propisano ili ne.

Poslije regulacije pošla je Marija Terezija korak dalje u ujednačiva-nju položaja krajišnika. Godine 1754. izdana su Krajiška prava (Militär Graenitz Rechten), na temelju kojih je izjednačeno ustrojstvo Varaždinskog i Karlovačkog generalata i ukinuti posljednji ostaci krajiške samo-uprave. U tom se dokumentu još spominju knezovi, ali im se ne daje nikakav samostalni djelokrug, već nastupaju kao pomoćnici vojnih organa, i to za neke sporedne poslove. Nešto kasnije proširena je važnost Krajiških prava i na ostale krajine. Pretvaranje u regularnog vojnika, stalno ratovanje po stranim zemljama, uvođenje novih uniformi, zbog kojih Turci krajišnike »kakti babe preštímavaju«, povećanje materijalnih tereta, iznuđivanja i loš postupak tuđih, pa i nekih domaćih oficira, sve to akumuliralo je nezadovoljstvo među krajišnicima Varaždinskog generalata. Definitivno ukidanje privilegija i izjednačavanje s ostalim krajinama potaknulo ih je na akciju. Vodstvo su preuzeli stari krajiški oficiri, koji u novom vremenu nisu mogli napredovati u više činove, usprkos svojoj hrabrosti i ratnim zaslugama, zato što nisu bili dovoljno obrazovani. Njima su se pridružili knezovi koji su novim »krajiškim pravima« gotovo izjednačeni s običnim krajišnicima. Na čelo pokreta stavio se kapetan Petar Ljubojević. Krajišnici su se dogovorili sa susjednim seljacima, koji su imali svojih razloga za bunu, pa čini se i s drugim generalatima. Kako je stanje na selu

u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji bilo napeto, činilo se da će se sada ostvariti ono od čega su strahovali feudalci još u XVII st., tj. da će Hrvatsku (misli se feudalnu) razoriti »vlasi«, ako se slože sa seljacima.

Neposredni povod za izbijanje bune bio je pokušaj zapovjedništva da silom utjera novac za nove uniforme. Buna je izbila u siječnju 1755. Nepopularni oficiri pobjegoše iz generalata, neki čak u Štajersku, a nekoliko ih je ubijeno. Pobunjenici su zagospodarili generalatom, osim Đurđevačke kompanije, koju je umirio major Brentano. U Zagrebu je zavladao velik strah da će krajišnici provaliti i preko granica generalata. No oni to nisu uradili. Naprotiv, velik broj buntovnika skupio se u srcu generalata u Severinu, gdje su se u skrivnici pravoslavne crkve čuvala privilegije. Tu je proglašena »severinska općina« Varaždinskog generalata kao politička organizacija buntovnika. Početkom veljače krajišnici su sastavili svoje pritužbe, koje je deputacija pod vodstvom Ljubojevića ponijela carici u Beč. Na taj su način potkopali svoju, a lišili važne potpore seljačku bunu koja je izbila oko Križevaca potkraj veljače u nadi da će dobiti pomoć iz generalata. Dvor je dobio na vremenu i smjesta poduzima protumjere. Koncentrira vojsku u Štajerskoj i ujedno šalje gradiškog pukovnika Becka i potpukovnika Mihaljevića u generalat da osobnim utjecajem smire krajišnike. Ljubojević se uzdao u svoje prijateljstvo s Hildburgshausenom još iz 1737. i tražio je u Beču da vojvodu odrede za komesara koji će ispitivati krajiške tužbe. Uostalom ni on, ni ostali oficiri, ugroženi u svom napredovanju, odnosno knezovi skučeni u vlasti, nisu ozbiljno mislili na bunu do kraja. Svi su oni računali da će odigrati ulogu neophodnog posrednika između Dvora i krajiške mase i tako vratiti izgubljene pozicije. Otuda neodlučna politika rukovodstva bune.

Zahtjevi krajišnika izneseni su u njihovim »Potešćicama«. Kao osnovni zahtjev postavljaju da se ne izjednačuju s »novim krajinama donje i gornje Slavonije i Hrvatske«, nego da im se ostavi da uživaju prijašnje darovane privilegije. S tim u vezi zahtijevaju da se ozakoni njihovo predstavništvo »općina ili deputirci« koje bi njihove interese zastupalo kod svih instancija sve do vladara. Među ekonomskim zahtjevima ističe se traženje uspostave slobodnog raspolaganja nekretninama, slobodnog lova i uzgoja koza i neograničenog iskorištavanja šuma. Uz to zahtijevaju da im se olakšaju novčani tereti i podvoz i žale se na različite usluge oficirima »pod moraš« (dovoz drva, izgradnja stanova, prodaja namirnica po maksimiranim cijenama). U tu grupu ide i traženje da se »Grcima« dozvoli slobodna trgovina jer su oni prodavali robu jeftinije od domaćih trgovaca. Istovremeno dok traže različite povlastice, nastoje da im se olakša vojna obveza smanjenjem kontingenta vojnika koji su dužni dati. I nov »njemački mundir« odbijaju zbog troška, iako ga i načelno neće nositi da im se Turci ne rugaju. Posebna je grupa zahtjeva koji se odnose na različite zloupotrebe (da ih ne tuku, da ih slabo odjevene ne tjeraju na stražu, da im auditori ne uzimaju novac za suđenje).

Uz opće krajiške zahtjeve podnose oficiri i knezovi svoje posebne želje. Oficiri su zahtijevali da se dokrajči favoriziranje »stranaca«, tj. nejednake plaće i nejednako napredovanje u službi, kao i moralni pritisak na stare domaće oficire da se odreknu svojih kompanija u korist mladih stranih poručnika. Knezovi su opet zahtijevali da njihove kuće budu slobodne od davanja vojnika, kao što je to bilo prije.

Dvorsko ratno vijeće smatralo je da se »Poteščice« u cjelini ne mogu uvažiti. U vrijeme kad je centralna vlast svim silama nastojala da ujednači civilnu upravu i vojnu organizaciju u habsburškim zemljama, Varaždinski generalat nije mogao biti izuzetak. Stoga je Dvorsko ratno vijeće predložilo da se usvoje samo oni zahtjevi koji su bili u skladu s općom politikom vlasti, kao što je bilo, na primjer, izjednačenje oficirske plaće. Ujedno je preporučilo da se povede istraga o zloupotrebama i da se krivci kazne. Istraga je pomogla vlastima da pojačaju disciplinu među oficirima i da tako pod vidom ustupaka krajišnicima zapravo provedu vlastite namjere.

Kako se krajiško izaslanstvo dugo nije vraćalo iz Beča, ponovno se počeo širiti nemir u generalatu. Krajišnici nisu slušali oficire i uveli su izdavanje zapovijedi na narodnom jeziku umjesto na njemačkom. Oni oficiri koji su sudjelovali u pobuni, jedva su smirili krajišnike. No, pobuna je već bila promašena. Sredinom travnja javljeno je da stiže istražno povjerenstvo u pratnji dvaju bataljona i pet kompanija grenadira, no u isto su vrijeme stizale vijesti da je 50000 vojnika spremno da pokori generalat. Potkraj travnja došao je gradiški pukovnik Beck i s tri bataljona svojih krajišnika obilazio je okolicu Križevaca savjetujući pokornost. Preporučivao je da svaka kompanija izabere pet delegata koji će pred istražnim povjerenstvom iznositi tegobe krajišnika. Ujedno je upućivao da treba označiti kolovođe bune. U isto vrijeme kad je Beck stigao u generalat, stiglo je i istražno povjerenstvo s grofom Neippergom na čelu u Kanjižu. Neipperg pošalje Ljubojevića u generalat. Ljubojević sazove krajišnike u Severin, saopći im da je stigla komisija i preporučí im da s povjerenjem idu u Kanjižu. Čim je izvršio svoju misiju i vratio se u Kanjižu, Neipperg ga strpa u zatvor.

Poslije Ljubojevićeva hapšenja nastala je opća malodušnost u generalatu. Nitko više ne misli na bunu i svaki gleda da sebe izvuče svaljujući krivnju na Ljubojevića i potkazujući druge. Kanjiška komisija osudila je ukupno 100 ljudi (62 katoličkih i 38 pravoslavnih krajišnika), i to 6 oficira na robiju, 17 momaka na smrt, a ostale na zatvor. Imajući na umu međunarodni sukob koji se pripremao (Sedmogodišnji rat), Neippergu je bilo stalo da što prije smiri generalat. Zato uopće nije sudio zbog učestvovanja u buni, nego se ograničio na kažnjavanje sudionika u ubojstvu oficira. To je bilo dovoljno da se u generalatu uspostavi autoritet vlasti i osigura krajiška vojna snaga za predstojeći rat. U vezi s držanjem knezova u buni konačno je ukinuta ustanova kneza. Svako je selo dobilo oficira i podoficira, koji su preuzeli sve upravne i sudske kompetencije u

prvoj instanci. To je bio kraj krajiške samouprave. Otada više nema značajnih krajiških buna.

Tako je sredinom XVIII st. — bez obzira na specifičnost Banske krajine — centralna vlast postigla svoj cilj da bez ikakvih ograničenja raspolaže s cjelokupnom vojnom silom krajišnika. Svoje stečene položaje vlast je dalje izgrađivala. Godine 1765. osnovan je generalni krajiški inspektorat sa zadaćom da regulira krajišku administraciju, da unapređuje privredu i vojni razvitak. Djelokrug generalnog inspektora obuhvatio je Karlovačku, Varaždinsku, Bansku i Slavonsku krajinu. Godine 1783. ujedinjena je banska i varaždinska Generalkomanda sa sjedištem u Zagrebu, a 1786. osnovana je jedinstvena Generalkomanda za Karlovačku, Bansku i Varaždinsku krajinu. U drugoj polovici XVIII st. vrše se zamjene zemljišta radi povlačenja točne granice između Hrvatske i Vojne krajine.

Sredinom XVIII st. uvidjele su vojne vlasti potrebu da se u Vojnoj krajini osnuju središta neophodne obrtničke i trgovačke djelatnosti. Računalo se u prvom redu na doseljavanje obrtnika iz njemačkih zemalja »za koje su zapravo krajiški komuniteti po svojim izvornim načelima uređenja namijenjeni«, kako piše Dvorski ratni savjet 1783. Prvim vojnim komunitetom postala je Stara Gradiška (1748). Kasnije su to postala sva sjedišta štabova regimenti i neka druga važnija mjesta. Najviše su se razvili vojni komuniteti u Slavonskoj krajini (Zemun, Sremski Karlovci). Drugdje su vojni komuniteti i po broju stanovnika i po socijalnom sastavu znatnim dijelom zadržali obilježje sela, pa ih je zato veći broj 1787. ukinut. Stara Gradiška je, na primjer, 1780. imala 230 obitelji. Od toga je samo 38 živjelo od trgovine ili obrta, a ostale obitelji prehranjivale su se ribolovom, uzgojem stoke i pčelarenjem. Slobodni vojni komuniteti bili su oslobođeni vojne službe i rabote. Stanovništvo se dijelilo na građane (trgovce i imućnije obrtnike) i kontribuyente (siromašnije obrtnike, zemljoradnike, nadničare i dr.). Kod podjele građanskog prava favorizirane su najbogatije obitelji. Za podjelu građanskog prava plaćalo se na imetak do 20000 forinti, 1%, a na imetak veći od te svote samo 0,25%. Građani su birali magistrat koji je upravljao komunitetom. Izbor se u početku vršio slobodno, a kasnije uz ograničenja, koja su vojnim vlastima osiguravala presudan utjecaj na izbore. Tako je postao nepisani zakon da se za gradonačelnika bira aktivni ili umirovljeni oficir. Iako su vojni komuniteti bili podložni generalkomandi, u praksi su se i niži vojni organi upletali u njihove poslove. Tako se od sredine XVIII st. na području Vojne krajine javljaju i začeci građanske klase. U Vojnoj krajini postoje i prije cehovski organizirani obrtnici, no samo na temelju dopuštenja pojedinih komandanata. U drugoj polovici XVIII st. osniva Marija Terezija na području svake generalkomande ujedinjeni ceh u koji moraju biti učlanjeni svi posebni cehovi tog područja. (Privilegije ceha Karlovačkog generalata 1767, Slavonske krajine 1768, Varaždinskog generalata 1770. i Banske krajine 1773; neke odredbe posljednjih primjenjivale su se u svim krajinama).

Militarizacijom cjelokupnoga upravnog sistema u Vojnoj krajini sve do najnižih upravnih organa opterećen je zapovjednički kadar toliko da nije mogao svladati ni svoje upravne ni vojničke dužnosti. Da bi se došlo do tom nedostatku, uveden je 1787. tzv. kantonski sistem. Suština tog sistema bila je uprava odvojena od posve vojničkih poslova. Regimenta je postala isključivo vojna jedinica, a na njezinom dotadašnjem području osnovan je kanton kao teritorijalno-upravna jedinica. Uprava kantona bila je u rukama posebnih vojnih lica tzv. kantonskih oficira. U praksi se i taj sistem pokazao kao neodrživ jer je dolazilo do neprekidnih sukoba kompetencija između kantonskih i trupnih oficira.

Dr Mirko Valentić

HRVATSKO-SLAVONSKA VOJNA KRAJINA 1790—1881.

Projekti centralnih privrednih krugova austrijske velesile u srednjem Podunavlju, o jačem trgovačkom prometu prema Turskom Carstvu i Jadranskom moru, nisu zagovarali potpunu militarizaciju Krajine. Pod utjecajem načela liberalnog fiziokratizma pristupit će vrhovi bečkog Ratnog vijeća, naročito poslije 1770, prvim korekcijama terezijanskog plana o potpunoj militarizaciji krajiškog sustava. Glavni dokaz privrednih krugova protiv potpune militarizacije bio je da zatvorenost »soldačke zemlje« smanjuje državne prihode. Dakle, pod utjecajem privrednih načela rasla je i među vojnim vrhovima spoznaja da se Krajinu ne može sasvim izolirati od privrednih tokova. Oslobođenjem dijela krajiškog stanovništva od vojnih obaveza u nekoliko krajiških gradova, koji su dobili neke privilegije kao vojni komuniteti, učinjen je prvi ustupak vojnih vrhova planovima privrednih krugova. Započeo je zapravo dugotrajan proces postepenog otvaranja Vojne krajine robnonovčanom privredi. Interes bečkih privrednih krugova za krajiške luke na Jadranu i promet s Turskim Carstvom potiče poglavito država koja već 1775. počinje gradnju prve krajiške prometnice Karlovac—Senj, a samo 9 godina kasnije i druge Gospić—Karlobag. Nova prometnica Karlovac—Senj, među suvremenicima poznatija kao Jozefina, duga je 100 km. Put od Karlovca do mora, a koji je do njenog otvaranja išao tzv. Karolinom preko Mrkoplja, skraćuje krajiška Jozefina za 17 km. Radovi na Jozefini završeni su 1779. Već 1786. kreće poštanski promet (diližansa) Beč—Senj. Tako je osiguran brži promet novca i trgovačkih poduzetnika prema moru. Golema krajiška prometnica spojena je u Karlovcu s cestom Zagreb—Karlovac koja je obnovljena i proširena 1750.

Vodeći trgovački promet od Karlovca preko Generalskog Stola, Josipdola, Jezerana, Brinja i Vratnika do senjske luke Jozefina postaje prava »krajiška prometnica«. Varaždinskoj i Banskoj krajini otvara ona najkraći put do mora, povezujući istodobno tri pukovnije slunjsku, ogulinsku i otočku kroz koje je prolazila. Prijevoz na toj velikoj prometnici prepušten je

1799. krajiškom stanovništvu koje će kirijašenjem popravljati svoj težak ekonomski položaj. Na održavanju Jozefine stalno je zaposleno oko 220 cestara i više od 500 zaprežnih kola. Njen graditelj Vinko Struppi podigao je uz cestu veći broj postaja u kojima se mijenjaju konji i gdje radi po jedan kolar i kovač. Održavanje Jozefine, osobito čišćenje snijega i leda tokom zime, prebačeno je na besplatnu državnu rabotu krajišnika.

Graditelj druge krajiške trgovačke prometnice Gospić—Karlobag bio je Filip Vukasović. Ona je tipična planinska prometnica. Završena je 1786. i prozvana Terezijana. Zbog svoje širine i proširenih zavoja služila je poglavito za izvoz drvene građe i dovoz žita stanovnicima ličke pukovnije. Otvarajući Vojnu krajinu trgovačkom prometu prema moru, država (1787—1789) proširuje i modernizira treći prometni pravac. Riječ je o još jednoj planinskoj prometnici koja vodi promet sjevernom padinom Velebita. Podijeljena je u dvije dionice : velebitsku i dalmatinsku. Velebitska dionica prolazi cijelom trasom (Žuta Lokva—Gospić) kroz Krajinu vodeći trgovački promet preko Otočca, Perušića i Lovinca u Gospić. Drugi, nastavni pravac (Gospić—Zadar) išao je preko Gračaca, Male Popine, Zrmanje i Knina. Otvaranjem Velebitske magistrale između sjeverne Dalmacije i Like preko Obrovca, Malog Alana i Sv. Roka 1832. još je više skraćen put do Zadra — upravnog središta Dalmacije.

Pored planinskih prometnica prema moru prolazi Krajinom važan trgovački put prema Turskom Carstvu. To je trgovačka prometnica Karlovac—Kostajnica, preko Gline i Petrinje. Kostajnica je u produžetku spojena dobrom prometnicom s Novom Gradiškom. Od Nove Gradiške polazi ova ravničarska krajiška prometnica prema Zemunu. Ali, trgovački promet s velikom masom tereta kretao se, sve do pojave željeznice, rijekom Savom. Za Slavonsku krajinu i trgovački promet u njoj bile su, osim pravca istok—zapad, mnogo važnije prometnice koje vode prema sjeveru (Požega, Đakovo, Osijek, Vukovar, Ilok) i skele na Savi, tj. riječni prijelazi u Bosnu. Još 1848. žalio se magistrat u Bjelovaru da je cestovni promet kroz Daruvar, Pakrac, Gradišku, Brod, Đakovo i Osijek slabo razvijen.

Tradicionalna prometna otvorenost Krajine prema Bosni pulsirala je preko tzv. »kordonskih cesta«. Riječ je najprije o prometnici uz tzv. suhu granicu s početnom točkom u Karlovcu, koja odavle vodi u Slunj, zatim preko Rakovice, Petrovog Sela, Priboja, Korenice, Bilopolja, Udbine i Brvna u Gračac, gdje se spaja s dalmatinskom cestom. U sustav »kordonskih cesta« uključeni su i svi putovi koji iz sjedišta krajiških pukovnija i satnija vode prema austro-turskoj granici i na tom pravcu dotiču glavnu kordonsku prometnicu Karlovac—Gračac. Na spomenutim krajiškim prometnicama (Jozefina, Terezijana, Velebitska, Dalmatinska i Kordonska cesta) pojavljuju se krajišnici sa svojim blagom i kolima kao aktivni nosioci prometne privrede. Na pomolu je poseban društveni sloj koji u strukturi krajiškog društva možemo u najširem smislu nazvati »prijevoznici«. Uz spo-

menute ceste razvijao se obavezni šverc, posebice sa solju i drugom kolonijalnom robom. Tranzitna trgovina žitom, šumskom masom, potašom i drugom robom cvjetat će, naročito prema moru, sve do pojave željeznice do Zagreba, Siska i Karlovca. Krajiško stanovništvo, koje je gotovo isključivo seosko, dolazilo je upravo prijevozom najbrže do novca u gotovu. Novac privlači i udaljena sela da se i ona sa svojim blagom, kovačkim i kolarskim obrtom te sredstvima za promet uklope u privredne tokove. Na krajiškim prometnicama prema moru i Turskom Carstvu odvijala se prvobitna akumulacija u veoma dinamičnim oblicima. U krajiškim pukovnijama izdvajaju se pojedine obitelji stječući velik ugled kao zakupnici šume, prijevoznici drveta i potaše. Sve veća robnost šumske mase daje prijevoznicima i trgovcima drvetom povoljne prilike za brzu akumulaciju novca.

Kako nije bilo dovoljno šumskih putova i rijeka s puno vode, započela je veća eksploatacija šumske mase tek poslije puštanja u promet ceste prema Karlobagu i Senju. Trgovačke prometnice prema moru potiču gradnju tzv. šumskih putova koji su vodili prema lučicama Velebitske padine od Starigrada do Novog Vinodola. U početnoj etapi sječena je šuma za proizvodnju pepeljike (potaša ili kuhani lug). Od dobivenog pepela, varenjem u posebnim kotlovima, proizvodila se na licu mjesta »lukšija« ili kalijev karbonat kao nezamjenjiv element u proizvodnji stakla, sapuna i u bojadisarstvu. Prvi trgovci s drvetom i kuhanim pepelom svratili su pozornost bečkih vojnih krugova na bogate krajiške šume u kojima zbog turskih ratova nije bilo veće sječe gotovo punih 200 godina. Eksploatacija tih »zelenih rudina« Krajine oživjela je istom sredinom XVIII stoljeća. Interes bogatih trgovaca za krajiške šume i velika robnost šumske mase potiče centralne vojne krugove u Beču na izradbu prvih zakona o šumama. Njihovo nastojanje imalo je ovaj cilj: prigrabiti potpunu kontrolu nad prodajom i sječom šume u Krajini. Poslije prvog zakona o šumi u Slavonskoj krajini 1755. doneseni su također prvi zakoni o iskorištavanju šume u Varaždinskoj (1764) i Hrvatskoj krajini 1765. Interes vojnih vrhova za iskorištavanje krajiških šuma uvrstio nas je u red rijetkih zemalja u svijetu koje su izradile najstarije karte šumskog bogatstva. Takva karta izrađena je u nas već 1764. Opisuje šume u pukovnijama Hrvatske krajine. Prema tome, kada je riječ o tuđinskoj upravi nad hrvatskim zemljama, treba istaknuti da vojno zakonodavstvo Beča ne pretvara samo stanovništvo Krajine u masovni vojni logor zahtijevajući od njega danak u krvi, nego da jednako tako to isto zakonodavstvo oduzima Hrvatskoj i njeno najveće prirodno bogatstvo — šume.

Za pravljenje potaše trebalo je ispaliti velike količine drveta te je upravo ta proizvodnja jedan od najvećih krivaca da su krajevi bivše Krajine, okrenuti moru, i danas pusti. Podaci s razmeđa XVIII i XIX st. govore o nemolusrdnom, pljačkaškom uništavanju šume u Vojnoj krajini. Među pepeljarima, tj. radnicima zaposlenim u proizvodnji potaše bilo je i kra-

jišnika. Radili su za svog zakupnika u grupama, a stanovali u posebnim šumskim kolibama. Za jedan cent potaše, za što je trebalo ispaliti 8—12 hvati drveta, plaćao je trgovac blagajni pukovnije 2 forinte i 40 krajcara. Jedan cent potaše mogao je prodati za 11 forinti i 40 krajcara. Troškovi proizvodnje bili su veoma mali i iznosili su po jednom centu oko 5,5 forinti. Tako je npr. nadnica pepeljarima bila otprilike kao nadnica na agraru, tj. oko 20 krajcara. Samo u ogulinskoj pukovnji bilo je 1829. god. 13 koliba s kotlovima za luženje potaše. Proizvedeno je 1178 centi potaše. Zakupnici su platili prijevoznicima do senjske luke 280, a blagajni ogulinske pukovnije za prodanu šumu 1.825 forinti.

Veća orijentacija trgovaca na prodaju tzv. francuskih dužica započela je 20-ih godina XIX stoljeća. Otada naša hrastovina postiže visoku cijenu na evropskom tržištu drveta, naročito zbog visokog postotka tanina. Tannin, posebno slavonske hrastovine, bio je najbolji čuvar crnih francuskih vina. Kapitalistička eksploatacija šume nastavljena je sredinom XIX st. s još većim intenzitetom otvarajući Krajinu brojnim trgovcima za brzu akumulaciju novca. Osim proizvodnje francuske dužice važno mjesto dobila je proizvodnja pragova za prve željezničke pruge. Najpoznatiji trgovci i zakupnici šume bili su iz Siska, Karlovca i Senja. U poslovima iskorištavanja šume sudjeluju, osobito poslije novog zakona o krajiškim šumama iz g. 1839. i 1860, u velikom broju sami krajišnici. Za razvoj te privredne grane imali su vojni krugovi velik interes. Tako npr. za prodaju šumskih stabala potrebnih za izradbu 1.000 komada duge za bačve dobiva blagajna krajiške pukovnije 1840. god. 12 forinti, radnici 6—7, dok su prijevoznici zarađivali oko 25 forinti. Dakle iz velikih poslova koji su povezani uz sječū šume imali su i trgovci velike zarade. Trgovac je u senjskoj luci mogao prodati 1.000 dužica otprilike za 170 forinti, a njegovi ukupni izdaci nisu bili veći od 50 forinti.

U strukturi trgovačkog prometa u Krajini značajno mjesto zauzima i tzv. unutrašnja trgovina, zatim trgovina na granici s Turskim Carstvom. Taj unutrašnji trgovački i obrtnički promet koncentriran je najprije u nekoliko posebnih gradova (vojni komuniteti) kojima u krajiškovojničkom sustavu pripada uloga regulatora trgovine i obrta. Trgovačka živost prisutna je također u svakom pojedinom sjedištu pukovnije koje su suvremenici najčešće zvali štapsko mjesto. U svakoj pukovnji djeluje i nekoliko manjih trgovišta gdje se u različite dane u tjednu održavaju sajmovi, a upravo oni imaju višestruku ulogu u životu krajišnika. Komuniteti su imali pravo na 10 mjesečnih i 2 godišnja sajma. Sav prihod išao je u korist općinske blagajne. Hrv.-slav. Vojna krajina imala je pod kraj XVIII st. ove trgovačke-prometne centre i gravitacijske zone:

PUKOVNIJA	VOJNI KOMUNITET	TRGOVIŠTE PUKOVNIJE	MJESTA TJEDNIH SAJMOVA
Lička	Karlobag	Gospić	Udbina, Gračac
Otočka	Senj	Otočac	Korenica
Ogulinska	—	Ogulin	Brinje, Josipdol
Slunjska	—	Karlovac	Slunj, Vojnić, Sošice
Prva banska	—	Glina	Vrginmost
Druga banska	Petrinja Kostajnica	Petrinja	Dubica, Obljaj
Đurđevačka	Bjelovar	Bjelovar	Đurđevac, Virje, Kloštar, Pitomača, Rača, Grub. Polje
Križevačka	Ivanić-Grad	Bjelovar	Čazma, Kloštar, Ivanić, Crikvena
Gradiška	—	Nova Gradiška	—
Brodsko	Brod	Vinkovci	Županja
Petrovaradinska	Petrovaradin Karlovci Zemun	Mitrovica	—

Osim navedenih mjesta djeluje u Krajini još nekoliko tipičnih trgovačkih centara raspoređenih tik do granice prema Turskom Carstvu. To su krajiški kontumaci i rašteli, dijelovi jedinstvenog sustava zdravstvene zaštite od zaraznih bolesti, u prvom redu kuge i kolere. Sustav je poznatiji pod imenom sanitarni kordon. U svakom kontumacu i njegovoj filijali raštelu održavaju se tjedni sajmovi koji na granici s Bosnom pružaju veliku živost i šarolikost. Kada bi zdravstveno osoblje kontumaca, koje između ostalog motri na zarazne bolesti, proglasilo karantensko stanje, zamire promet na granici. Raspored kontumaca bio je ovaj: Zavalje u ličkoj pukovnici (u blizini Bihaća) s raštelima u Srbu i Lisičjaku. U slunjskoj pukovnici bio je u Maljevcu s filijalom u ogulinskoj pukovnici u Prosječenom Kamenu. Veliki kontumac u Kostajnici imao je raštele u Obljaju, Korlatu kod Dvora i Dubici. U Slavonskoj krajini djeluju dva velika kontumaca. Prvi je u Zemunu, prometnom čvorištu evropske trgovine s Istokom, zatim kontumac u Brodu koji oduvijek ima najživlji promet s Bosnom.

Promet s Bosnom preko rijeke Save imao je još neke posebne organizacijske forme. S obzirom na to da Savu prelaze brojni trgovci, izbjeglice iz Turske i dezerteri iz Krajine, postavile su vojne vlasti na Savi tri

centralne kontrolne točke raspoređene po mjestima s najvećim skelama. To su: Nova Gradiška, Brod i Mitrovica. Iz svakog tog mjesta nadzirale su se manje savske skele. Iz Nove Gradiške kontrolirana je skela u Dolini, Svinjaru i Jasenovcu, iz Broda skela u Županji, Kobašu, Rajevom Selu i Šamcu. S posljednje kontrolne točke u Mitrovici kontroliraju se skele u Klenku i Rači. Dodajmo tome da cijelu granicu prema Turskom Carstvu, odnosno Bosni danonoćno kontrolira posebna vrsta krajiške vojske poznata kao serežani. Njihov je status bio negdje između granične milicije i carinika.

U strukturi trgovine s Bosnom pripadalo je prvo mjesto svinjama. Kontumaci preko kojih se uvezilo najviše svinja bili su Kostajnica i Brod. Prema nepotpunoj carinskoj statistici uvezeno je iz Turskog Carstva 1778—79. god. oko 187.000 svinja. U prvoj polovici XIX st. broj uvezenih svinja povećao se na 500 do 600 tisuća godišnje. Uvezene svinje točili su naši krajišnici u šumama i kod svojih kuća da bi ih zatim prodavali na tri najveća sajma stoke, i to u Glini za Bansku, a u Đakovu za Slavonsku krajinu. Iz Slavonske i Varaždinske krajine gonili su svinje i drugu stoku čak do Kaniže i Šopronja. U Karlovcu su prodavali stoku kupcima iz Kranjske, Furlanije, Italije i Primorja.

Najprometnije krajiške luke su Senj i Karlobag, zatim slijede Sv. Juraj i Jablanac. Uz krajiški dio obale od Novog Vinodola do Karlobaga i Starigrada nalazilo se nekoliko poznatih skladišta drveta za izvoz: Karlobag, Trstenica, Cesarica, Jablanac, Sv. Juraj i Sv. Ambroz kod Senja. Različite vrste trgovačkog prometa u Krajini stvorile su i tipične predstavnike tog prometa. Prema vrstama poslova to su najčešće bili prijevoznici i mali trgovci. Prvi su ovisili o prometu šume i žita na Jozefini, Terezijani, Velebitskoj i Dalmatinskoj cesti. Druga je kategorija ovisila o prometu stoke preko Save i Une i njenoj dohrani žirenjem ili žitom. Prema tome, svaka veća napetost na granici prema Bosni mogla je veoma brzo uništiti male krajiške trgovce. Iako je njihova prvobitna akumulacija imala značaj lokalnog robonovčanog prometa, ipak je ta pojava značajna za cjelinu društvenih odnosa jer označuje početak nastajanja donekle tipičnog srednjeg sloja u Krajini. Povezujući se s oficirima, najčešće ženidbom i udajom, trgovci i obrtnici, odnosno u znatno širem smislu »srednji sloj« Krajine, dolaze u još povoljniji položaj.

Intenzivnije raslojavanje na krajiškom selu počinje već u drugoj polovici XVIII stoljeća. Patrijarhalna zadruga u Krajini proživljava ozbiljnu krizu. Sve češćom diobom nastaju mali posjedi koji više ne mogu dati Austriji onaj broj vojnika koliko je Krajina zadužena. Vojna vlast pozorno prati pojavu raslojavanja jer je interes vojnih krugova da u Krajini imaju »veliku kuću« koja će ekonomski biti sposobna da lakše nosi teret vojne službe. Zbog toga je kućnoj zadruzi posvećena veća pozornost mnogo prije donošenja Temelnog zakona 1807. godine. Razmišljanja vojnih krugova imala su ovaj smisao: tradicionalna patrijarhalna zadruga mora postati nova zajednička institucija u kojoj će vladati načelo ekonomske i vojne asocija-

cije. Proces njene preobrazbe u tom pravcu otvoren je uvođenjem dviju novosti: izborni sistem za starješinu zadruga i »prikomandiranje«. Obavezno izborno načelo za starješinu zadruga odlučno potresa porodičnu zadrugu jer otac ili najstariji sin nisu više prirodni i nasljedni gospodari zadruga. Pojava »prikomandiranih« koji nisu ni u kakvom krvnom srodstvu s postojećim članovima zadruga, a dobivaju ista prava, zajedno s institucijom izbornog starješine, razorit će tip stare porodične zadruga. Osnovni cilj tih promjena bio je ovaj: osposobiti zadrugu da daje i izdržava vojnike koji su sve više potrebni austrijskoj velesili zbog brojnih zapletaja njene vanjske politike i teritorijalnih težnji Habsburgovaca.

Vojne dužnosti ostaju i dalje najteži teret krajišnika jer kantonalni sustav nije donio značajnijih promjena. Svi upisani u vojnike nosili su u mirnodopsko vrijeme i u ratnoj službi vlastito kućno odijelo. Od države dobiva krajišnik besplatno samo jedan par cipela. Odjeću za rat (kapa, ogrtač, bluza, prsluk, dvoje hlače, dvoje gaće, kravata, košulja, dvoje cipele i obavezni telećak) kupuje krajišnik sâm u snabdjevačkim centrima koje podiže Ratno vijeće ili mu kupuje pukovnija. Bitne razlike nema jer u prvom i drugom slučaju plaća sâm krajišnik. Domaću odjeću koju krajišnik nosi vršeci vojnu službu na granici s Turskim Carstvom, ili u logoru satnije i pukovnije, izrađuju tkalačke radionice kućnih zadruga. Zbog toga u strukturi krajiškog društva tkalja sa svojim seoskim tkalačkim stanom zauzima važno mjesto. U ovom slučaju pojavljuje se kućna zadruga kao mala radionica za izradbu krajiškovojničke odjeće. Domaća vojnička odjeća krajišnika sastojala se sve do 1808. od plavih hlača, bijele bluže, prsluka ili kožuha, kabanice ili gunjca, obaveznih opanaka i poznate krajiške torbe. Među predmetima od pletiva bilo je nekoliko pari čarapa i rukavice. Osnovni materijal za izradbu domaće »uniforme« upisanih vojnika kao i ostalog stanovništva bili su vuna, lan i konoplja. U skromnom inventaru kućne zadruga zauzima domaća odjeća vojnika i njegova oprema najviše mjesto, čuvana je obavezno u posebnom tzv. vojnom ormaru.

Zadruzi koja je zbog samoizdržavanja vojnika bila zaista opterećena s velikim troškovima država daje za svakog vojnika stalnu godišnju pripomoć, tzv. »Dienst Constitutiv«, 12 forinti. Do tog iznosa, koji nije bio velik, dolazilo se ovim računom: svaki upisani krajišnik mora u mirnodopsko vrijeme provesti oko 90 dana u vojnoj službi. Pomoć zadruzi za dnevno uzdržavanje jednog vojnika u vojnoj službi bila je 4 krajcara. Kako jedna forinta ima 60 krajcara, to zadruga dobiva 1 forintu za 15 dana službe, odnosno 6 forinti za 90 dana. Ostalih 6 forinti dobiva zadruga kao pripomoć za troškove za odjeću i opremu. Iako je izračunavanje »Dienst Constitutiva« bilo veoma jednostavno, ipak je njegova primjena bila uzrok mnogih napetosti. U ratno vrijeme prolaze krajišnici najteže jer im država tada ne daje 6 forinti za odjeću i opremu. Taj iznos zadržava ona za sebe jer toliko, prema njenom računu, vrijedi odjeća i oprema koju u ratno vrijeme daje krajišniku. Ni ostalih 6 forinti koji se daju zadruzi kao pripomoć za obavljanje vojne službe u mirnodopsko vrijeme neće dobiti zadruga u ratno vrijeme

s obzirom na to što je ionako osnovna dužnost krajišnika da besplatno rade za Monarhiju. Naime, za izvršavanje »ratne službe« dobile su krajiške zadruge od kralja (1754) zemlju na uživanje. Ali, »Dienst Constitutiv« nije omogućio kolanje novca dobivenog za vojnu službu ni u mirnodopsko vrijeme. Zadrugi je ukupan iznos »službe« njenih članova uračunat najprije u godišnji porez. Tek ako poslije naplaćenog poreza nešto ostane od »službe«, mogla je zadruga razliku naplatiti od komande satnije.

Na česte socijalne napetosti u Krajini djeluje ponajčešće previsoko odmjerena državna rabota. Njena je visina utvrđena prema broju onih krajišnika koji su sposobni za rad a nisu »upisani« u vojnike. Odnos vojnih krugova naspram kategoriji »neupisani« krajišnici sociološki je veoma zanimljiv. Njih se u vojnoj statistici najčešće prikazuje kao »kućne sluge«. Svaki »neupisani«, odnosno svaki »sluga« kućne zadruge dužan je dati državi i općini besplatnu godišnju rabotu. Državi daje godišnje 18 dana tzv. ručne rabote a za svaki komad voznog blaga još po 4 dana vozne rabote. Državna rabota zvala se »odmjerena« jer u Vojnoj krajini postoji i »neodmjerena«, tj. općinska rabota za davanje noćnih straža, uzdržavanje općinskih putova i drugih radova. Zapravo, sve ono što se nije moglo obaviti pomoću državne rabote prebacuje vojna vlast u pukovnici na općinsku rabotu. Ta vrsta besplatnog rada teško je pritiskivala krajiško stanovništvo pa je zbog toga, s razlogom, bila čest uzrok socijalnih napetosti u Krajini.

Polazeći od terezijanskog načela da sami krajišnici moraju izdržavati velik austrijski vojni logor u Hrvatskoj, novi Temeljni zakon 1807. nije bitno mijenjao odredbe o besplatnoj državnoj i općinskoj raboti. Shvaćanje buržoazije da i zemlja ima visoku robnost uobličili su centralni vojni krugovi u novi Temeljni zakon na taj način da su posjedu kućne zadruge dali centralno mjesto. Zemlja u Krajini, koja je do sada bila carska (kao carsko leno), približena je 1807. krajišnicima postavši prvi put nasljedno leno kućne zadruge. Slijedeći tu promjenu donesene su odredbe o novom načinu utvrđivanja besplatne državne rabote. Kućna zadruga u Krajini daje državnu rabotu od 1807. prema veličini svog posjeda: za svako jutro oranice i livade po jedan dan ručne i po pola dana vozne rabote. Oficiri, činovnici i svi stanovnici Krajine koji nisu ulazili u osnovnu grupu stanovništva »pravi krajišnici«, morali su se otkupiti od davanja obavezne državne rabote. Otkupna cijena bila je ova: za svako jutro zemlje 25,5 kruna. Tako prikupljen novac ulazio je u poseban »Gränzarbeits fond«. Od državne rabote oslobođene su jedino kućne zadruge kordonskih serežana. Zadruge koje su imale vojne invalide daju manju državnu rabotu.

Za općinsku rabotu, koja je također besplatna, zakon ne donosi veće promjene. Određivana je i ubuduće prema broju muškaraca sposobnih za rad i prema broju voznog blaga. Godišnje nije smjela biti veća od 18 dana za muške i 4 dana za vozno blago. Od općinske rabote oslobođeni su samo upisani u vojnike. Od nje su se mogli otkupiti seoske starješine, nadzornici općinskih magazina, trgovci, obrtnici i tzv. honoracije. Godine 1818.

daje stanovništvo Hrvatsko-slavonske krajine ovaj iznos besplatne državne i općinske rabote:

Pukovnije	Državna rabota			Općinska rabota		
	Ručna	Vozna	Zajedno	Ručna	Vozna	Zajedno
Karlovačka krajina	281.113	145.556	421.669	226.784	135.728	362.512
Banska krajina	149.697	74.848	224.545	94.672	53.348	148.020
Varaždinska krajina	222.850	113.550	336.400	133.496	120.784	254.280
Slavonska krajina	355.246	177.598	532.844	281.320	257.316	538.636
UKUPNO:	1,008.906	506.552	1,515.458	736.272	567.176	1,303.448

Dakle, centralnoj vojnoj vlasti Austrijskog Carstva daju naši krajišnici samo tijekom jedne godine 2,818.906 besplatnih radnih dana. Promotrimo li ukupan broj stanovnika, zaključujemo da je svaki stanovnik Krajine 1818. radio za cara besplatno 4,5 dana ne uzimajući k tome u obzir i znatne vojne obaveze. Nastojeći da olakša položaj krajiškog stanovništva, Hrvatski je sabor 1848. donio odluku o ukidanju besplatne državne rabote. Odluku Hrvatskog sabora morali su prihvatiti i bečki vojni krugovi 1850. kada je u Beču izrađen posljednji Temeljni zakon za Krajinu. Tako primjer ogulinske pukovnije bjelodano pokazuje s koliko je državne i općinske rabote bilo zaduženo stanovništvo samo jedne pukovnije 1848. godine, tj. upravo u onoj godini kada je napokon ukinuta besplatna državna rabota:

Satnije ogulinske pukovnije	Državna rabota		Općinska rabota	
	Ručnih	Voznih	Ručnih	Voznih
Krmpote	2.015	361	11.008	2.295
Brinje	5.910	2.298	11.295	4.552
Jezerani	3.897	1.325	11.320	4.216
Modruš	6.858	2.374	9.696	3.766
Oštarije	6.440	1.246	8.488	3.244
Ogulin	5.195	2.618	7.222	2.518
Drežnik	3.422	1.210	8.909	3.562
Plaški	6.958	1.590	9.383	5.940
Rakovica	6.349	1.102	8.240	4.126
Primišlje	6.790	821	7.644	4.141
Tounj	5.738	1.497	7.168	3.300
Dubrava	5.415	1.494	9.124	3.787
UKUPNO:	64.987	17.936	109.497	45.447

Iako je državna rabota ukinuta, krajišnici se i poslije 1850. žale na vojne vlasti tvrdeći da se otada mnogi radovi koji su do 1848. obavljani putem državne rabote sada prebacuju na općinsku. Dakle, rabota i poslije 1848. ostaje čest uzrok mnogih socijalnih napetosti u Krajini.

Osim navedenih obaveza krajišnici su dužni plaćati dvije vrste poreza. Trgovci i obrtnici plaćaju »potrošarinu«, a kućne zadruge zemljarinu. Svrha tih poreza bila je da se podmire troškovi pojedinih kantona, odnosno pukovnija. S obzirom na to da između pojedinih dijelova Krajine postoje velike razlike u plodnosti zemlje, to je i visina zemljarine bila različita. Sve pukovnije Banske, Varaždinske i Slavonske krajine plaćale su 24 krajcara po jednom jutru, a samo je u pukovnijama Karlovačke krajine zemljarina raspoređena prema plodnosti zemlje. U tom dijelu Krajine plaćala se zemljarina do 1792. prema ovim iznosima:

VRSTA TLA	I raz.	II raz.	III raz.
Oranica	25 kr.	20 kr.	15 kr.
Livada	33 kr.	24 kr.	12 kr.
Pašnjaka	9 kr.	7 kr.	5 kr.

Spomenutim opterećenjima na razmeđu XVIII i XIX st. treba dodati još glavarinu koju plaća svaka muška glava zadruge u iznosu od 2 forinte godišnje. Od plaćanja glavarine nisu oprošteni ni krajišnici koji su upisani u vojnike.

Stajalište centralnih vojnih krugova da Krajina mora sama financirati svoje potrebe obvezuje vojnu vlast u generalkomandama i pukovnijama da osnuju posebne novčane fondove. Najveći fond bio je Proventni. Njegov kapital iznosi 1803. god. 655.890 forinti. Nalazio se pod upravom Dvorskog ratnog vijeća u Beču. U krajiški Proventni fond ulazili su porezni prihodi od prodaje rakije, vina, piva, mesa, duhana, zatim od posjedovanja mlina, od trgovine i obrta, ribolova i drugih manjih poreza. Iz novčane mase tog fonda plaćaju se učitelji, suci, primalje, lugari i podmiruju obveze za održavanje trgovačkih cesta. Osim centralne krajiške blagajne (Proventni fond) morala je i svaka satnija imati svoju zajedničku »blagajnu« s tri ključa od kojih su dva bila kod zapovjednika satnije. U blagajnu satnije ili općine ulaze prihodi od naseljavanja vakantnih zemljišta, poglavito u Slavonskoj krajini, prodaje drva, kosidbe livada, od pašarine za stoku iz Provincijala i Dalmacije. Ti su prihodi veoma različiti, najmanji su u pukovnijama Karlovačke krajine gdje godišnji iznos općinske blagajne rijetko prelazi 50 forinti. Blagajna satnije služi uglavnom za kupnju pastuha, za gradnju zgrada koje služe zajedničkom dobru općine. U nekim općinama bilo je uobičajeno da se iz takvih »blagajni« plaćaju učitelji općinskih škola, naročito u pravoslavnim mjestima.

Zbog stalne potrebe za sve većom vojskom i učestalih ratova obratila je vojna vlast veliku pozornost kretanju stanovništva. U posljednjoj godini kantonalnog sustava (1799) imala je Hrv.-slav. krajina ovo stanovništvo:

Četiri pukovnije Karlovačke krajine	171.674
Dvije pukovnije Banske krajine	83.605
Dvije pukovnije Varaždinske krajine	103.247
Tri pukovnije Slavonske krajine	186.437

Prema tome, u cijeloj Hrv.-slav. krajini bilo je 544.963 stanovnika. U broj stanovnika petrovaradinske pukovnije uračunato je stanovništvo čajkaškog bataljona (oko 20.000) pa je ukupan broj stanovništva te pukovnije ipak nešto manji.

Nastojeći da u strukturi društva utvrdimo društveni sloj koji bi eksploitantim krajišnicima mogao ponuditi alternativu, ne možemo zaobići gradsko stanovništvo Krajine. Na žalost, postojeća statistika govori samo o stanovnicima vojnih komuniteta ne iskazujući stanovništvo ostalih gradova, u prvom redu sjedišta pukovnijskih. U 10 komuniteta živjelo je samo 22.100 stanovnika. Njihov raspored prema pojedinim Krajinama bio je ovaj:

Karlovačka krajina	3.000
Banska „	3.500
Varaždinska „	1.600
Slavonska „	14.000

Sva gradska naselja u Krajini imaju isti razvojni tip vojničkog grada. Tlocrti gradova izrađeni su gotovo u pravilu prema jednom kalupu. Dapače, svi planovi pojedinih objekata rađeni su bez varijacija. Riječ je poglavito o predlošcima XVIII st. prema kojima će se graditi sve do razvojačenja 1873. i sjedinjenja 1881. Zgrade vojnih institucija u jedanaest pukovnijskih i 132 satnijska sjedišta raspoređene su u tlocrtu gradskih naselja ne da bi služile trgovini, obrtu i prometu, nego da krajiško stanovništvo što djelotvornije drže pod okom oficira i uz stalnu kontrolu. Prema tome, krajiški gradovi Bjelovar, Ogulin, Otočac, Gospić, Petrinja, Glina, Nova Gradiška, Brod, Vinkovci i brojna sjedišta satnija imaju isti centralni raspored koncentriran oko glavnog trga.

Trg je u Krajini najčešće četverokutnog oblika s obaveznim drvoredom. U njegovom prstenu podignute su zgrade obaveznih vojnih ureda: komanda pukovnije, kapetanija, vojni sud, vojna uprava, vojni magazin, kasarna i pukovnijska apoteka. Na jednoj strani trga izgrađena je obavezno središnja katolička a na drugoj strani pravoslavna crkva. U arhitekturi trga smješten je stan pukovnika i po mogućnosti štapskih oficira. I na njihovim kućama vidljiv je vojnički propi s službenog kalupa. On se osobito ističe u obaveznim trijemovima s oblim lukovima. Ukrasi na tim zgradama prava su rijetkost. Tek od sredine XIX st., s većom pojavom građanskog

kruga, počinje veoma skroman prodor dekorativne arhitekture koja sporo potiskuje stoljetnu vojničku hladnoću. Na vanjskom rubu grada nalaze se vrtovi zapovjednih i upravnih oficira. Oni su, uz ostale razloge, onemogućili brže širenje grada i izgradnju predgrađa. Zbog toga magistrati krajiških gradova vode neprestanu borbu za preseljenje oficirskih vrtova i smanjenje njihove stoke koju su oficiri besplatno napasali na općinskim pašnjacima, koji su okruživali ta jedinstvena gradska i vojnička naselja. Ruralna vjerska topografija zadržat će i u XIX st. strogi segregacijski raspored, dok je vjerska topografska podjela između katolika i pravoslavnih u gradskim naseljima bila ipak nešto blaža. Klasna segregacija stanovanja i klasno zoniranje u okviru krajiških gradova sačuvat će osnovnu i tradicionalnu podjelu na stanovništvo vojnih krugova (oficiri) te na ostalo stanovništvo gradskih zona. U okviru građanskih zona prisutna je socijalna segregacija po četvrtima, određena u prvom redu podjelom stanovništva na dvije jedine vjerske zajednice — katolika i pravoslavnih. Zbog toga je u razvoju krajiških gradova osim procesa socijalnog prisutan i proces vjerskog zoniranja. Međutim, postojanje posebnih zona nije onemogućilo ekonomsku utakmicu pravoslavnih, tj. Srba, iako oni u ukupnoj masi gradskog stanovništva zauzimaju znatno manji broj.

Poljoprivreda u Krajini, koja zbog niskog razvojnog stupnja i srednjovjekovnog načina obradbe zemlje zahtijeva veliku radnu snagu, bila je osjetljiva na svaku mobilizaciju. Oskudica radne snage kronična je pojava u ovom dijelu Hrvatske za čitavo vrijeme trajanja krajiškovojničkog sustava. Svaki rat radikalno mijenja strukturu agrarno zaposlenog stanovništva dovodeći na krajiško polje isključivo žensku radnu snagu. Upisani, tj. mobilizirano stanovništvo, napuštaju kućnu zadrugu, da neupisani članovi moraju popuniti rezervne bataljone, zatim preuzeti unutrašnju vojnu dužnost i službu na kordunu. Pa ipak, svaki rat ne pogađa jednako. Najveću bijedu krajiškog stanovništva može prouzročiti rat protiv Turskog Carstva, jer upravo taj rat apsorbira najveću masu domaćeg stanovništva, što neminovno uzrokuje pad poljoprivredne proizvodnje i prometa sa stokom. Zbog toga je razumljivo zašto je Austro-turski rat 1788—1791. donio krajišnicima najveće nevolje i potaknuo novu reformu Krajine. Austrijski vladar Josip II naoružao je dotad najveću vojsku sastavljenu od 200.000 pješaka, 40.000 konjanika i s oko 1.000 topova. Vojska je zajedno s vojnicima Carske Rusije raspoređena na golemoj fronti od Dnjestra do Jadranskog mora. Desno krilo te velike vojske držalo je 50.000 naših krajišnika raspoređenih na Savi i Uni. U Bosnu, Srbiju i Hercegovinu poslani su posebni agenti da narod potiču na ustanak protiv turske vlasti. Naime, Habsburgovci na kraju XVIII st. žele obnoviti svoje ratne uspjehe s Portom s kraja XVII stoljeća. U sve tri ratne godine krajišnici vode neprekidno okršaje s turskom vojskom, posebice na rijeci Uni. Zauzeli su nekoliko važnih uporišta među kojima naročitu stratešku prednost ima Dubica, Novi, Drežnik i Cetin. U cjelini rat je završio neuspjehom i nisu realizirani veliki ratni planovi Habsburgovaca. Međutim, u povijesnom razvoju Vojne krajine, zbog odluka Svi-

štovskog mira s Portom 4. VIII 1791, taj rat ima veliko značenje. Odredbe mirovnog ugovora obvezuju Portu da ustupi Austriji dio svojih zapadnih granica u Bosni. Austrijski dobitak 1791. bio je zapravo posljednje proširenje Krajine. Novi teritorij koji ulazi u sastav Krajine protezao se od Dvora na Uni preko Cetina do gornjeg toka rijeke Zrmanje. Najveće proširenje imala je lička pukovnija. Njoj su pripala sela: Lapac, Boričevac, Dobro Selo, Doljani, Kupirovo, Osredci, Srb, Suvaja i Tiškovac. Novo proširenje mijenja postojeći raspored satnija. Godine 1800. ukidaju se satnije Smiljani i Jošani i osnivaju dvije nove sa sjedištima u Srbu i Dobrom Selu. Strateški važna tvrđava Drežnik pripala je Krajini, odnosno ogulinskoj pukovniji. Ali, provođenje Svištovskog sporazuma otezalo se sve do 1795. Za sve to vrijeme krajiška vojska ostaje u krajevima koji su bili zaposjednuti u tom ratu. Tek je Dubičkom konvencijom 29. XII 1795. završen rad mješovite komisije za utvrđivanje nove zapadne granice Turskog Carstva.

Tijekom trogodišnjeg rata 1788—91. prebjegao je iz Srbije i Bosne velik broj izbjeglica, posebice žena i djece, tražeći u Krajini prehranu, kuće za stanovanje i zemlju. U petrovaradinsku pukovnicu stižu 664 obitelji iz Srbije. Broj prebjeglih obitelji i njenih članova iz Bosne bio je ovaj:

U gradišku pukovnicu	179 obitelji	1.722 članova
U brodsku pukovnicu	49 obitelji	312 članova
U ličku pukovnicu	— obitelji	3.231 članova
U otočku pukovnicu	— obitelji	1.446 članova
U ogulinsku pukovnicu	— obitelji	1.449 članova
U slunjsku pukovnicu	— obitelji	197 članova

Prebjezi iz Bosne zadavali su velike brige vojnim zapovjednicima jer za sve obitelji nije bilo dovoljno zemlje pa su mnogi smješteni u logore za preseljavanje. Najviše ih je naseljeno u 12 novoosnovanih sela oko tvrđavica Cetin i Drežnik. Bosanski su bjegunci dobili od Beča posebnu povlasticu o petogodišnjem oslobođenju od poreza i rabote. Rat s Turskim Carstvom donosi, kako je već rečeno, velike nevolje krajišnicima. Zemlja je osiromašena, trgovina sa svinjama i drugom stokom prestala, poljoprivređa zapuštena, a zaustavljena je i eksploatacija šuma. Na trgovačkim cestama i općinskim putovima zavladała je nesigurnost zbog sve većeg broja hajduka.

Kada je 1792. započeo prvi petogodišnji rat s revolucionarnom Francuskom, Beč više nije bio sposoban da jačim intervencijama u prehrani i kreditima kućnoj zadruzi utječe na ublažavanje novonastalih (ne)prilika. U pukovnijama Karlovačke krajine pojavili su se prvi nemiri. Najviše tužbi bilo je zbog rabote i poreza. Razmatrajući zahtjeve krajišnika, siječanj 1793, donesena je odluka o ukidanju poreza na pašnjake, jer je taj dio Krajine ionako ostao bez stočnog fonda. Smanjena je zemljarina prvog i drugog razreda oranica od 25 i 20 krajcara na 16 kruna po jutru. Na smirivanje krajišnika djeluje najpovoljnije privremeno ukidanje rabote. Ipak, sve te mjere nisu mogle spasiti kantonalni sustav koji se nalazio u najtežoj krizi.

Nove napetosti 1798. i 1799. dovode do njegovog definitivnog ukidanja i početka većeg broja reformi koje će se u dotjeranom i sistematiziranom obliku objaviti cijeloj Krajini kao njen novi »ustav« 1807. Radeći u nekoliko komisija na izradbi prijedloga reformi, posebno 1790/800. i 1803/4, nastao je golemi arhivski materijal s dragocjenim podacima o Krajini na razmeđu XVIII i XIX stoljeća. Samo izvještaj generala Kolloreda iz 1800. ima nekoliko stotina priloga.

Ne čekajući donošenje novog Temeljnog zakona vojna je vlast, uplašena pobunom krajiških jedinica u ljetu 1800. i bojeći se pobune ostalog stanovništva, naročito u pukovnijama Karlovačke krajine, donijela najprije nekoliko značajnih olakšica a 1807. i novi Temeljni zakon Krajine. Popustljivost centralne vojne vlasti primjetljiva je već 1800. god. kada je ukinuta omražena glavarina iako se njen iznos nastoji prenijeti na zemljišni porez. I zemljarina je također drugačije raspoređena, vodeći ovaj put računa o različitoj vrijednosti zemlje u okviru cijele Krajine. Od svakog jutra oranica, livada i vrtova plaća Slavonska i Varaždinska krajina 26, Banska 24 i Karlovačka 16 krajcara. Godine 1800. rješava se i pitanje državne rabote koju su krajišnici najviše napadali u svojim tužbama. Privremeno je uveden novi način njenog određivanja. Konačna odluka bit će donesena tek 1807. u sklopu ostalih »ustavnih« odredbi za Krajinu.

Raspravljajući o budućem uređenju Krajine, pojavile su se u radu komisije za reformu veće razlike. Rasprava je vođena oko ovih pitanja: da li Vojnu krajinu ukinuti i njen teritorij vratiti civilnoj Hrvatskoj; kako riješiti pitanje vlasništva nad zemljom koju su krajišnici do tada mogli koristiti samo kao novčani ekvivalent za vršenje vojne službe i kako postupiti s kućnom zadrugom kao najosjetljivijom institucijom krajiškog sustava? Tek zatim dolaze na red ostala pitanja kao, na primjer, vojna dužnost, rabota, položaj obrtnika i trgovaca i drugo. Poslije duge rasprave i ispitivanja provedenih u samoj Krajini, Komisija zaključuje ovo: Vojnu krajinu treba zadržati, postojeće propise zamijeniti novim i izraditi nacrt novog Temeljnog zakona. Donošenje novog ustava za Krajinu ubrzao je rat s Napoleonovom Francuskom. Beč strahuje da će francuska propaganda utjecati negativno na krajišnike, poglavito na tisuće zarobljenika koji se poslije sklopljenog mira s Napoleonom 1806. vraćaju u Krajinu. Novi Temeljni zakon dobiva 7. srpnja 1807. vladarevu potvrdu.

U uvodnoj izjavi vladar nastoji uvjeriti krajiško stanovništvo da je dobilo ustav »prikladan duhu vremena« koji bi Krajini mogao donijeti »blagostanje trajnijeg karaktera«. Na žalost, ni taj Temeljni zakon nije daleko odmakao od terezijanskih odredbi prvog Temeljnog zakona. On jasno pokazuje da politika bečkih vojničkih i dvorskih krugova prema Krajini još uvijek ima dva međusobno nespojiva cilja: jedan nastoji da olakša bijedu krajiškog stanovništva, a drugi da iz Krajine izvuče maksimum izvježbanih vojnika. Materija novog Temeljnog zakona raspoređena je u sedam glavnih oblasti: o pravu krajišnika na nepokretna dobra, tj. zemlju, o kućnim zadrugama, državnoj i općinskoj raboti, o porezu, obrtu i trgovini.

Imovinsko-pravni položaj zemljišnog posjeda na početku XIX st. nije mogao pružiti krajišnicima dovoljnu motivaciju za obavljanje teške vojne službe kao u vrijeme terezijanskog uređenja Krajine kada se krajiška privreda dobrim dijelom temeljila na ekstenzivnom stočarstvu. Zajednički pašnjaci, šume i krčevine tvorile su tada osnovu zadružnog života. Sada kad prevladava ratarska privreda, treba na manjem prostoru uzdržavati još više ljudi. Zbog toga je pitanje vlasništva nad obradivom zemljom — prodaja i kupnja — postalo vitalno pitanje krajišnika. Međutim, prema pitanju zemlje kao najosjetljivijem pitanju novi Temeljni zakon ima u načelu istu polaznu osnovicu kao i prvi zakon iz 1754. Krajišnicima se i 1807. daje zemljište kao odšteta za vojnu službu. Dakle, dok je sve zemljište krajiške zadruge proglašeno 1754. carskim lenom, g. 1807. postaje ono prvi put nasljedno carsko leno, tj. nasljedni posjed koji se više ne može oduzeti krajišniku osim ako krajišnik napusti vojnu službu. Nastojeći da ojača instituciju zadruge, vladar joj daje ulogu zakonskog nosioca lena, tj. zemlje u Krajini. Druga veća razlika između terezijanskih odredbi o zemlji 1754. i novih 1807. bila je da sada svaka krajiška zadruga dobiva pravo na komadić tzv. »suvršne zemlje« u veličini od 1/3 selišta s kojim može slobodno raspolagati, što u praksi znači prodati. To je zapravo ključni dio novog ustava. U Beču su vjerovali da će spomenuta novost smiriti socijalne napetosti u Krajini i poslužiti kao dodatna motivacija za obavljanje teške vojničke službe. Odredba da svaka krajiška zadruga može imati dio zemlje za prodaju (suvršna zemlja) obilježava zapravo genezu njene početne kapitalizacije, dajući skromnim oblicima novčane privrede u Krajini novu pravnu podlogu. Ali, centralna vojna vlast, koja nastoji sačuvati Krajinu kao jeftin rezervoar vojnika, mora spriječiti agrarnu proletarizaciju u njoj. Zbog toga je u odredbi o prometu zemljom uvedena ova ograničavajuća kategorija: »neprenosiva zemlja«. To je onaj dio zadružne zemlje koju zadruga nikako nije mogla diobom prenijeti na drugu zadrugu ili prodati sve do 1848. Veličina neprenosive zadružne zemlje iznosila je 2/3 selišta. Nastojeći da se i onim zadrugama koje su imale malo zemlje omogućiti promet zemlje i dioba zadruga, zakon i nepotpunim selištima priznaje status »selište«, razlikujući ga po veličini kao cijelo, tri četvrtine, polovica pa čak četvrtina. Cijelo selište bilo je, zbog nejednakih površina obradive zemlje u Krajini, nejednako utvrđeno. U Karlovačkoj i Banskoj krajini cijelo selište ima 24 jutra (18 j oranice i 6 j livade), u Varaždinskoj i Slavonskoj krajini 34 jutra (24 j oranice i 10 j livade). Budući da je neprenosivi dio uvijek iznosio 2/3, znači da su zadruge, na primjer, u Karlovačkoj krajini s punim selištem mogle prodavati 6 j zemlje, a zadruge s 1/4 selišta samo 1,1/2 jutro.

O kućnoj zadrugi zakon ne donosi veće promjene. Zakon je nastoji konzervirati kao socijalnu bazu koja i dalje mora omogućiti snažnu mobilizaciju. Prikomandiranje nije ukinuto. Ni jedan član zadruge ne smije se ni ubuduće baviti posebnim gospodarstvom, ne može sâm posjedovati zemlju i blago. Dioba je dopuštena samo pod strogom kontrolom vojne

vlasti i uz uvjet da svaka nova zadruga ima bar tri muška člana sposobna za vojnu službu i da svaka podijeljena strana dobije diobom bar pola selišta. Posljednji uvjet bio je da na diobu pristanu svi punoljetni muški članovi zadruga. Prema tome, zbog teških uvjeta diobe krajišnici nisu mogli tako lako dobiti dozvolu za prodaju zemlje i diobu zadruga. No to ih nije dokraja priječilo da jedno i drugo obave »tajno«, primoravši vojne krugove u Beču da 1850. ponovno uređuju Krajinu, prepustivši tek tada zemljište u njoj kućnoj zadruzi u potpunu svojinu.

Odredbe Temelnog zakona 1807. ostale su nedorečene pa se u nekoliko idućih godina objavljuju česte dopune i izmjene. Već su 1808. donesene dvije koje također duboko zadiru u život Krajine. Prva govori o »općoj službenoj uniformi«, a druga o statusu upravnih oficira. Postojeća šarolikost u odijevanju krajiške vojske s dvije vrste uniformi, jedna za rat i druga za unutrašnju službu, zamijenjena je naredbom o nošenju »opće službene uniforme«. Njene su karakteristike bile: visoko zakopčana bluza tamne boje, svijetloplave ugarske hlače, kožni pojas crne boje ukršten na grudima i na glavi crni čako. Ukinuta razlika između »ratne« i »domaće« uniforme utječe nepovoljno na razvoj kućne radinosti s obzirom na to da se nova »opća« uniforma mora ubuduće raditi od »čoje« koja je zavedena u cijeloj austrijskoj armiji. Novi će materijal potisnuti domaće sukno prozvano »gunjac« po istoimenom kaputu. Novu uniformu, koja će se ubuduće nositi u mirnodopskoj službi u okviru pukovnije i na Kordunu, krajišnici mogu kupiti u velikim snabdjevačkim centrima u gradu od posebnih trgovaca i liferanata, ili sami izraditi pod strogom kontrolom komande puka. Kako male kućne radionice u Krajini najčešće nisu mogle udovoljiti zahtjevima pukovnije, gubi domaća kućna radinost svoj tradicionalni obrt. Kućna zadruga mora ubuduće trošiti svoj novac, za kojim postoji velika potražnja, u gradu kupujući gotovu uniformu od »čoje«.

Vraćajući definitivno teritorijalno-upravnu organizaciju na sistem pukovnija, novi krajiški ustav 1807. dijeli upravni aparat Krajine na komandne oficire (Feldofiziere) i upravne (Verwaltungsofiziere). Upravni oficiri obavljaju sve one poslove koje u drugim zemljama Monarhije obavljaju civilni činovnici. I upravni oficiri stajali su pod autoritetom pukovnika kao zapovjednika cijele pukovnije. Za školovanje upravnog kadra osnovan je u Grazu poseban »Krajiški upravni institut«, škola s dvogodišnjim a kasnije s trogodišnjim nastavnim planom. U strukturi Krajine niče nova profesionalna grupa, školovana birokracija. Nova pukovnija ima ubuduće poseban upravni odjel s oko 30 uniformiranih činovnika. Nadležnost upravnih oficira djelomično prelazi okvir administrativnih poslova. Oni izvršavaju i sudske poslove ukoliko se radi o pomirbi (uvedena 1822. u privatno-pravnim poslovima), rješavaju disciplinska pitanja kada je riječ o nevojnicima i ženskom spolu, ubiru poreze, određuju takse, isplaćuju plaće, nadziru građevinske radove i škole. Upravni oficiri sastavljaju popise stanovnika, novaka, vode posebne knjige o zemlji kućnih zadruga, porezu i raboti, vode

rasprave o diobi zadruga, o prodaji i zamjeni zemlje, nadziru sajmove i drugo.

Dolazak Dalmacije pod vlast Francuskog Carstva 1806. povećao je vojnu službu krajiškog stanovništva koje je ionako prekomjerno opterećeno kordonskom stražom na nemirnoj turskoj granici i čestom mobilizacijom. Očekujući napad Francuza s juga, Monarhija je 1807. provela novo naoružanje pukovnija Banske i Karlovačke krajine. Umjesto zastarjele dvocijevke, koja je po svojoj dužini bliža kuburi i dugog koplja na motki, krajišnici dobivaju nove okovane puške jednocijevke. Novo oružje potrebno je krajišnicima također zbog obrane od turske vojske koja u dosluhu s Francuzima nekoliko puta provaljuje u Krajinu. Prvi dodiri krajiškog stanovništva s Francuzima počinju 1806. kada je Napoleon ugovorom u Bratislavi dobio pravo da drži vojnu cestu od Venecije do Dalmacije preko Hrvatskog primorja i Like. Francuzi stalno prolaze Krajinom od Senja preko Otočca i Gospića za Dalmaciju. Susreti domaćeg stanovništva s Francuzima mogli su potvrditi istinitost pripovijedanja onih krajišnika koji su se vraćali iz francuskog zarobljeništva i donosili vijesti o uspjesima Napoleonove vojske i promjenama u krajevima koji su došli pod njegovu vlast.

Rat s Napoleonom 1809. donosi Krajini još jednu mobilizaciju. Poseban krajiški korpus koncentrira Austrija u Lici s namjerom da provali u francusku Dalmaciju. Prodor krajišnika u Dalmaciju bio je kratkotrajan jer su Turci, po nagovoru maršala Marmonta, prodrli preko nezaštićene granice na Uni duboko na teritorij Banske i Karlovačke krajine spalivši mnoga sela, naročito ona koja su 1791. pripala austrijskom caru. Krajiški korpus u Dalmaciji doživljava potpuno rasulo jer krajišnici bježe da bi branili svoje nezaštićene domove od Turaka. Ocjenjujući stanje na ratištu Beč je već u svibnju 1809. shvatio da je Krajina do Save izgubljena. Izdata je tajna naredba da se vojno osoblje, akti i ratne zalihe prebace na drugu obalu Save. Sudbina Krajine odlučena je u bitki kod Wagrama 5. i 6. VIII 1809. Ugovorom u Schönbrunn 14. X 1809. austrijski car ustupa Napoleonu Hrvatsku do Save zajedno sa svih 6 pukovnija Banske i Karlovačke krajine.

General Knežević imenovan je carskim komesarom za kontrolu predaje krajiških pukovnija. Ali, njegova je stvarna zadaća bila da iz Krajine izvuče moderno austrijsko oružje, koje su krajišnici dobili samo dvije godine ranije. Svaka je pukovnija mogla zadržati 400 starih pušaka za obranu od Turaka. Ostalu opremu naročito nove puške, topove i robu iz snabdjevačkih centara treba prenijeti preko Save. Da potakne krajišnike na vraćanje oružja, plaćaju Kneževićevi sakupljači za svaku donesenu pušku 5 guldena. Generali, pukovnici i veći broj viših oficira napustilo je Krajinu, dok je njeno stanovništvo dočekalo Francuze vjerujući da će pod novom vlašću popraviti svoj položaj.

Krajiške pukovnije, zajedno s ostalim zemljama koje je Napoleon dobio 1809, ulaze u sastav »Ilirskih provincija«. Maršal Marmont je braneći krajiško uređenje pisao u prosincu 1809. Napoleonovom ministru rata ovo:

što duže promatram austrijski sustav, to sam čvršće uvjeren da on u cjelini mora biti očuvan. Sugestiju maršala Marmonta prihvatili su vojni krugovi u Parizu i uklopili Krajinu, odnosno »La Croatie militaire«, u strategijski sustav svoje politike prema Balkanu. Prema strategiji Pariza dio Krajine koji je pripao Francuskoj sačinjava obrambeni bedem koji će osigurati bokove francuske države prema Turskom Carstvu i služiti kao polazna pozicija za eventualni prodor na Balkan. Kada je Napoleon u jesen 1811. počeo sastavljati svoju »veliku armiju« za rat s carskom Rusijom, daje Krajina tri pukovnije. Ostale su krajiške jedinice raspoređene uz jadransku obalu da je brane od engleske mornarice i čuvaju unutrašnju sigurnost.

Za vrijeme francuske uprave s Krajinom vođen je mali propagandni rat u kojem general Knežević zauzima naročito mjesto. Austrijska propaganda u Krajinu nailazi na plodno tlo jer je među krajišnicima raslo nezadovoljstvo zbog toga što francuska uprava nije uspjela ublažiti gospodarsku bijedu. Na vijest o francuskoj katastrofi u Rusiji, ponovno su počele turske provale iz Bosne. Na početku ljeta 1813. Austrija je spremna da s pukovnijama Varaždinske i Slavonske krajine i pod zapovjedništvom generala Lava Nugenta prodre u Krajinu preko Save. Ipak, austrijska ofenziva počinje tek 16. kolovoza, a samo dva dana kasnije Nugent ulazi u Karlovac. Krajišnici slunjske pukovnije odmah prelaze pod austrijsku zastavu. Njihov primjer slijedi pet ostalih pukovnija pa već sredinom rujna Austrija ponovno kontrolira cijelu Krajinu i civilnu Hrvatsku na desnoj obali Save. Zemlja u kojoj je vladala bijeda pozdravlja dolazak Austrije znajući da će ubuduće prestati turske provale, palež i pljačka. Kraj Napoleonovih ratova zemlja je dočekala posvema iscrpljena. U francuskim revolucionarnim ratovima (1792—1800) sudjeluje više od 100.000 krajišnika, u Napoleonovim ratovima (1805—1815) oko 67.000. Od ukupnog broja mobiliziranih bio je velik broj poginulih i invalida. Kratkotrajna vladavina Napoleonovih generala nije ništa bitnog izmijenila u Krajinu iako je jednoglavni francuski orao bio znatno civiliziraniji od dvoglavog austrijskog orla.

Poslije 1815. nastupa vrijeme dugotrajnog mira pa je krajišnicima u velikoj mjeri bio olakšan teret vojne službe. Dvorsko ratno vijeće poklanja razvoju privrede u Krajinu, naročito prometa, veliku pozornost. Mladi upravni oficiri školovani u Grazu daju organizaciji privrede, uprave i sudstva novi kadar koji je prožet narodnim duhom. Godine 1815. izdata je naredba o obaveznom vođenju posebnih pukovnijskih knjiga za posjed, porez i radotinu. Zbog različitog plaćanja poreza trebalo je posjed svake kućne zadruge podijeliti u tri kategorije: oranice, livade i voćnjake ili vinograde.

Prestanak ratova utječe na oživljavanje trgovačkog prometa u Krajinu, poglavito na eksploataciju »zelenih rudnika«. Krajiške luke u Senju i Karlobagu primaju nove terete, prije svega žito iz Podunavlja, drvo za ogrjev i građu iz krajiških šuma. Već 1829. izrađen je u Krajinu prvi i još uvijek nedovoljno istražen projekt krajiške željeznice koja bi vodila promet od Siska prema Senju. U povijesti hrvatskih željeznica zauzima upravo taj projekt (Sisak — Bandino Selo) početak izgradnje naših željeznica. Pro-

jekt je u početnoj varijanti izradio krajiški kapetan Josip Kajetan Knežić još 1829. zagovarajući sistem viseće željeznice. Deset godina kasnije izradio je konačan projekt željeznice iz Siska prema Senju. Zagovarajući kombinirani transport predložio je, ovaj utemeljitelj naše prve željeznice prema moru, ovo rješenje: željeznicom na konjsku vuču voditi transport robe iz Siska kroz Bansku krajinu preko Petrinje, Gline i Maljevca u Bandino Selo u blizini Korane. Odatle bi se pretovarena roba prevozila dalje cestom Bandino Selo — Josipdol, koju bi također trebalo izgraditi. Roba koja stiže u Josipdol dotiče ovdje Jozefinsku cestu koja vodi u Senj. Na Jozefinskoj cesti izvršene su velike rekonstrukcije 1830-ih, a osobito 1842. Tako rekonstruirana krajiška prometnica podigla je važnost senjske krajiške luke. Ipak, stvarni utjecaj željeznice na privredne tokove Hrvatske počinje istom 1849. kada je izrađena prva željeznička pruga u susjednoj Sloveniji: Celje — Ljubljana preko Zidanog Mosta. Utjecaj željeznice na privredne tokove u Hrvatskoj još će više ojačati željeznica Ljubljana — Trst, sagrađena 1857, posebice njen odvojak za Zagreb i Sisak 1862, te produžetak do Karlovca 1865.

Osim procesa privrednog razvoja treba istaknuti i proces nove upravne i komandne integracije. Već je 1786. ukinuta tradicionalna podjela Krajine na generalate s historijskom tradicijom. Sve pukovnije Karlovačke, Banske i Varaždinske krajine dobile su zajedničku generalkomandu. Jedino je Banska krajina sačuvala svoju historijsku tradiciju i ostala samostalna, ali samo od 1790. do 1822. kada nestaje Kraljevine Ilirije. Od 1822. priključena je i ona zajedničkoj generalkomandi u Zagrebu. Proces potpunije militarizacije komande i uprave u Krajini završen je osnivanjem institucije »brigada« koja je u pravilu sastavljena od po dvije pukovnije. U novoj organizacijskoj shemi Krajine raspored brigada bio je ovaj: u Gospiću za ličku i otočku, u Karlovcu za slunjsku i ogulinsku, u Petrinji za obje banske i u Bjelovaru za križevačku i đurđevačku pukovniju, u Brodu za gradišku i brodsku pukovniju. Ali, nad cjelokupnim stanovništvom Krajine vladao je i dalje car preko svojih uniformiranih opunomoćenika — generala. Ta je vladavina bila, bez sumnje, najbarbarskija u povijesti hrvatskog naroda.

Ipak obrisi novog kapitalističkog društva pod kontrolom institucija Metternichova apsolutizma prodiru i do Krajine. I tradicionalno vojna institucija sve više prihvaća statistiku i njena načela. Slijedeći osnovni pravac buržoaskog društva (stalna mjerljivost različitih segmenata privrednog i društvenog rasta) Dvorsko ratno vijeće je 1814. zaključilo da ubuduće svake pete godine vrši opći popis u Krajini. Prvi poslijeratni popis stanovništva daje ove rezultate:

Pukovnije Karlovačke krajine	193.607
Pukovnije Banske krajine	96.281
Pukovnije Varaždinske krajine	107.589
Pukovnije Slavonske krajine	232.252
	<hr/>
	629.729

Ratna razaranja djelovala su nepovoljno na kretanje stanovnika, pa je ukupan broj krajišnika između 1799—1815. porastao samo za 85.766. U istom vremenskom razdoblju nije zabilježen ni značajniji rast gradskog stanovništva. U slobodnim vojnim komunitetima živjelo je 1815. ovo stanovništvo:

KRAJINE	PUKOVNIJE	BROJ STANOVNIKA	UKUPNO
Karlovačka	Senj	2.590	3.378
	Karlobag	788	
Banska	Petrinja	3.048	4.122
	Kostajnica	1.074	
Varaždinska	Bjelovar	1.054	1.700
	Ivanić	646	
Slavonska	Petrovaradin	3.847	17.957
	Karlovc	5.797	
	Zemun	8.313	
UKUPNO			27.157

Stoga i kategorija gradskog stanovništva pokazuje relativno uspoređivi rast od samo 5.057. Doduše, stanovništvu slobodnih vojnih komuniteta trebalo bi dodati porast stanovništva u malim gradskim zonama kao što su trgovišta i štapska mjesta. Na žalost, ta mala gradska središta nisu statistički posebno praćena.

Stalna vojna obaveza i barbarska uprava nije pogodovala razvoju školstva u ovom dijelu Hrvatske. Tradicionalno društvo u Krajini utemeljilo je svoje prosvjetne institucije tek na razmeđu XVIII i XIX stoljeća kada su sve zemlje Monarhije već daleko podmakle u razvoju svojih edukativnih institucija. Doduše, formalni početak školstva u Krajini vezan je uz terezijanske naredbe o školama u Vojnoj krajini 1775. godine. Ali, u Krajini su oduvijek postojale velike razlike između normativnog i realnog, pa razvoj osnovnog školstva treba pomaknuti na kraj XVIII stoljeća. Zadaća je prvih pučkih škola bila pripremiti potreban broj pismenih mladića za potrebe vojne službe. Osnovno načelo škole u Krajini bilo je učenike naučiti njemački jezik. Za materinski jezik djece nije se uopće brinulo. U takvom tipu škole krajišnici nisu mogli postići veći uspjeh, jer su djeca u njoj bila ne učena već »dresirana«. Postojala su tri tipa škola. Osnovu sistema činile su dvogodišnje trivijalne osnovne škole. U njima su djeca morala učiti vjeronauk, čitanje i pisanje, njemačku gramatiku i četiri računske radnje. Drugi tip osnovne škole bile su općinske, poznatije kao seoske ili »ilir-

ske«. I one su, dakako, dvorazredne u kojima djeca uče, osim katekizma, čitanje i pisanje te računске osnove. Općinske škole djeluju najčešće u pravoslavnim, odnosno srpskim selima, a imaju golemu ulogu u razvoju srpskog društva i njegove tradicije. Na osnivanje posebnih općinskih ilirskih škola utječe, između ostalog, činjenica da srpska djeca na trivijalnoj, tj. državnoj školi nisu mogla naučiti ćirilicu i osnove crkvenoslavjanskog govora. Bez poznavanja ćirilice Srbi nisu mogli koristiti crkvene knjige i osnovne tekstove svoje nacionalne književnosti. Završno obrazovanje krajiškog društva postiže se u neobaveznim »nadučionicama«, koje su poznatije kao »više« osnovne škole ili »opetovnice«. Školska nastava u nadučionicama trajala je tri godine. Neobavezni treći razred polaze učenici završenih općinskih i trivijalnih škola s namjerom da se gradivo naučeno u prvom i drugom razredu još jednom utvrdi, pa se zbog toga ta škola popularno zvala opetovnica. Nastava u opetovnici (treći razred) trajala je samo nedjeljom i blagdanom.

Obrazovanje učitelja bilo je, osim rijetkih pojedinaca, veoma slabo, posebno na općinskim školama. Bili su to najčešće crkveni kantori, zvonari i isluženi niži oficiri. Za učiteljsko mjesto u Krajini bila je dovoljna završena trirazredna opetovnica. Prvi učiteljski tečaj u Krajini organiziran je tek 1822. godine, a trajao je samo tri mjeseca; taj se rok 1841. produžio na 6 mjeseci. Položaj učitelja u strukturi krajiškog društva nije se naročito cijenio. Učitelji općinskih (narodnih) škola živjeli su najteže. Njihov ugled nisu štitali oficiri. Zato su, prema zapisima suvremenika, oficiri tražili priliku da ih mogu pred narodom napasti i javno kazniti, želeći time pokazati kako je upravo njihova moć velika, a status učitelja ništavan. Između učitelja postojale su goleme razlike u primanju godišnjih plaća. Učitelji na opetovnicama dobivaju godišnje 300 forinti, na trivijalkama 180, a u općinskim školama od 60 do 120 forinti. Krajiške su općine pomagale održavanje svojih učitelja dajući im za prehranu žito i druge namirnice. U nekim crkvenim općinama ubirala se posebna pomoć za učitelje, a zvala se »torbica za milostinju«.

Godine 1820. imala je Hrv.-slav. krajina ove škole:

Krajina	Trivijalne	Djevojačke	Opetovnice
Karlovačka	16	6	6
Banska	5	2	2
Varaždinska	13	1	—
Slavonska	16	3	3

Ovim podacima treba dodati još 16 općinskih škola u Varaždinskoj i 15 ilirskih općinskih i tri njemačke općinske škole u Slavonskoj krajini. Za Karlovačku i Bansku krajinu nema podataka o broju općinskih škola.

Krajiške škole nisu imale dobrih knjiga, pisane su lošim jezikom u kojem vrve germanizmi i provincijalizmi. Mnoge tiskarske pogreške još više su umanjile vrijednosti najstarijih školskih knjiga krajiških škola.

U strukturi krajiškog društva zauzima trgovački sloj zapaženo mjesto. Prostorni raspored trgovaca pokazuje zapravo dijelove krajiškog teritorija na kojem počinje djelovati trgovačko-prometni kapital. Raspored trgovaca u Krajini (1815/16) bio je ovaj:

Krajina	Ukupan broj	U komunitetima	U pukovnijama
Karlovačka	144	91	53
Banska	167	119	48
Varaždinska	87	49	38
Slavonska	741	225	516
Zajedno	1.139	484	655

Poseban položaj obrtnika očituje se ponajviše u nekoliko važnih povlastica među kojima je oslobođenje od vojne dužnosti na prvom mjestu. Zatim valja izdvojiti još jednu iznimnu povlasticu prema kojoj obrtnika na tjelesnu kaznu batinjanja može kazniti samo sud pukovnije. Nepostojanje motivacije vojnih krugova da ubrzaju rast obrtničke proizvodnje i promet utječe negativno na ukupan broj obrtnika. Zbog toga je 1817. na ječnog obrtnika u Karlovačkoj krajini bilo 406 stanovnika. Znatno povoljniji odnos imala je Banska krajina 1 : 127. Isti odnosi bili su u Varaždinskoj krajini, dok je mnogo povoljniji odnos imala Slavonska krajina gdje na 95 krajišnika dolazi jedan obrtnik. Sličan odnos postoji u to vrijeme u Građanskoj Hrvatskoj. I pored svih zapreka ipak u strukturi krajiškog društva, naročito poslije 1815, izrastaju obrisi novih građevnih blokova na kojima se i ovdje može, postepeno, izgrađivati građansko društvo sa svojim potrebama i socijalnom kapilarnošću.

Kada je riječ o tipu društva koje se razvija u okviru Vojne krajine, valja imati na umu poglavito pravni položaj svih njegovih strukturalnih elemenata. Prvo, ovdje je položaj svakog elementa određen osnovnim normama feudalnih, carsko-lenskih prava. Cijelo pak društvo, bez obzira na dob i spol, proglašeno je vojskom te je postupak prema njemu utvrđen putem brojnih odredbi o vojnoj disciplini i komandi. Vojnički značaj krajiškog društva bečki vojni krugovi nisu mogli sačuvati bez šibe, batine, korbača, okova i zatvora. Blago je reći da je sudski postupak prema krajišnicima bio surov. Dvostruko društvo, vojnik i civil, u isto vrijeme snosi u Krajini za svaku krađu i prekršaj dvostruko kaznu. Za sve svoje prekršaje krajišnik »plaća« najprije tjelesnom kaznom, a zatim se upućuje na redovni parbeni postupak pred svoje upravne činovnike-oficire da mu odmjere naknadu štete. Osim redovnog sudskog postupka djeluje u Krajini

i tzv. disciplinar koji kažnjava krajišnike u satnji. Batinjanje od kojega nisu bile pošteđene ni starije osobe, žene i djeca obavljalo se najčešće na posebnoj klupi. Noge i ruke bile su sputane okovima tako da je krajišnik mogao samo da »reve«. Batinao je obično »kaplar« kao prva zapovjedna osoba krajiškog sustava. Poslije primljenih batina krajišnik se morao »pokorno« zahvaliti. Teža i ne tako rijetka kazna bilo je »trčanje kroz šibe«. To je postrojena krajiška četa od 300, 200 ili 100 vojnika u dva reda. Oni su udarali osuđenika. Prema težini prekršaja, točnije prema slobodnoj procjeni birokratskog i oficirskog aparata, kažnjavalo se kaznom trčanja kroz šibe od jedan do čak deset puta. To znači da je osuđenik kod najteže kazne trčanje kroz šibe od 300 momaka morao primiti od 300 do 3.000 udaraca, ovisno o tome koliko je puta morao proći kroz kaznenu četvu. Teško je reći što je u takvom životu naših krajišnika bilo jače: surovost kaznenog sustava ili izdržljivost naroda.

Analizirajući sudske spise ličke pukovnije u godini 1840. dolazimo do ovih pokazatelja o kažnjavanju u jednoj pukovnji tijekom jedne godine. Pred sudbeni stol ličke pukovnije u Gospiću pozvano je 1840. god. 212 optuženih. Među njima bilo je 9 žena. Tužbe je oslobođeno 66 Ličana. Od ukupnog broja osuđenih kažnjeno je gotovo 2/3 optuženih zbog raznih krađa, najčešće sitne stoke, pčela i žita. Ostali dio kažnjen je zbog drugih prekršaja među kojima su najbrojniji prijelaz preko granice u Tursku i Dalmaciju zbog šverca. Takvih prekršaja bilo je 16. Od ostalih optužbi najbrojnije su provale, paleži, dezertiranje i ubojstva. S najtežom kaznom »trčanje kroz šibe« od 300 momaka kažnjena su 74 krajišnika. Od tog broja osuđeno je 7 Ličana na najveću kaznu šibanja, tj. da 10 puta »trče kroz šibe«. Najmanja kazna trčanja kroz šibe bila je u Lici 1840. »trčanje 5 puta«. Uzmemo li da je svaki osuđenik na ovu kaznu morao u prosjeku 7 puta »trčati«, dobilo je 74 Ličanina u samo jednoj godini nevjerojatnih 155.400 udaraca šibom.

Na kaznu batinjanja ljeskovačom osuđeno je 36 osoba, od tog broja 4 na najtežu od 80 batina. Najmanju kaznu od 25 batina primio je jedan starac uz priloženu potvrdu liječnika da zbog starosti nije kadar izdržati veći broj udaraca. Osim tog slučaja zabilježen je u sudskim spisima i primjer jednog dječaka koji je također dobio 25 batina, jer je imao samo 13 godina. Vojna vlast u Krajini podijelila je 1840. u toj pukovnji 1.800 batina.

Ženskih osuđenica bilo je u ličkoj pukovnji 7, a primile su 350 udaraca korbačem. Dodamo li tim teškim tjelesnim kaznama i kazne prisilnog rada u okovima (iznosila 1840. god. ukupno 53 godine), dobit ćemo značajne elemente predodžbe o stoljetnom položaju Hrvata i Srba u krajiško-vojničkom sustavu. Tjelesna kazna zatirala je kod krajiškog puka zbog osjećaja bola i straha izražavanje vlastitih misli i volje. Utjecala je, nesumnjivo, na oblikovanje mentaliteta tog malog svijeta u Krajini. Bacimo li još jedan pogled na pučanstvo ličke pukovnije 1840. možemo zaključiti da je svaki stanovnik te pukovnije, imala je oko 70.000 stanovnika, dobio

više od dvije cesarske batine. Najstrašnja tjelesna kazna »trčanje kroz šibe« ukinuta je tek 15. I 1855. godine. Pokušaj hrvatskih političkih krugova da preko Metela Ožegovića 1862. primoraju Beč na ukidanje ostalih tjelesnih kazni (batinanje ljeskovačom i korbačem) ostao je bez uspjeha. Centralna vojna vlast odbila je taj zahtjev.

Bečki dvoglavi orao stoljećima je gospodario s gotovo jednom polovicom hrvatskih zemalja pretvorivši veliki dio našeg naroda u nadaleko poznati rezervoar austrijskog kanonenfutura. Mnogo je krajiške krvi proliveno na francuskim, njemačkim, ruskim, turskim, austrijskim i naročito talijanskim ratištima u sjevernoj Italiji uvijek za prestiž austrijskog orla s dvije glave. Tablica o vojnim teretima Krajine 1850-ih godina koju ovdje donosimo ima upravo tu svrhu da čitaocu pojasni naš stoljetni danak u krvi Habsburgovcima.

Stanovništvo Krajine daje vojnika	Čitava Vojna krajina (14 pukovnija)	Hrv.-slav. krajina (bez petrovaradinske pukovnije)
U mirnodopsko vrijeme	72.000	60.000
U ratno vrijeme	126.000	90.000

Dok su pukovnije Hrv.-slav. krajine u vrijeme rata dale Monarhiji 90.000 vojnika, cijela je Monarhija u vrijeme mira imala oko 400.000 vojnika. Osim 90.000 vojnika, daje Hrv.-slav. krajina 61 višeg oficira, 187 oficira, 833 podoficira, 110 kadeta i 293 upravnih oficira. Prema vojnom šematizmu za godinu 1859. bilo je u Krajini osim 1.085 zapovjednih oficira i još 293 upravnih oficira, tj. uniformiranih činovnika.

Nastojeći da čitaoca što preglednije obavijestimo o teškoj vojnoj obavezi naših krajišnika donosimo i ovaj primjer: 1850-ih godina daje Hrv.-slav. krajina godišnje onoliko vojnika s koliko je bila zadužena čitava Kraljevina Češka, a između tih dviju zemalja bila je 1869. ova razlika u broju stanovnika: 755.711 : 5.106.069. Austrijski vladar preko svojih uniformiranih opunomoćenika — generala stoljećima je upravljao s Krajinom ne pokazavši nikada spremnost da raspusti tu najveću evropsku kasarnu i vrati Građanskoj Hrvatskoj njene zemlje, tj. pola Slavonije i velik teritorij od Drave do mora.

Prema tome, još sredinom XIX st. postoje goleme razlike između Građanske Hrvatske i Krajine koje stoljećima podržava austrijska vojnička uprava i organizacija. Te su razlike sve do pojave narodnog preporoda strogo dijelile hrvatski državni prostor na vojnički i civilni. Ideje nacionalnog preporoda 30-ih godina XIX st. nezadrživo prodiru u sve dijelove Vojne krajine. Mnogi krajiški oficiri, svećenici i učitelji šalju Lj. Gaju svoja pisma puna rodoljubivog razmišljanja. Najveće zanimanje pokazuju za novi pravopis i tiskanje članaka o Krajini. Prema zapažanjima iz Krajine novi

je pravopis prihvaćen u Krajini kao snažna poluga koja pokreće jedinstvo hrvatskih zemalja. Poseban interes za ideje nacionalnog preporoda i pisanje **Narodnih novina** pokazali su i mladi krajiški pitomci na upravnom tečaju u Grazu. U više pisama zahtijevali su od Lj. Gaja da im redovito šalje **Narodne novine**, kako bi mogli pratiti događaje »iz naše domovine«. Pišući Lj. Gaju o odjecima preporodnih ideja u Krajini, graničar Ivan Biondić iz Brinja zabilježio je 29. prosinca 1849. ovu misao: **Narodne novine** smatraju graničari svojim glasilom. Riječ je prije svega o uzrocima koji su u nekoliko stoljeća usporavali proces teritorijalne i upravne integracije hrvatskih zemalja. Na drugoj strani riječ je o motivima koji su poticali hrvatske političke krugove 1848/49. da pitanje ujedinjenja Krajine prihvate kao osnovni problem hrvatske politike.

Pozornom analizom dvaju temeljnih dokumenata hrvatske politike prema krajiškom pitanju: Krajiški ustav Hrvatskog sabora 1848. i Krajiška osnova 1849. može se zaključiti da je upravo tada (1848/9) koncipirana nova politička strategija Zagreba prema krajiškom pitanju. Potpomognuti zahtjevima koji su dopirali iz same Krajine, Sabor je 1848. vodeći brigu o odnosima političkih snaga u Monarhiji, izradio prvi program teritorijalne i upravne integracije Vojne krajine s Građanskom Hrvatskom. Gledano retrospektivno mogu se naponi Sabora 1848. usporediti s pokušajima 1629. da se posebnim »Vlaškim zakonom« zaustave dezintegracijski procesi i osigura vlast hrvatskog bana i Sabora nad stanovništvom Krajine. Dakle, hrvatski politički krugovi su 1848. prvi put u prilici da samostalno progovore o programskim ciljevima svoje zemlje. Kada je riječ o Krajini, onda su ti ciljevi najsustavnije formulirani u Krajiškom ustavu koji Hrvatski sabor prihvaća kao poseban saborski članak očekujući da će ga potpisati zajednički vladar. Dosadašnje uređenje krajiškog sustava, koji je zasnovan na temeljnim zakonima apsolutističkog vladara, Hrvatski sabor 1848. nastoji zamijeniti prvim parlamentarnim zakonom za Krajinu. Njegove odredbe mogu se, prema krajnjem doseg, podijeliti u skupinu s nacionalnim ciljevima i skupinu koja ima svrhu da demokratizira društvene odnose u Krajini i ubrza stvaranje građanskih institucija u njoj.

Nacionalni ciljevi stavljaju u prvi plan odredbu o djelomičnom ujedinjenju kroz »vrhovno praviteljstvo trojedine kraljevine«. Slijedeći misao o upravnoj integraciji, jer »nije vrijeme za radikalne reforme«, Ustav utvrđuje da je Krajina nerazdruživ dio Trojednice te da se njen ustav, tj. osnovni zakoni, proteže i na Krajinu u nevojničkim poslovima. Radikalizirajući nacionalne zahtjeve, Ustav precizira još dvije odredbe: novi zakoni za Krajinu mogu se donositi »samo na sveobćem saboru trojedne kraljevine«, a narodni jezik uvodi se u sve javne poslove Krajine i njene škole. Krajiški ustav Hrvatskog sabora otišao je najdalje u odredbama koje imaju društveno značenje utirući put procesu brže preobrazbe tradicionalnog vojnog društva u kapitalističko građansko. Zemlja i pitanje njenog vlasništva našla se još jednom u središtu pozornosti. Polazeći od načela da se

Hrvatski sabor nikada nije odrekao suvereniteta nad krajiškim teritorijem, on najprije ukida uzurpirano pravo vladara nad zemljom u Krajini. To je 1848. učinjeno ovom odredbom: »prestaje dosadašnje pravo vrhovnog vlasteostva«. Sva zemlja koju krajišnici posjeduju proglašena je prvi put kao »njihova prava svojina«.

Za dosadašnje siromaštvo Krajine optužene su odredbe vojnih vlasti o sprečavanju diobe kućnih zadruga. Novi zemljišni minimum, posjed koji se ne može dijeliti, određen je na 3 jutra. To znači da kod budućih dioba na jednoj i drugoj strani mora biti najmanje 3 jutra zemlje. Dapače, za pukovnije koje leže uz more taj minimum može biti i manji od 3 jutra. Prema Temeljnom zakonu iz 1807. zemljišni minimum zadruga bio je mnogo veći, dvije trećine selišta. Pojednostavljen je i diobni postupak dajući mogućnost diobe unutar same kuće. Svim stanovnicima Krajine dopušteno je stjecanje zemlje u neograničenim površinama pa je tako prvi put otvoren proces stvaranja krajiškog veleposjeda. Ukidanje državne rabote i podvoza, uvođenje besplatne paše, žirenja i drvarenja te veći broj drugih sloboda i povlastica mogao je privremeno zadovoljiti krajiško stanovništvo motivirajući ga da se u političkim napetostima 1848. okupi oko bana Jelačića. Jelačić je kao vrhovni zapovjednik Krajine, ne čekajući vladarevu potvrdu Krajiškog ustava, izdao 6. kolovoza naredbu da se osnovne odredbe Ustava odmah uvedu u život. Iduće godine učinio je korak dalje tražeći u novom programskom spisu »Krajiška osnova« razvojačenje svih perifernih dijelova Krajine i ujedinjenje tih dijelova s maticom zemljom. Ti su zahtjevi obuhvaćali Senj s okolicom, Žumberačku kapetaniju i dvije pukovnije Varaždinske krajine (križevačku i đurđevačku). Zahtjev da se Građanskoj Hrvatskoj vrate svi periferni dijelovi Krajine značio je zapravo zahtijevati da se buduća politička uloga Hrv.-slav. krajine ograniči isključivo na granicu Austrije prema Turskoj. Podloga za novu ulogu Krajine utemeljena je već 1848. kada je odredbama Krajiškog ustava odlučeno da Krajina za ratove izvan Hrvatske daje samo onoliko vojnika koliko daju i ostale zemlje Monarhije. Prema postojećoj praksi daje ona od 12 stanovnika jednog vojnika dok u ostalim zemljama Monarhije tek 62 stanovnika daje jednog vojnika. Nastojeći da maksimalno ograniči moć bečkih vojnih krugova, Sabor je izglasao odredbu prema kojoj bi ubuduće jedino zastupnici Hrvatskog sabora mogli donositi odluku o broju vojnika u Krajini. Političku ponudu Zagreba, prema kojoj bi se Vojna krajina ubuduće strateški ograničila samo na granicu s Turskom i odatle, koristeći se povoljnom političkom prilikom, »oslobodila« od turske vlasti Bosnu i Hercegovinu, nisu prihvatili vojnički i politički krugovi Beča.

Kad je završen rat s Mađarima 1849, vojnički i dvorski krugovi u Beču ne pokazuju nikakve spremnosti da prihvate opravdane zahtjeve Hrvatskog sabora. Ignorirajući odredbe Krajiškog ustava, tj. hrvatski pogled na rješenje krajiškog pitanja, ti su krugovi najprije u Oktroiranom ustavu (4. III 1849.) smatrali da je Vojna krajina cjelovit dio carske vojske, da su krajišnici i dalje potrebni caru za obranu granice s Turskom, ali jednako to-

liko i za očuvanje teritorijalne cjelovitosti Habsburške Monarhije. Bečko povezivanje buduće uloge Krajine s pitanjem teritorijalne cjelokupnosti Monarhije izazvalo je u hrvatskim krugovima veliko nezadovoljstvo. Politički predstavnici Hrvatske teško se mire s novom spoznajom da će se krajiške čete i dalje boriti protiv oslobodilačkog pokreta u sjevernoj Italiji, stražariti nad nesigurnim Mađarima i vojnički sudjelovati u novim nadmetanjima između Austrije i Prusije. Dakle, tradicionalna politika Beča prema krajiškom pitanju ostaje nepromjenjiva pa zbog toga čl. 75. Oktroi-ranog ustava 1849. u vezi s Krajinom određuje ovo: sadašnji sustav, sa svojom vojnom organizacijom, zadržava se. Jelačić je u znak protesta prema Beču tajnom naredbom od 2. ožujka 1851. zabranio krajiškim četama Banske krajine da prisustvuju svečanom činu proslave godišnjice ustava Austrijske Monarhije. Od štapskih oficira u Petrinji zatražio je (2. III 1851.) da se njegova naredba o zabrani sudjelovanja krajišnika na svečanosti sačuva kao najveća tajna.

Protiv nacionalnih zahtjeva hrvatskog naroda i kapitalističko-građanskih tendencija, koje je pokušao trasirati Krajiški ustav, donesene su u Beču 1850. nove odredbe poznatije kao posljednji Temeljni zakon Krajine. Cijela zakonodavna materija Krajiškog ustava prenesena je doduše u bečki Temeljni zakon, ali s bitno drugačijim ciljevima. Te se razlike najreljefnije očrtavaju u onim dijelovima Temelnog zakona 1850. koji odlučuju o zahtjevima hrvatskih političkih krugova za djelomičnom upravnom i teritorijalnom integracijom. Zagrebačkom programu sjedinjenja iz 1848/9. Beč je 1850. suprotstavio potpuno suprotan program koji prvenstveno ima ovaj cilj: pretvaranje Vojne krajine u posebnu krunovinu Monarhije. Programatsko prekrajanje Krajiškog ustava, koji je izradio Hrvatski sabor, možemo najbolje analizirati na odredbama čl. 2. Temelnog zakona za Krajinu. U prvom dijelu spomenutog čl. Temeljni zakon preuzima odredbu Krajiškog ustava da Vojna krajina i Provincijal istog imena čine »skupa jednu zemlju«. Ali, upravo toj odredbi Temeljni zakon daje ovu dopunu: Vojna krajina ima svoje »posebno upravljanje i zastupanje«. Protivnici razvojačenja i integracije Krajine s Građanskom Hrvatskom vidjeli su u toj odredbi poseban »Krajiški Landtag«. Bojeći se proletarizacije krajiške kućne zadruge ponovno je zaoštreno pitanje kućnih dioba. Odustaje se i od stvaranja veleposjeda odredbom da sve kategorije stanovništva koje ne žive u kućnoj zadruzi, tj. svi oni stanovnici koji nisu tzv. pravi krajišnici i ne vrše vojnu službu, mogu posjedovati u Krajini najviše 3 jutra zemlje (oficiri i katoličko svećenstvo) odnosno najviše 6 jutara (trgovci i obrtnici).

Nove odredbe 1850. nisu mogle zadovoljiti narodne predstavnike Krajine koji se sve odlučnije identificiraju s obespravljenim krajišnicima kao ni političke predstavnike Građanske Hrvatske. To je nezadovoljstvo ponovno došlo do izražaja 1860/61, tj. neposredno poslije pada Bachova apso-

lutizma. Krajiški zastupnici, ponovno okupljeni na saboru Građanske Hrvatske, izradili su (1861) posebnu Predstavku vladaru, vraćajući se u osnovnim linijama zahtjevima koji su formulirani na Saboru 1848. i u Krajiškoj osnovi 1849. Krajiška predstavka 1861. dočekan je na bečkom dvoru kao najoštrija kritika vojničkog instituta i politike dvorskih i vojničkih krugova prema Krajini. Osnovni zahtjevi krajišnika 1861. bili su uglavnom ovi: odvajanje vojne uprave od civilne, upravno ujedinjenje civilne uprave u Krajini s upravom Građanske Hrvatske, sudjelovanje krajišnika na Saboru koji bi ubuduće donosio zakone za Krajinu, vojne dužnosti Krajine utvrditi prema veličini vojnih dužnosti drugih naroda u Monarhiji. Ali, vojnički i politički činioци u Monarhiji još uvijek nisu spremni na jedino ispravno rješenje krajiškog pitanja: razvojačenje i sjedinjenje s Građanskom Hrvatskom. Ujedinjenje Krajine ocijenjeno je u Beču, na početku 1861, kao »sudbonosno pitanje« za Monarhiju. Potpisnici krajiške Predstavke i njeni nosioci vladaru u Beč bili su oštro kažnjeni. U krugu krajiške opozicije našao se veći broj svećenika i upravnih oficira, zatim trgovci i neznatan broj pripadnika građanske klase. Krajiška opozicija i veći broj tajnih odbora, koji su očekivali da će Kneževina Srbija potaknuti rad na oslobođenju Bosne, zajedno s hajdučijom kao veoma snažnim socijalnim protestom zadaju centralnoj vojnoj vlasti u Beču velika iskušenja. Od 60-ih godina XIX st. mito i korupcija jača je u Krajini od svih krajiških zakona. U svakodnevnom životu vrijedi načelo: onaj tko ne može »mititi«, neka ne traži. Bogati trgovci i obrtnici dajući gotovo obavezni mito mogli su u komandi satnije i pukovnije postići svako rješenje. U takvim su prilikama najteže prolazili siromašni i obični krajišnici. Taj osnovni društveni sloj bio je spreman da prihvati svaku propagandu koja je bila okrenuta protiv vojne komande i krajiških oficira. U jednoj tužbi, koju je 1864. uputio anonimni krajišnik u Beč, tvrdi se da je krajišnicima »gorje živjeti 100 puta negoli onoj raji u Turskoj«.

U Hrv.-slav. krajini, bez petrovaradinske pukovnije, koja se tada nalazila u sastavu Banatsko-srpske krajine, bilo je na kraju 50-ih godina 674.864 stanovnika. U slobodnim krajiškim gradovima (vojni komuniteti) živi samo 12.729 stanovnika koji zajedno imaju 2.745 kuća. Najveći krajiški grad bila je Petrinja s 2.908 stanovnika. U petrovaradinskoj pukovniji živi zajedno 92.525 stanovnika, a u gradovima (Petrovaradin, Karlovci i Zemun) čak 16.795. Vjerska struktura petrovaradinske pukovnije bila je ova: pravoslavnih 66.451, katolika 17.786 i 8.288 ostalih. Budući da popisi stanovništva nisu, još uvijek, ni u jednoj zemlji Monarhije ispitivali nacionalni sastav, to se prema broju pravoslavnih pretpostavlja da je u Hrv.-slav. krajini 1857. god. bilo 272.755 Srba i 402.322 Hrvata. Pravoslavno stanovništvo imalo je većinu u ovim pukovnijama: ličkoj 51.010 : 25.846, prvoj banskoj 40.860 : 20.281 i u drugoj banskoj 33.898 : 19.380 Hrvata.

U strukturi stanovništva cijele Hrvatske sudjelovale su krajiške pukovnije 1857. s ovim elementima:

	Banska Hrvatska		Dalmacija		Hrv.-slav. krajina	
	broj	%	broj	%	broj	%
Katolika	757.602	89,60	337.800	81,34	396.843	58,80
Grkokatolika	2	—	341	0,08	5.485	0,81
Pravoslavni	83.026	9,82	77.139	18,57	272.254	40,34
Protestanata	4.873	0,58	25	0,01	282	0,04
Zajedno:	845.503		415.305		674.864	

Osnovna zapreka bržem razvoju kapitalističkih odnosa na prostoru Vojne krajine u drugoj polovici XIX st. i dalje je krajiškovojnički sustav. Zahtjevi koji su poticali njegovu reformu, prije svega oni koji su 1848. i 1861. izrađeni u Zagrebu, imali su poglavito ovaj cilj: ubrzati proces modernizacije društva u Krajini.

Prema popisu 1857. imala je Krajina veoma nepovoljnu strukturu nepoljoprivredne aktivnosti. Od ukupnog broja stanovnika (674.864) bilo je obrtnika i vlasnika malih radionica samo 3.547 ili 2%. Mali broj radnika (1.381) potvrđuje temeljnu spoznaju da u Krajini nema prerađivačke privrede. Promatramo li ekonomsku aktivnost prema pojedinim pukovnijama, brzo ćemo uočiti da je ionako neznan broj nosilaca nepoljoprivredne aktivnosti koncentriran većim dijelom u ove četiri pukovnije: križevačkoj, đurđevačkoj, gradiškoj i brodskoj. U tim pukovnijama djeluje gotovo 2/3 obrtnika i tvorničkih poduzetnika. Nepoljoprivredno stanovništvo krajiških pukovnija imalo je ovaj raspored:

	Svećenika	Pisaca i umjetnika	Obrtnika i tvorničara	Trgovaca
Pukovnije:				
Lička	64	2	61	21
Otočka	64	—	47	34
Ogulinska	52	4	38	12
Slunjska	52	—	38	2
Križevačka	59	—	322	5
Đurđevačka	55	5	412	18
Brodsko	49	—	662	53
Gradiška	57	—	475	49
Prva banska	42	1	120	17
Druga banska	40	—	114	27
Zajedno:	534	12	2.289	238

Komuniteti:				
Bjelovar	4	5	224	17
Brod	11	—	299	31
Karlobag	9	—	13	10
Ivanić	3	—	130	5
Kostajnica	6	—	155	23
Petrinja	7	—	319	23
Senj	28	—	118	79
Zajedno:	68	—	1.258	188
UKUPNO:	602	17	3.547	426

Mnogo povoljniju obrtničku i prerađivačku aktivnost, kao i trgovački promet, pokazuje petrovaradinska pukovnija. Samo u tom dijelu Krajine djeluje gotovo polovica svih obrtnika i tvorničara. Razlika između cijele Hrv.-slav. krajine na jednoj i petrovaradinske pukovnije na drugoj strani bila je ova: 3.547 : 1.315 obrtnika u petrovaradinskoj pukovnji. Odnosi u trgovini bili su još nepovoljniji. Dok je svih deset pukovnja Hrv.-slav. krajine imalo tek 426 trgovaca, sama petrovaradinska pukovnija ima 475. Kada je riječ o trgovačkom prometu u Krajini, treba poglavito istaknuti onaj u pukovnijama Banske i Hrvatske krajine zbog živog i često nekontroliranog prometa s Bosnom i Dalmacijom. Prema mnogim pokazateljima tu je bila najjača koncentracija šverca i hajdučija. Osim tradicionalno jakog prometa s drvetom djeluje na akumulaciju kapitala, posebno u ovom dijelu Krajine, primanje blaga iz Bosne i Dalmacije na žirenje i ispašu. Nastojanje krajišnika da svoje pravo na besplatno iskorištavanje šumskom ispašom prenesu i na stoku koju su primili s druge strane granice, tj. iz Bosne, dovodi do čestih napetosti unutar kućne zadruga i s krajiškim oficirima.

Padom Bachova apsolutizma centralna vlast u Beču još jednom mora birati između dvije mogućnosti: razvojačenje ili ponovno spašavanje vojničkog društva u Krajini. Ne čekajući odluke Beča politički krugovi u Hrvatskoj započinju svoju novu bitku za rješenje krajiškog pitanja. Pritisak iz Krajine i Građanske Hrvatske dovodi dvorske krugove do spoznaje da se politika nepopustljivosti u krajiškom pitanju mora mijenjati. Nastojeći da sačuva tradicionalno jeftin izvor vojnika na granici s Turskim Carstvom, Dvor je već krajem 1861. ponudio Zagrebu »novu formulu« u rješavanju krajiškog pitanja.

Smisao bečke ponude 1861, uvjetno nazvana »nova formula«, bio je ovaj: Hrvatska bi se odrekla zahtjeva za ukidanje Krajine dok se ne počne rješavati Istočno pitanje, a tada bi, zajedno s Krajinom, dobila i Bosnu s Hercegovinom. Isprazno očekivanje da će Beč stvarno pripojiti Bosnu i Hercegovinu Hrvatskoj, vraćajući joj u isto vrijeme teritorij Vojne krajine kao nagradu za političku pomoć planovima bečke politike prema Bal-

kanu, počelo je hvatati korijenje među hrvatskim političarima. Novu formulu prihvaća u prvom redu Narodna stranka vjerujući u politički zaokret Beča prema Zagrebu. Ali, to nikako ne znači da je Narodna stranka krajiško pitanje objesila o klin i mirno čekala rasplet Istočnog pitanja. U veoma složenim političkim odnosima do Austro-ugarske nagodbe 1867, ona je odlučno zagovarala ideju izrečenu na Saboru 1848. o upravnoj integraciji Krajine s Hrvatskom. Program upravne integracije postaje uoči Nagodbe zajednička svojina Narodne i Samostalne stranke. Budući da misao o upravnoj integraciji ne stavlja u prvi plan razvojačenje Krajine, nastaju, zbog takve političke koncepcije hrvatskih političkih krugova, neki osnovni preduvjeti za suradnju između vojničkih i dvorskih krugova u Beču i hrvatskih političara u Zagrebu u rješavanju krajiškog pitanja.

U obnovljenoj političkoj bitki za Krajinu na Hrvatskom saboru 1865/66. Narodna stranka postavlja rješenje krajiškog pitanja kao osnovni uvjet nagodbe s Bečom. U političkoj ponudi kralju (Adresa Sabora 1865) izrečen je zahtjev da se Krajina u prijelazno vrijeme, tj. do razvojačenja, sjedini s Građanskom Hrvatskom u zakonodavstvu, upravi i sudstvu. Uz taj uvjet Narodna stranka je bila spremna sklopiti nagodbu s Bečom, jače vežući budući gospodarski i politički razvoj Hrvatske uz Austriju.

Rasprava o dualističkom uređenju Austrijske Monarhije 1867/68. nije riješila pitanje Vojne krajine. U vojnim krugovima još uvijek se vjerovalo u moć čl. 2. Temelnog krajiškog zakona iz 1850, prema kojem je Krajina dobila neka obilježja posebne krunovine. Ne želeći sukob s dvorskim i vojnim krugovima, mađarska delegacija pristaje da se krajiško pitanje uvrsti u skupinu isključivo vojnih pitanja. U tom smislu potpisan je 14. II 1867. ovaj zaključak: čitava Vojna krajina ostaje, kao i dosada, isključivo podređena Ministarstvu rata.

Postojanje Vojne krajine i poslije Nagodbe oštro osuđuje mađarsko novinstvo tumačeći prekodravski opstanak vojničke institucije u Hrvatskoj kao vojničku kontrolu nad Ugarskom. U bečko-budimpeštanskim odnosima poslije Nagodbe zauzima krajiško pitanje centralno mjesto. Međutim, dominantna dimenzija mađarskog interesa za krajiško pitanje nije bila utemeljena na strahu od vojničke kontrole nad Ugarskom. Interes mađarskih privrednih i političkih krugova prema Krajini imao je ove strategijske ciljeve: što prije zagospodariti krajiškim šumama i zadobiti prometnu kontrolu nad krajiškim teritorijem. Krajiške šume bile su u prvim planovima mađarskog interesa. Šumska masa iznosila je 1,468.936 jutara, a ukupna vrijednost proračunata je 1871, tj. nakon diobe na državne šume i šume Krajiških imovnih općina, na 147 milijuna forinti. Nastojeći da s prostora Krajine potisne privrednu dominaciju Austrije, ugarska vlada je već 1863. uložila oštar protest protiv bečkih planova da prodajom krajiških šuma izgrade dalmatinsku željeznicu. S dalmatinskom željeznicom, koja bi prema planovima austrijskih privrednih krugova povezala Split sa Siskom i Osijekom, i s krajiškom željeznicom koja svojim magistralnim pravcem treba spojiti Zemun s Rijekom, Austrija bi zadobila mogućnost potpune

kontrole mađarskog izvoza preko Jadrana i dolinom Morave na jug Balkana. To Mađari, dakako, nisu mogli dopustiti. Ali, suprotni prometni i privredni interesi Austrije i Mađarske prema Krajini usporit će rješenje krajiškog pitanja i sjedinjenje s Građanskom Hrvatskom. Sukobi između Beča i Pešte bili su naročito žestoki u prvoj fazi koja traje do 1868. do prvog postignutog sporazuma s Ugarskom 8. VI 1871. Tom je prilikom Austrija prvi put prepustila teritorij Vojne krajine u državnompravnom pogledu Ugarskoj. Međutim, ona i dalje zadržava u Krajini izvršnu i legislativnu vlast koncentriranu u Ministarstvu rata i ličnosti vladara. Njena je obaveza, utvrđena sporazumom 8. VI 1871, da donese zakone koji će omogućiti predaju Krajine Ugarskoj i sjedinjenje s Hrvatskom.

Protiv planova Mađarske i Austrije o diobi utjecaja na krajiškom teritoriju niče u Krajini 1869. široki pokret koji s krajiškom bunom u Rakovici 8. X 1871. čini jednu cjelinu. Krajiški pokret izrasta najprije iz otpora protiv djelomičnog ukidanja Krajine 1869, ocjenjujući da je ovako započeto ukidanje Krajine nasilno »stavljanje pod kapu nagodbe komad po komad krajiškog teritorija«. Od programatskih ciljeva krajiškog pokreta zaslužuju naročitu pozornost ovi: borba protiv austro-ugarskog sporazuma o rješenju krajiškog pitanja bez sudjelovanja krajišnika; saziv posebnog krajiškog sabora ili konferencije gdje bi se utvrdili budući odnosi Krajine prema Ugarskoj; očuvanje krajiških povlastica; osnivanje posebnog novčanog zavoda koji bi ubrzao razvoj zaostale krajiške privrede; izgradnja magistralne krajiške željeznice Ogulin — Zemun i Ogulin — Knin, osnivanje krajiškog fonda za eksploataciju krajiških šuma; revizija Hrvatsko-ugarske nagodbe i drugo. Kako je krajiški pokret u početku imao izrazito antimadžarsko obilježje, bečki vojnički krugovi nastoje pridobiti njegove nosioce, posebice u Sisku i Ogulinu, jačajući antimadžarsku oštricu pokreta.

Osnivanje posebne krajiške zemaljske vlade u Zagrebu 1871. izazvalo je poseban strah u Pešti. Mađarski privredni i politički krugovi bojali su se povezivanja predstavnika hrvatskog građanstva, koje uspješno prezentira Narodna stranka, s vojnim krugovima i vrhovima Monarhije. Zabrinutost predstavnika mađarskog kapitala i vlade bila je utemeljena na spoznaji da vrhovi Monarhije i vojske osnivaju u Krajini, poslije 1871, velike privredne institucije koje bi prodajom šuma mogle doći do potrebnog kapitala za investicije bez mađarske kontrole i utjecaja. Zatim i među samim krajišnicima prevladavaju očekivanja da će se s polovicom krajiških šuma koje su nakon velikih zahvata u krajiški sustav 1871. pripale krajiškim općinama, tvoreći posebnu instituciju Krajiška imovna općina, riješiti pitanje financiranja osnovnog školstva, dijela općinske uprave i ostalih oblika lokalnih izdataka. Drugi veliki projekt koji je trebao zadovoljiti krajišnike i zaposliti veliku masu slobodne radne snage bio je gradnja željeznica u Krajini s magistralnim pravcem Zemun — Ogulin i Ogulin — Knin. Na pravcu Zemun — Ogulin — Knin gradilo bi se u Krajini i nekoliko pomoćnih željezničkih pruga od kojih je hrvatsko građanstvo zainteresirano poglavito za dvije željezničke linije: Sunja — Bosanski Novi, koja bi kra-

jiške pruge spojila s bosanskom željeznicom, te za pravac Mitrovica — Petrovaradin. Taj najveći privredni projekt u Monarhiji trebalo je, prema planovima Beča, izgraditi prodajom velikih površina krajiških šuma. Za planiranu prodaju krajiških šuma pokazale su veliko zanimanje najveće evropske banke i, dakako, predstavnici domaćeg kapitala u Krajini i Hrvatskoj. Ali, zbog potpuno suprotnih ekonomskih, političkih i vojnih interesa austro-njemačkih i mađarskih faktora propada plan izgradnje krajiških željeznica kao jedinstvenog privrednog poduzeća. Treći veliki projekt koji je objektivno mogao ubrzati razvoj zaostale privrede u Krajini vezan je uz Krajiški investicijski fond. Prema prvobitnim planovima, koji su poniknuli u Ministarstvu rata, on bi akumulirao sav kapital od prodaje krajiške šume. Krajiški investicijski fond zamišljen je u Beču kao posebna banka za Krajinu koja bi gradila željeznice, ceste i obavljala radove na isušivanju velikih močvara u slavonskom dijelu Krajine. Predstavnici mađarskog kapitala i vlade vodili su pravi mali rat s vrhovima Monarhije i Narodnom strankom u Hrvatskoj zahtijevajući da pravo odlučivanja o distribuciji tako velikog investicijskog kapitala u Hrvatskoj pripadne ugarskoj vladi. Pozivajući se na odredbe jedne i druge Nagodbe mađarski krugovi postižu u pitanjima krajiške željeznice i krajiškog investicijskog kapitala upravo ona rješenja koja će im osigurati potpunu kontrolu nad razvojem Hrvatske. Te i još neke druge zahtjeve postavljaju Mađari Hrvatskoj od 1871. do 1880. kao svoj uvjet pod kojim bi pristali na sjedinjenje Krajine.

Odustajanje od izgradnje velikih privrednih projekata djelovat će veoma nepovoljno na proces brže modernizacije seljačko-vojničkog društva u Krajini. Njegova struktura u momentu razvojačenja nije zabilježila veći rast. Jedino je konačnim pripojenjem petrovaradinske pukovnije Hrv.-slav. krajini 1871. došlo do nekih promjena u apsolutnim vrijednostima različitih društvenih elemenata. Odnosi između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva od 1857. do 70-tih godina nisu zabilježili veće strukturalne promjene u prilog nepoljoprivrednih elemenata. Takav razvoj nije mogao brže mijenjati ni odnos između gradskog i seoskog stanovništva.

Zbog razvojačenja Krajine 1873. nestaje tradicionalne gradske institucije vojnog tipa kao što je slobodni vojni komunitet. Novi zakon o gradovima priznaje status grada samo Petrinji, Kostajnici i Brodu te još trima gradovima u petrovaradinskoj pukovniji: Zemun, Petrovaradin i Karlovci. Proces demokratizacije društva koji je započeo tek razvojačenjem 1873. stvorio je osnovne uvjete za unutrašnju i vanjsku pokretljivost krajiškog stanovništva. Dosadašnja pokretljivost osnovne strukture »pravi krajišnici« bila je stoljećima ograničena jedino na prijelaz iz jedne kućne zadruga u drugu. Na primjeru pokretljivosti gradskog stanovništva 1869—76. može se zaključiti da je ta socijalna pojava počela odmah pozitivno djelovati na proces modernizacije društva. Najveću pokretljivost bilježi Kostajnica, Petrovaradin i Zemun, dok je Brod na Savi privlačio u prvom redu židovski kapital. Cjelokupna pokretljivost gradskog stanovništva 1869—1876. bila je ova:

Grad	Katolika		Pravoslavnih		Židova	
	doseljeni	iseljeni	doseljeni	iseljeni	doseljeni	iseljeni
Petrinja	7	—	4	—	—	—
Kostajnica	237	104	339	59	—	—
Brod	—	4	—	—	36	5
Zemun	129	—	37	8	44	—
Karlovc	26	14	42	40	—	—
Petrovaradin	418	83	—	36	—	—

Budući da je građanstvo zajedno s inteligencijom važan građevni blok u procesu formiranja modernih nacija, donosimo i nacionalnu strukturu gradskog stanovništva u Krajini 1875.

Grad	Hrvata	Srba	Židova
Petrinja	4.033	1.000	—
Kostajnica	4.000	767	—
Brod	2.126	229	84
Zemun	4.403	4.702	354
Karlovc	1.661	2.654	—
Petrovaradin	3.267	1.293	—
UKUPNO:	19.490	10.645	438

S obzirom na to da su slojevi inteligencije zapravo ideolozi buržoaskog društva, onda je i taj strukturalni element posebno značajan za tempo integracijskih procesa i modernizacije društva u Krajini. U trenutku odluke o djelomičnom ukidanju Krajine 1869. imala je cijela Hrv.-slav. krajina samo 14 literata i umjetnika. Zajedno s petrovaradinskom pukovnijom koja je tek 1871. vraćena Hrv.-slav. krajini bilo ih je ukupno 25. Građanska Hrvatska, koja je po broju svojih stanovnika i površini gotovo ista kao Krajina, imala je čak 635 literata i umjetnika. Dakle, na dva gotovo ista prostora odnos inteligencije bez svećenika je 25 : 635!

Među ukupnom inteligencijom u Krajini najbrojnije je svećenstvo. Broj svećenika jedne i druge crkve bio je 565, a zajedno s petrovaradinskom pukovnijom 678. U Građanskoj Hrvatskoj bilo je u isto vrijeme 1.259 svećenika. Na drugom mjestu među inteligencijom bili su učitelji. Zajedno s petrovaradinskom pukovnijom bilo je u Krajini 1869. god. samo 667 učitelja. Najmanji broj učitelja ima otočka pukovnija, i to 22, zatim lička 28 i prva banska 30. U 459 pučkih škola bilo je 1871/2. god. 18.435 dječaka i 10.114 djevojčica. Za školu sposobne djece od 6 do 14 godina bilo je u Krajini 90.862 djece. Broj ženske školske djece bio je iznenađujuće mali naročito u građanskoj školi (tip više pučke škole) i gimnaziji. U osam gra-

đanskih škola (Karlobag, Otočac, Ogulin, Glina, Kostajnica, Nova Gradiška, Brod i Petrovaradin) bilo je samo 15 djevojčica. Ukupan broj đaka u građanskim školama 1871/2. godine bio je 1.176 dječaka i 15 djevojčica.

Od ukupnog broja krajiškog stanovništva 1870. bilo je nepismenih 647.506. Prema tome, bilo je u Krajini na kraju 60-ih godina 84,59% nepismenih stanovnika. Društvo u Krajini s tako velikim brojem nepismenih, s nerazvijenom građanskom klasom i malim brojem inteligencije nije bilo spremno za brži razvoj građansko-kapitalističkog društva.

Poslije nametnute Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine Hrvatska je razvoj svoje privrede morala dokraja vezati uz Mađarsku. U namjeri da Hrvatsku politički oslabi, ugarska vlada 1880. zahtijeva da Građanska Hrvatska revidira svoju Nagodbu s Ugarskom u tom smislu da prihvati limitno povećanje broja zastupnika u zajedničkom parlamentu za samo 6 zastupnika više.

Nema sumnje da je postojeći status Krajine utvrđen austro-ugarskim sporazumom 1871. odgovarao austrijskoj polovici dualističke države, pogotovo politici vojnih krugova. Međutim, politički položaj Krajine odgovarao je tada i Ugarskoj. Sâm Mollinary iznio je u svom izvještaju od 25. studenog 1874. jedan od osnovnih razloga ugarskog zadovoljstva s postojećim statusom Krajine: strah od povećanja broja hrvatskih zastupnika u Ugarskom saboru. To veoma složeno pitanje hrvatsko-ugarskih odnosa, izvire iz Nagodbe koja svojim odredbama posvema jasno i autoritativno daje Hrvatskoj pravo da povećanjem teritorija poveća i broj svojih zastupnika, ne samo u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom parlamentu u Budimpešti nego i u ugarskim delegacijama i velikaškoj kući. Možda je tom pitanju potrebno dodati i određene razlike koje su postojale u zastupničkom sistemu dviju država. Najprije je Hrvatska prema čl. 32, 33, 40. i 42. Hrvatsko-ugarske nagodbe stekla pravo da bira svoje predstavnike u zajednički Ugarski sabor, delegacije i velikašku kuću na osnovi broja svojih stanovnika, dakle po istom sistemu kao i Ugarska. Međutim, u provođenju tog sistema postojale su bitne razlike u prilog Hrvatske. Dok su političke stranke u Ugarskoj birale svoje zastupnike u parlament izravno u izbornim kotarima, Hrvatska bira svoje zastupnike u zajednički peštanski parlament u Hrvatskom saboru. Takav izbor omogućuje Narodnoj stranci — provedbom ujedinjenja — veću političku moć ne samo u Hrvatskoj nego i u Ugarskoj gdje će zastupnici Hrvatske braniti program hrvatske vlade i vladine stranke.

Do 1872. Hrvatska je u zajednički parlament birala iz svog Sabora 29 zastupnika, zatim 2 zastupnika u velikašku kuću i 3 u zajedničku ugarsko-hrvatsku delegaciju, koja je s jednako takvom delegacijom Austrije raspravljala o zajedničkim pitanjima koja su proizlazila iz djelokruga Austro-ugarske nagodbe. Djelomičnim ujedinjenjem Krajine 1871, odnosno povećanjem broja stanovnika Civilne Hrvatske, povećan je broj hrvatskih zastupnika u zajedničkom parlamentu od 29 na 34.

Ujedinjenjem čitave Hrv.-slav. krajine s Banskom Hrvatskom povećao bi se broj hrvatskih zastupnika u zajedničkom saboru čak na 60, u velikaškoj kući na 4, a u zajedničkoj delegaciji s 3 na 5 delegata. Na takvo povećanje hrvatskih zastupnika, tj. političkog utjecaja Narodne stranke, Ugarska nije mogla pristati. Zbog toga ona odlučno traži smanjenje broja zastupnika, tj. reviziju Nagodbe.

Druga također teška cijena sjedinjenja bio je zahtjev Ugarske da Hrvatski sabor prihvati sve uvjete o sjedinjenju, i velik broj veoma značajnih odredbi, bez rasprave. Zbog teških uvjeta sjedinjenja, i visoke cijene koju Hrvatska mora podnijeti da bi ujedinila veliki dio svog teritorija, očekano je sjedinjenje Krajine s Hrvatskom 15. VII 1881. bez dubljeg odjeka u javnom životu zemlje. Duboko nezadovoljstvo prema mađarskim vladajućim krugovima potamnilo je 1881. jednu veliku političku promjenu u povijesti hrvatskog naroda: definitivnim sjedinjenjem Krajine s Građanskom Hrvatskom i odlaskom posljednjeg krajiškog zapovjednika iz Zagreba, generala Franje Filipovića, Austrija je nakon toliko stoljeća vojnički napustila Hrvatsku. Konačnom detronizacijom njenog dvoglavog orla 1918. nastavit će se proces daljnje teritorijalne integracije hrvatskih zemalja, započeo prvi put sjedinjenjem Krajine 1881.

Osnovna literatura za opću povijest Vojne krajine

- Fr. Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, I—IV, Wien 1875.
- I. H. Schwicker, Geschichte der Oesterreichischen Militärgrenze, Wien — Teschen 1883.
- Rupert Schumacher, Des Reiches Hofzaun, Darmstadt 1942.
- Gunther Erich Rothenberg, The Austrian Military Border in Croatia 1522—1747, Urbana Ill. 1960.
- Gunther Erich Rothenberg, The Austrian Military Border 1740—1881, Chicago — London 1966.
- Jakob Amstadt, Die k. k. Militärgrenze 1522—1881, Würzburg 1969.
- Historija naroda Jugoslavije, II, Zagreb 1959 (za razdoblje do 1790).

Opća bibliografija radova o Vojnoj krajini

- Kurt Wessely — Georg Zivkovic, Bibliographie der k. k. Militärgrenze (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums / Militärwissenschaftliches Institut, Band 6), Wien 1973.

KATALOG

Kratice ustanova:

- AH — Arhiv Hrvatske
AS — Arhiv Slovenije
EMZ — Etnografski muzej Zagreb
GMB — Gradski muzej Bjelovar
HŠM — Hrvatski školski muzej, Zagreb
KA MKSM — Kriegsarchiv Militärkanzlei Seiner Majestät
MG — Moderna galerija Zagreb
MUO — Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
MŽ — Muzej u Županji
NSB — Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb
ÖNB — Österreichische Nationalbibliothek, Beč
PMH — Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb

Ostale kratice:

- ACA — Acta Capituli Antiqua
bs — bez signature
cijela dulj. — cijela duljina
ddi — desno dolje ispod
ddu — desni donji ugao
dlu — desni lijevi ugao
vis. — visina
sign. — signatura
T. i t. — tabla
VZA — Vjesnik zemaljskog arhiva

Soba 1

TURSKO NAPREDOVANJE DO 1526. GODINE

1. Sultan Mehmed II (1451—1481)

Osvajač Carigrada

Portret G. Bellinija

H. G. Wells, Die Geschichte unserer Welt, Berlin-Wien-Leipzig, 1932, t. 33, fotografija

2. Tugra

Vladarski potpis osmanskog vladara Orhana (1326—1359). To je najstarija osmanska tugra i glasi: »Orhan bin Osman«.

Midhat Sertoglu, Osmanli Türklerinde Tugra, Istanbul, 1975, str. 2, fotografija

3. Matija Korvin (1458—1490)

Ugarsko-hrvatski kralj. Reljef nepoznatog autora.

Magyar Nemzet Története, Budimpešta, 1896, sv. IV, str. 288/289, fotografija

4. Bitka na Krbavskom polju 1493.

Drvorez Hansa Burgkmaira (1427—1559)

V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. II, dio 3, str. 191, fotografija

5. Bitka na Mohačkom polju 1526.

Minijatura suvremene kronike turskog povjesničara Dželalzadea.

Magyar Nemzet Története, Budimpešta, 1897, sv. V, str. 10/11, fotografija

6. Zaključak Ugarskog sabora iz 1448.

Plemstvo u Slavoniji dužno je samo, vlastitim sredstvima i o svom trošku, čuvati i uzdržavati tvrde gradove i kaštele, a ako za to nema mogućnosti, takve utvrde treba porušiti.

Pešta, 25. svibnja, 1448.

AH, Documenta med. aeui-varia, br. 2, original

- 7. Zapovijed kralja Matije Korvina**
Zapovijed upućena Ivanu Thuzu od Laka i Ladislavu Egervarskom, banovima Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, da sazovu opći sabor na kojem treba donijeti odluke o boljoj organizaciji obrane protiv turskih osvajanja.
Korneuburg, 18. listopada, 1477.
AH, Škrinja privilegija, br. 45, original
- 8. Zapovijed kralja Matije Korvina križevačkoj županiji**
Naređuje sazivanje općeg sabora na kojem je plemstvo dužno donijeti odluke za obranu protiv sve češćih upada u zemlju.
Korneuburg, 18. listopada, 1477.
AH, Škrinja privilegija, br. 44, original
- 9. Naredba kralja Vladislava plemstvu u Slavoniji**
Naređuje plemstvu u Slavoniji da je dužno pod prijetnjom gubitka glave i dobara odazvati se pozivu hrvatskog bana i poći s njim u ratovanje protiv Turaka. Naglašava da vrhovna vojna vlast u Hrvatskoj pripada banu.
Požun, 1515.
AH, Škrinja privilegija, br. 121, original
- 10. Luk turski refleksni**
Omiljeno oružje na daljinu koje je turska vojska upotrebljavala u 15. i 16. stoljeću. Potječe navodno iz vremena mohačke bitke 1526.
Drvo bez tetive, dulj. 118,5 cm
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2864
M. Šercer, Oružje u prošlosti, Zagreb, 1980, t. II/2
- 11. Sječivo orijentalne sablje**
Prema zlatom tauširanom natpisu sablja je pripadala 22. mamelučkom sultanu Adil Abu Nasr Tumanbaju (1500—1501).
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 345
M. Šercer, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb, 1979, kat. br. 7, t. III
- 12. Topuz turski**
Glavica lukovičasta oblika s drvenim drškom. U turskoj vojsci topuz se nosio više kao znak dostojanstva i vojničkog čina nego kao oružje.
15—16. stoljeće
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2852
M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 32, t. 6
- 13. Topuz turski**
Glavica lukovičasta oblika s ostacima drvenog drška.
15—16. stoljeće
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 19431

M. Praunsperger, Oružje starih Hrvata, Zagreb, 1943, str. 82, sl. 5/2;
M. Šerčer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb,
1972, kat. br. 33, t. 6

14. Top — bombardarda

Cijev lijevana, učvršćena s 9 obruča. Sa stražnje strane okvir s ručkom za ulaganje mužara, a ispod cijevi rašljasta kuka za usađivanje u bedeme. Taj je top, s pet njemu sličnih, služio za obranu zagrebačkoga »biskupskog grada«.

15. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 17

Katalog izložbe »Seljačka buna 1573«, Zagreb, 1973, kat. br. 185

15. Karta turskih osvajanja do 1526.

16. Karta obrambenog sistema ugarsko-hrvatskog kraljevstva u vrijeme kralja Matije Korvina

Soba 2

TURSKA OSVAJANJA DO 1578.

17. Sabor u Cetinu 1527.

Ulje na platnu, 64 × 98 cm, sign. dlu »Karl v. Weingärtner«.
Dragutin Weingärtner (Mohelnice, Moravska 1841 — Samobor 1916),
prvo časnik, zatim vlastelin u Velikoj Mlaci, slikar — amater. Uz
brojne prizore iz života seljaka i građana, vedute, krajolike i portrete,
slikao je i prizore iz hrvatske povijesti.

Prije 1889.

PMH, Zbirka slika, inv. br. 2799

M. Schneider, Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj, Katalog muzejskih
zbirki III, Zagreb, 1969, kat. br. 78, sl. br. 48

18. Isprava Cetinskog sabora od 1. siječnja 1527.

Hrvatsko plemstvo bira nadvojvodu Ferdinanda Habsburškog za kralja.
Državni arhiv, Beč, tiskana reprodukcija

19. Krsto Frankopan

Hrvatski ban (1526—1527)

Drvorez iz molitvenika tiskanog u Veneciji 1518.

V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. II, dio 3, str. 247, fotografija

20. Ferdinand I Habsburški

Ugarsko-hrvatski kralj (1526/27—1564)

Ulje na platnu, 40 × 30 cm, bs.

Darovala Josipa Kulmer rođ. Oršić, iz Šestina, 1854.

PMH, Zbirka slika, inv. br. 8674

- 21. Ivan Zapolja**
 Ugarski kralj (1526—1540)
 Ulje na platnu, 40 × 31 cm, bs.
 Darovala Josipa Kulmer rođ. Oršić, iz Šestina, 1854.
 PMH, Zbirka slika, inv. br. 8654
- 22. Karta Hrvatske u sklopu habsburških zemalja**
- 23. Turska vojska**
 Mehmed-paša Sokolović obilazi vojsku pod Sigetom
 R. Samardžić, Mehmed Sokolović, Beograd, 1971, t. 11, fotografija
- 24. Nadgrobna ploča Ivana Katzijanera**
 Vrhovni kapetan kraljevske vojske u Hrvatskoj, zapovjednik neuspjelog vojnog pohoda protiv Turaka 1537. godine u Slavoniji.
 Mramor, 216 × 98 cm, bs.
 Natpis: »GENEROSI. D. IOANNIS KHAZIANNERI. BARONIS. AB. / KHACZNSTEIN ET. FLEDNICK. ETC. STATURA. QUI / MISSERABILITER. ET. IN. COSTANOVICZA. CROATIAE. / PERYT. AN. M. D. XXXVIII. OCT. XXV.«
 Gornji grad kod Celja, župna crkva, fotografija
- 25. Varaždin**
 Utvrđeni grad u ravnici
 Crtež, sredina 17. stoljeća
 J. Ledentu, Ungarische und Kroatische Städte, Wien, 1639.
 ÖNB, Beč, Cod. 8622, fotografija
- 26. Senj — Nehaj**
 Utvrda grada Senja i novo obrambeno utvrđenje Nehaj
 Crtež iz rukopisa G. Pieroni, Relazzioni di anno 1639.
 AS, Ljubljana, RKP, II/56 r, fotografija
- 27. Bihać**
 Položajni plan i veduta utvrđenog grada na Uni
 Crtež
 Ratni arhiv, Beč, sign. H III-c-149, fotografija
- 28. Kostajnica**
 Tvrdi grad na unskom otoku s palankom za smještaj veće vojne sile i čardakom iznad naselja na lijevoj obali Une.
 Crtež iz rukopisa M. A. Weiss, Vorstellung und kurze Beschreibung des Defensions-Standts deren Croatischen Frontieren, Wien, 1729—1738.
 ÖNB, Beč, Cod. 8655, fotografija

- 29. Obavijest o smrti kneza Krste Frankopana**
Zemaljski kapetan Kranjske J. J. Thurn javlja kralju Ferdinandu I da je iz pisma Bernardina Frankopana saznao za smrt njegovog sina Krste.
Ljubljana, 11. listopada, 1527, koncept
AS, Stanovski arhiv, f. 281, str. 423—426, kseroks
- 30. Obavijest o imenovanju Ivana Katzijanera za kapetana u Hrvatskoj**
Kralj Ferdinand I obavještava kninskog biskupa Andriju da je zemaljskog kapetana Kranjske Ivana Katzijanera imenovao kapetanom u Hrvatskoj za ratovanje protiv Turaka.
Prag, 17. ožujka, 1530.
AH, Škrinja privilegija, br. 131/2, original
- 31. Izvještaj Ivana Lenkovića zapovjednika krajiške vojske u Hrvatskoj o stanju graničnih utvrda od Save do Jadranskog mora**
Izvještaj donosi podatke o građevnom stanju utvrda, njenim vlasnicima i o broju vojnika koji ih brane. Navodi kod kojih utvrda treba obranu pojačati, a koje napustiti i razoriti.
1563.
AS, Stanovski arhiv, kut. 162, f. 282, str. 47—91, kseroks
- 32. Špijunski izvještaji**
Sadrže kratke podatke o kretanju turske mornarice prema Senju, Rijeci i možda Trstu.
Dubrovnik, 24. srpnja, 1566, kopija
Hvar, 26. srpnja, 1566, kopija
AS, Stanovski arhiv, f. 146, kseroks
- 33. Helebarda podoficirska**
U 16. stoljeću razvila se u oružje dekorativnog oblika koje su nosili podoficiri za oznaku činova.
16—17. stoljeće
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 467
M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 218
- 34. Karta migracija u 17. stoljeću**
- 35. Žumberak**
Tvrđi grad na strmoj uzvisini, sjedište kapetanije i utvrda žumberačkih uskoka.
Crtež iz rukopisa G. Pieroni, Relazioni di anno 1639.
AS, RKP, II/56 r, fotografija
- 36. Žumberčani**
J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Rudolfswerth (Novo Mesto), 1877², sv. II, str. 295, fotografija

37. Privilegije Žumberčanima

Kralj Ferdinand I podjeljuje naseljenicima u Žumberku privilegije.
Beč, 6. lipnja, 1535, kopija
AS, Stanovski arhiv, f. 510, kseroks

38. Žumberački urbar

Ovjeran od žumberačkoga velikog kapetana Petra Zrinskog (prva i posljednja strana).
Žumberak, 12—30. rujna, 1656, kopija
AS, Stanovski arhiv, f. 540, kseroks

39. Presuda o zemljišnom sporu Žumberčana

Žumberački veliki kapetan J. E. Paradeiser, sudac Stephan de Freidon i 14 prisjednika Žumberčana presuđuju spor oko zemlje Cvitka i Grge Kekića sa Stipanom Kekićem.
Žumberak, 29. ožujka, 1688, original
AS, Fevdna komisija, 13, kseroks

40. Nikola Jurišić

Zapovjednik krajiške vojske u Hrvatskoj od 1537—1540.
Bakrorez, 25 × 18,2 cm, sign. ddi »Ehrenreich sc.«
Natpis: »JURISSICH MIKLÓS / Királyi Felség Tanáttsa, / és / Közseg Vára Kapitánnya 1532 / sat. / NICOLAUS JURISSICH / Regiae Maje-statis Consiliarius / et Capitaneus Arcis Günsiensis 1532 / cet. cet.«
Autor Ádam Sándor Ehrenreich (Požun, 1784 — Beč, 1852) jedan od najpoznatijih majstora mađarskog bakroreza na početku 19. stoljeća
Poslije 1823.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 22132

41. Mač za probijanje pancira

Oružje ugarskog porijekla
Kraj 16. stoljeća
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 819
M. Šercer, Mačevi, bodeži, noževi, Katalog muzejskih zbirki XIV, Zagreb, 1976, kat. br. 187

42. Kaciga španjolski »morion«

Nosili su je pješaci kopljanici (pikeniri) i konjanici (arkebuziri).
Druga polovina 16. stoljeća
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2821
Katalog izložbe »Seljačka buna 1573«, Zagreb, 1973, kat. br. 181, sl. 5 b

43. Rukavice oklopne

Dio su zaštitne opreme oklopljenog konjanika. U 17. stoljeću nestaju iz upotrebe.

Druga polovina 16. stoljeća
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2819 a, b
Katalog izložbe »Seljačka buna 1573«, Zagreb, 1973, kat. br. 183

44. Stremen

Oblik izduljen sa srcolikom pločicom u donjem dijelu koja je ukrašena probijenim rozetama. Karakterističan za ugarsko područje. Izrađen u stilu kasne gotike.

15—16. stoljeće

Željezo, vis. 28 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 776

45. Karta turskih osvajanja u Hrvatskoj u 16. stoljeću

Soba 3

OD SABORA UNUTRAŠNJOAUSTRIJSKIH STALEŽA
U BRUCKU 1578. DO SISAČKE BITKE 1593.

46. Karta Banske krajine

Stanje krajem 16. stoljeća

47. Pregledna karta starih feudalnih i novih utvrđenja podignutih za obranu granice od turskih napada

Stanje krajem 16. stoljeća

48. Vile jurišne

Javljaју se u drugoj polovini 15. stoljeća. Upotrebljavaju se pri opsadama i navalama na utvrde.

16—17. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 19474

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 343

49. Koplje opsadno

16—17. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2040

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 266

50. Koprivnica

Fortifikacijski sistem koprivničke tvrđave (nasipi, grabe s vodom, tvrđavski bedemi i bastioni, čardaci, mostovi i dr.) koji je štitio grad i građane i ratnu opremu.

Crtež iz rukopisa J. Ledentu, Ungarische und Kroatische Städte, Wien, 1639.

ÖNB, Beč, Cod. 8622, fotografija

51. Otočac

Naselje optočeno i utvrđeno razlivenim tokom rijeke Gacke i obrambenim bedemima a nad njima »fortica«, novopodignuta utvrda sredinom 16. stoljeća.

Crtež iz rukopisa M. Stier, Befestigungen in Steiermark, Krain und Küstenland, Wien, 1660.

ÖNB, Beč, Cod. 8608, fotografija

52. Sisak

Izgled sisačkog kaštela koji je uz tri prvotne kružne dobio u 17. stoljeću četvrtu četverougao nu kulu i bedeme koji su zatvorili vanjsko obrambeno dvorište kaštela.

Crtež iz djela J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Rudolfswerth (Novo Mesto), 1877—79², sv. IV, str. 48, fotografija

53. Karlovac

Plan prema kojem je započela gradnja nove obrambene tvrđave i grada na slivu Kupe i Korane pod tvrdim gradom Dubovcem 1579. godine.

Ratni arhiv, Beč, INI. C VII, br. 7, fotografija

54. Karlovac

Pogled na tvrđavu i grad s mosta na Korani kod Turnja na početku 18. stoljeća.

Crtež iz rukopisa M. A. Weiss, Vorstellung und kurze Beschreibung des Defensions-Standts deren Croatischen Frontieren, Wien, 1729—1738.

ÖNB, Beč, Cod. 8655, fotografija

55. Nadvojvoda Karlo (1564—1590)

Vladar unutrašnjoaustrijskih zemalja. Od 1578. vrši nadzor nad Vojnom krajinom u Hrvatskoj.

Magyar Nemzet Története, Budimpešta, 1897, sv. V, str. 403, fotografija

56. Prijestolje nadvojvode Karla kao zemaljskog kneza Kranjske

Višebojno slikano drvo. Vis. 186 cm, izrađeno u Ljubljani 1564.

Narodni muzej, Ljubljana, inv. br. 6465

V. Bučić, Stol v petih tisočletjih, Ljubljana, 1973, kat. br. 2

57. Ruprecht Eggenberg

Vrhovni zapovjednik kršćanske vojske u bitki kod Siska 1593.

Reprodukcija bakroreza, 29,6 × 24,2 cm, bs.

Natpis: »GENERAL-OBRISTERLEUTNANT / RUPRECHT FREIHERR VON EGGENBERG ZU EHRENSHAUSEN / 1593—1597.«
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 4510-G.1421

58. Toma Bakač Erdödy

Ban od 1584—1595. Od 1608—1615. zapovjednik hrvatskih četa i inicijator navale na Turke kod Siska 1593.
Reprodukcija bakroreza, 16,5 × 11,3 cm
Natpis: »THOMAS GRAF ERDÖDY«
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 29119

59. Prikaz bitke kod Siska 1593.

Ulje na iskucanom bakru, 127 × 191 × 10 cm, autor Ferdinand Gemeinder(?), 1731.
Narodni muzej, Ljubljana, s. n.
Renaissance in Österreich, Schloss Schallaburg, 1974, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseum, Neue Folge, Nr. 57, Wien, 1974, kat. br. 223
T. 5

60. Zaključci Hrvatskog sabora o podizanju utvrda Brest i Sredičko

Zaključeno je da će se na Kupu podići dvije nove utvrde: Brest i Sredičko, da okolna vlastelinstva moraju za taj posao dati radnu snagu, prikupiti hranu i organizirati straže koje će čuvati graditelje i gradilište. Glavnu brigu i nadzor nad svim poslovima mora voditi ban.
Zagreb, 3. travnja, 1582.
AH, Protokol saborskih zaključaka, I-1565—1601, str. 208—311, original

61. Letak s prikazom i opisom bitke kod Siska 1593.

Suvremeni kolorirani drvorez, 55 × 39 cm, autor Hans Schultes, Augsburg, 1593.
NSB, Grafička zbirka, inv. br. 2252

62. Popis vojske na slavonskoj i hrvatskoj krajini

U popisu je naznačen raspored vojnika po graničnim utvrdama, vojni sastav posada, njihove plaće i troškovnik ukupnih izdataka.
Bruck na Muri, 1. ožujka, 1578, kopija
AS, Stanovski arhiv, kut. 230, f. 136, kseroks

63. Troškovnik od 1578. do 1626.

Tablica izdataka koje su u tom razdoblju isplatile tri unutrašnjoaustrijske nasljedne pokrajine Štajerska, Koruška i Kranjska, za podmirenje troškova granične obrane u Hrvatskoj i Slavoniji.
Ljubljana, 1626, original
AS, Stanovski arhiv, kut. 291, f. 165, kseroks

64. Spisi općeg sabora u Brucku na Muri 1578.

Na Saboru je doneseno mnogo odluka za reorganizaciju i čvršću obranu granica u Hrvatskoj. Tu je, između ostalih, i odluka o gradnji jedne nove moderne obrambene tvrđave, budućeg Karlovca.

Bruck na Muri, 1578, kopija

AH, Spisi obitelji Čikulini-Sermage, kut. 57, kseroks

Soba 4

NASELJAVANJE I FORMIRANJE VOJNE KRAJINE U ZASEBNO PODRUČJE (1593—1683)

65. Petrinja

Slika obnovljene petrinjske tvrđave s novim mostom preko Petrinjčice i izlazom na Kupu. Zemljani bastioni pravilno su izvedeni i ojačani drvenom građom.

Crtež iz djela J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Rudolfswerth (Novo Mesto), 1877—79², sv. IV, str. 45, fotografija

66. Klis

Najznačajnija i najjača tvrđava srednje Dalmacije za koju se vode velike borbe s Turcima.

Crtež iz rukopisa G. Justera, 1708.

Ratni arhiv, Beč, sign. G I a — 480-d, fotografija

67. Juraj Lenković

Zapovjednik Hrvatske krajine od 1593—1601.

Reprodukcija bakroreza, 19 × 14,4 cm

Natpis: »Oberst / GEORG FREIHERR VON LENKOVICH / 1593—1601«

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 4497 — G. 1408

68. Sigismund Herberstein

Zapovjednik Slavonske krajine od 1594—1603.

Reprodukcija bakroreza, 21,8 × 16,5 cm

Natpis: »Oberst / SIGMUND FREIHERR ZU HERBERSTEIN / 1594—1603«

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 4504-G. 1415

69. Karta naseljavanja Hrvatske i Slavonske krajine u 17. stoljeću

70. Izvještaj o prvom osvojenju Petrinje

Komesari štajerske insurekcije izvještavaju Štajerski zemaljski odbor 1594, da su Turci zapalili i napustili Petrinju i spalili naselje pred Siskom.

Petrinja, 11. kolovoza, 1594, original

Zemaljski arhiv Štajerske, Graz, Militaria, Schub. 1, god. 1594, kseroks

71. Prisega vjernosti ličkih vlaha

Vlasi doseljeni u Lič u Gorskom kotaru obećavaju podložnost i prišihu na vjernost novim feudalnim gospodarima Zrinskima, u crkvi sv. Jurja u Hreljinu.

Hreljin, 16. lipnja, 1605.

AH, Spisi obitelji Čikulini-Sermage, kut. 82, original

72. Učiteljno evanđelje

Napisao ga je i potpisao tajnom bukvicom 1590. godine rasoder Pankratije u manastiru Krki. Prilikom seobe preneseno je u manastir Gornirje. Kodeks ima i vlastoručni zapis Save Mrkalja iz 1812.

V. Mošin, Stari rukopisi Srba u Hrvatskoj od XIII do XX stoljeća, Katalog muzejskih zbirki IV, Zagreb, 1970, kat. br. 9

73. Karta Hrvatske i okolnih zemalja

Karta prikazuje stanje poslije Žitvatoročkog mira 1606. i novog razgraničenja s Turskom.

Bakrorez, 20,3 × 44,7 cm

Natpis: »Croatiae et circumiacentium Regionum versus Turciam nova delineatio«.

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 3817 — G. 732

T. 6

74. Tugra sultana Ahmeda I (1603—1617)

Vladarski potpis

Midhat Sertoglu, Osmanli Türklerinde Tugra, Istanbul, 1975, str. 29, fotografija

75. Rudolf II

Ugarsko-hrvatski kralj (1576—1608), njemački car do 1612.

Faksimil bakroreza, 32 × 26 cm, sign. »P. Soutman Inuenit Effigiauuit et Excud. Cum Priuil. P. van Sompel Sculp. 1644.«

Natpis: »X. / RODOLPHUS II. MAXIMILIANI II FILIUS, NATUS XV KAL. SEXT. MDLII. / HUNGARIAE REX. DEINDE ET BOHEMIAE. PATRIS DEFUNCTI OBTINET LOCUM. / IMPERATOR MDLXXVI, OTTOMANNOS DIUTURNO BELLO INSIGNITER / CASTIGATOS TRIUMPHAT, PACIFICUS OBIIT PRIDIE ID. IAN. MDCVII.«

Iz mape: »Gallerie historischer Portraits«, Wien, 1884, Lieferung 5 PMH, Zbirka grafika, inv. br. 28349

76. Privilegije krajišnicima Slavonske krajine

Rudolf II podjeljuje privilegije krajišnicima na Slavonskoj krajini godine 1612.

Sliku je izradio Joakim Marković sredinom 18. stoljeća za plavšinačku crkvu. Tekst reproducira skraćeni tekst privilegija koje nisu sačuvane. V. Borčić, Zbirka ikona Odjela Srba u Hrvatskoj, Katalog muzejskih zbirki XI, Zagreb, 1974, kat. br. 353, fotografija

77. Corpus iuris Hungarici

Sadrži zakonske članke sa zasjedanja 14 ugarskih sabora između 1604. i 1681. godine o podvrgavanju vlahu zemaljskoj gospodi.

Budim, 1779.

PMH, Knjižnica, inv. br. 1260

78. Vlaški zakon

Nacrt prijedloga iznesen u 7 točaka o vlaškoj slobodi, ako se vlasni podlože hrvatskom plemstvu i banu (tzv. Vlaški zakon).

Kopija uvrštena u knjigu saborskih zaključaka godine 1629.

AH, Protokol saborskih zaključaka II, str. 236, original

79. Statuta Valachorum

Ferdinand II u ime svoje i svojih nasljednika, zakonitih kraljeva Ugarske, podjeljuje zakonske i statutarne članke zajednici vlahu, koja je nastanjena u Kraljevini Slavoniji između Save i Drave.

Regensburg, 5. listopada, 1630.

16 listova pergamene, ukoričene i presvučene crvenim baršunom. Na listu 4 v. kolorirani prikaz 12 predstavnika zajednice vlahu kako primaju povelju od Ferdinanda II, a na listovima od 5 do 16 je tekst povelje. Na kraju voštani pečat na pozlaćenoj vrpici.

Veličina 32 × 25 cm

PMH, Dokumentarna zbirka, inv. br. 7439, original

T. 1

80. Dodjela zemlje krajišniku

Ivan Josip Herberstein, veliki kapetan križevački, daje u trajni posjed vojvodi Stjepanu Hajdukoviću zemljište, odnosno baštinu »buntovnika i proskribiranog čovjeka« Bogoja Kراسića u selu Galovci.

Križevci, 15. srpnja 1668.

AH, Spisi Hrvatske krajine, kut. 11, original

81. Karta Vojne krajine u 17. stoljeću

Na karti su označena sjedišta kapetanija

82. Kaciga na račji rep

Sastavljena je od polukalote, štitnika za čelo, za uši i šipke za zaštitu nosa. Na potiljku su četiri pomične pločice spojene zakovicama slične račjem repu po kojem je kaciga dobila ime. U 17. i u 18. stoljeću ovu vrstu kacige nosila je laka konjica (husari).

Željezo, vis. 17 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 26495

83. Prsni oklop

Sastavljen je od šireg prsnog i trodjelnog trbušnog dijela s udubinom probnog pucnja. Pripadao je opremi lakog konjanika 17. stoljeća.

Željezo, vis. 36 cm, šir. 46 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 3095

M. Šercer, Staro oružje, Zagreb, 1971, str. 47

84. Puška na fitilj (musketa)

Sastavljena je od starije cijevi i mlađeg kundaka. Na cijevi žig s godinom 1584. Puške na fitilj upotrebljavali su pješaci.

16—17. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 21155

M. Praunsperger, Oružje starih Hrvata, Zagreb, 1943, t. XII; Katalog izložbe »Seljačka buna 1573«, Zagreb, 1973, kat. br. 183

85. Posuda za barut

Posuda izrađena od jelenjeg roga sa stiliziranim prikazom vojnog logora. Uz gornji rub nalazi se natpis: »SHS, STA(N)KO PUKSAR 1601«. Rijedak primjer posude za barut na kojoj je označeno ime vlasnika, njegovo zanimanje i godina izrade.

Kost, vis. 22 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 1829

86. Pištolj na kolo

Cijev osmerobrida na ustima zaobljena. Mehanizam na kolo kompletan. Obarač s branikom. Kundak drven s ovalnom glavicom okovanom uskim obručem. Usadnik sa šipkom za nabijanje. U vrijeme Tridesetogodišnjeg rata (1618—1648) konjica je po prvi put naoružana pištoljima na kolo. Nosili su ih u paru obješene na sedlo. Upotrebljavali su ih sve do početka 18. stoljeća.

17. stoljeće

Željezo, drvo. Cijela dulj. 57 cm, dulj. cijevi 40 cm, Ø 12 mm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11616

M. Šercer, Oružje u prošlosti, Zagreb, 1981, t. XXX/4

87. Pištolj na kolo

Opis kao kod kat. br. 86

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11612

88. Petar Petretić

Zagrebački biskup od 1648—1667. Porijeklom Žumberčanin. Većina posjeda na Slavonskoj krajini (u Varaždinskom generalatu) na koje su se naseljavali vlasi, pripadala je Zagrebačkoj biskupiji. Napisao je »Historia Valachorum in confiniis regni Sclav. degentium«.

Znameniti i zaslužni Hrvati... od 925—1925, Zagreb, 1925, str. 212, fotografija

- 89. Izmjena statuta o vlaškim pravima**
Nacrt izmjene statuta iz 1630. godine, poslije Osmokruovićeve bune.
AH, Generalatus Varasdiniensis, sv. I, 300—321
- 90. Ivan Josip Herberstein**
Veliki kapetan križevački koji je ugušio Osmokruovićevu bunu u Varaždinskom generalatu. Od godine 1669—1689. zapovjednik Karlovačkog generalata.
Reprodukcija bakroreza, oval 19,8 × 15,8 cm
Natpis: »Feldzeugmeister / HANS JOSEF GRAF ZU HERBERSTEIN / 1669—1689«
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 29129
- 91. Pokušaj separacije vlaha**
Instrukcija Hrvatskog sabora svojim poslanicima na sastanku u Beču o potpunoj restituciji Slavonaca i Predavaca ukoliko kralj ne restituira vlahu s punom jurisdikcijom.
Zagreb, 3. srpnja, 1651.
AH, Protokol saborskih zaključaka, 3, 1635—1691, str. 123, original
- 92. Pobuna kmetova-vojnika Siščana i Posavaca**
Pismo cara Ferdinanda III upućeno Kaptolu u Zagrebu u kojem mu naređuje da poduzme sve mjere za suzbijanje bune seljaka u okolici Siska i u Posavini koji odbijaju ići na tlaku i javne radove.
Beč, 29. travnja, 1654.
AH, ACA, kut. 36, br. 1/76, original
- 93. Povlastice ogulinskih vojnika**
Suci i oficiri Ogulina i Oštarija svjedoče da ogulinski »soldati« i »venturini« nikada nisu bili dužni svome kapetanu nositi toware na krajinu niti davati kakve druge službe.
Ogulin, 16. veljače, 1718.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 2, kopija
- 94. Gomirsko sudstvo**
Dvorsko ratno vijeće zahtijeva od karlovačkog generala Rabatte izvještaj o uređenju gomirskog sudstva.
Graz, 14. veljače, 1728.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 3, original
- 95. Jasenovac**
Palanka — utvrđeni vojni logor na lijevoj obali Save, podignut poslije mira u Sremskim Karlovcima 1699. godine na novoutvrđenoj graničnoj liniji prema turskoj Bosni.
Crtež iz rukopisa M. A. Weiss, *Vorstellung und kurze Beschreibung des Defensions-Standts deren Croatischen Frontierern*, Wien, 1729—1738.
ÖNB, Beč, Cod. 8655, fotografija

96. Bitka kod Otočca

Pobjeda Petra Zrinskoga nad Turcima 16. listopada, 1663.

Bakrorez iz djela: »Ausfürliche Beschreibung der ungarischen und siebenbürgischen Kriegs-Händel...«, Frankfurt am Main, 1665.

Natpis: »Graff Peter Serinj schlegt die Türcken in Croatien den 16. October. 1663. sampt dem Landtäffelein der selben gegent«.

NSB, Zagreb, II-478

J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1939, sl. 212, fotografija

97. Vuk Frankopan Tržački

Zapovjednik Karlovačkog generalata 1626—1652.

Reprodukcija bakroreza, 24,5 × 18,7 cm

Natpis: »Oberst / WOLF CHRISTOF FRANGEPANI, GRAF ZU TRSAT(!) / 1619«

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 29124

Posljednji Zrinski i Frankopani, Zagreb, s. a. (1907), sl. str. 7

98. Partizana oficirska

S obje strane godina 1650. i prikaz dvoglavog orla. U medaljonu lik štajerske pantere flankiran trofejnim znacima. Partizana se razvila od dugog koplja. U 16. i 17. stoljeću postaje paradno oružje koje služi za oznaku oficirskog čina.

1650.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 479

M. Šerčer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 322

99. Petar Zrinski (1621—1671)

Bio je senjski veliki kapetan 1658—1663, veliki kapetan žumberački 1647—1659 i hrvatski ban 1665—1670.

Ulje na platnu, 72 × 57 cm

Natpis: »COMES PETRUS A ZRINIO ET SEGNAE ET PARTIUM MARI-TIARUM SUPREMUS CAPITANEUS. / Daedaleas quis quis penas, et suspicis arcem, / Fingere, subscribas, haec nolvere Dy«.

Portret je s obzirom na kompoziciju i natpis vrlo blizak bakrorezu u djelu: P. Zrinski, Adrianskog mora sirena, Venecija 1660. — signiranom »Iac. Piccinius Crimi Regis scultor sculpsit Venetys 1660«.

Giacomo Piccini (oko 1617—1669), venecijanski grafičar, radio je portrete prema vlastitim crtežima.

PMH, Zbirka slika, inv. br. 2425

Posljednji Zrinski i Frankopani, Zagreb, s. a. (1907), sl. str. 317

T. 2

100. Grb grofova Erdödy

Početak 18. stoljeća

Drvo rezbareno i oslikano, 165 × 110 cm

PMH, Zbirka grbova, grbovnica i rodoslovlja, inv. br. 25291

V. Brajković, Grbovi, grbovnice, rodoslovlja, Katalog muzejskih zbirki XIII, Zagreb, 1976, kat. br. 54

Soba 5

ORGANIZACIJA VOJNE KRAJINE U NOVOOSVOJENIM KRAJEVIMA DO POLOVINE 18. STOLJEĆA. KARLOVAČKI GENERALAT DO HILDBURGSHAUSENOVE REGULACIJE (1683. DO POLOVINE 18. STOLJEĆA)

101. Opsada Virovitice 1684.

Bakrorez, 16,3 × 20,8 cm, bs

Natpis: »Vestung Verewitiza. — 1. Mosche oder Türkische Kirch 2. Dass Schloss 3. Moffti oder Türkischen phaerzer hauss 4. Wacht-heissel 5. Der waal darauf Türkische Fahnen rings herum gestäckt 6.gemauerter fuss des waalss 7. aufgestäckhte Christen Köpf 8. Christen Lager 9. Wasser graben.«

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 3720 — G. 633

T. 7

102. Nikola Erdödy

Hrvatski ban od 1681—1693. S banskom vojskom osvaja prostor buduće nove Banske krajine između Kupe i Une.

Fotografija uljene slike, 14,7 × 12,3 cm, bs

Natpis: »Ban / GRAF NIKOLAUS ERDÖDY / 1680—1693.«

Zbirka podmaršala Rade Gerbe predana 1918.

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 4518 — G. 1429, fotografija

103. Sablja tipa karabele

Sablja je najpoznatije orijentalno oružje. Od Turaka su je preuzele sve evropske vojske. Susreće se u naoružanju konjice i pješadije sve do kraja prvog svjetskog rata.

17. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2802

M. Šercer, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb, 1979, kat. br. 13

104. Mač

Na sječivu znak vuka i zemaljske jabuke (Reichsapfel). Ovaj je mač primjerak sastavljenog oružja. Sječivo je zapadnoevropskog, a držak turskog porijekla. Vršak sječiva je probušen i opremljen otvorom u koji se stavlja otrov.

16—17. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2816

Katalog »Seljačka buna 1573«, Zagreb, 1973, kat. br. 133; M. Šercer, Mačevi, bodeži, noževi, Katalog muzejskih zbirki XIV, Zagreb, 1976, kat. br. 400

105. Jatagan »bjelosapac«

Držak od žučkaste kosti s okovima od pozlaćenog bakra, ukrasima filigrana i inkrustacijama koralja. Sječivo jednobrido, zakrivljeno s natpisom koji u prijevodu glasi: »Izradio Hasan, vlasnik Ibrahim, godine 1126« (po Hidžri). Na listolikom ukrasu sječiva s obje strane po jedno crveno stakleno zrno. Korice drvene s manjkavim limenim okovom.

Jatagan je vrsta dugog noža koji su nosili turski vojnici. U 18. i 19. stoljeću javlja se također u naoružanju nekih austrijskih vojnih jedinica.

Od 1714. do 1715.

Kost, željezo, drvo, pozlaćeni bakar, cijela dulj. 67,5 cm, dulj. sječiva 57 cm, šir. sječiva 3 cm, korice 57,5 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 30808

106. Sjekira paradna turska

Paradne sjekire nosile su se u turskoj vojsci kao zapovjednički znakovi.

17—18. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 561

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 148

107. Nadžak turski

Nadžak je konjaničko oružje koje se u 17. i 18. stoljeću upotrebljavalo kao zapovjednički znak.

17—18. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 544

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 189

108. Buzdovan turski

Buzdovan je konjaničko oružje koje se upotrebljava i kao zapovjednički znak. Na turskom području susreće se sve do sredine 19. stoljeća.

17 — sredina 19. stoljeća

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 3021

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 97

- 109. Buzdovan turski**
 17 — sredina 19. stoljeća
 PMH, Zbirka oružja, inv. br. 3031
 M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 99
- 110. Karta oslobođenih krajeva i novih krajina poslije 1699.**
- 111. Ribnik u Lici**
 Plan utvrđenog naselja na poluotoku što ga zatvara tok rijeke Like. Na ulazu se nalazi obrambena utvrda s jarkom, a pri dnu stara ribnička crkva u kojoj su Ličani ubili krajiške kapetane Ramschüssela i Coroninija.
 Ratni arhiv, Beč, Zbirka karata i planova, G I a-102, fotografija
- 112. Udbina — Gračac**
 Tlocrtna slika starih utvrda i projektni plan novih utvrđenja koja bi trebala obuhvatiti i zaštititi čitavo naselje.
 Crtež iz izvještaja L. F. Marsiglija, Biblioteca universitaria, Bologna, c. 50, br. 46, fotografija
- 113. Zvonigrad nad Zrmanjom**
 Položajni plan stare utvrde koja stražari nad granicom između Turske, Hrvatske i Mletačke Dalmacije.
 Crtež iz izvještaja L. F. Marsiglija, Biblioteca universitaria, Bologna, c. 21, br. 24, fotografija
- 114. Boričevac**
 Utvrđenje podignuto poslije mira sklopljenog u Sremskim Karlovcima 1699. kao sklonište graničnoj krajiškoj straži u Lici.
 Crtež iz izvještaja L. F. Marsiglija, Biblioteca universitaria, Bologna, c. 21, br. 23, fotografija
- 115. Koplje tursko (mizdrak)**
 Na tuljcu arapski natpis i godina 1202. po Hidžri
 Od 1787. do 1788.
 PMH, Zbirka oružja, inv. br. 19448
 M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 285
- 116. Josip Rabatta**
 Zapovjednik Karlovačkog generalata 1709—1731.
 Akvarel-grisaille, 21,7 × 14,8 cm, bs. Prema portretu u PMH, inv. br. 2573
 Natpis: »Feldmarschalleutnant / JOSEF GRAF RABATTA / 1709—1713.«
 Zbirka podmaršala Rade Gerbe, predana 1918.
 PMH, Zbirka slika, inv. br. 29148

- 117. Protokol komisije za smotru Hrvatske i Primorske krajine**
 Komisija je zajedno sa zapovjedništvom Karlovačkog generalata rješavala razna pitanja vojske i granične obrane. Raspored sudionika za vrijeme zasjedanja prema časti i položaju.
 Karlovac, 10. listopada, 1712.
 AS, Stanovski arhiv, f. 132, kut. 224, kseroks
- 118. Grb Franje Stubenberga**
 Karlovački general 1731—1738.
 Izrađen početkom 20. stoljeća
 PMH, Zbirka grbova, grbovnica i rodoslovlja, inv. br. 22870
 V. Brajković, Grbovi, grbovnice, rodoslovlja, Katalog muzejskih zbirki XIII, Zagreb, 1976, kat. br. 153, fotografija
- 119. Karlovački pješak**
 1742—1749, Augsburg
 Bakrorez, 29,8 × 19,8 cm, ddi. »Mart. Engelbrecht excud. A. V.«
 Natpis: »Ein Carlstätter. / Wann ein Carlstätter sich auf seine Füsse stellt / Und etwa ihn sein Feind mit Waffen überfällt, / So wischt er Augenblicks mit seinem Messer raus, / Und schickt den Gegentheil mit blutigen Kopff nach Hauss.« (Serija br. 131).
 PMH, Zbirka grafika, inv. br. 27982
- 120. Izvještaj o ubojstvu baruna Rambschüssela i grofa Coroninija**
 Dvorsko ratno vijeće izvještava cara Leopolda I o ubojstvu baruna Rambschüssela i grofa Coroninija te da Bunjevci navode kao razlog tom činu nasilja koja su im učinili ubijeni. Napominju da ne žele komorsku upravu, nego da hoće pod generalat.
 Graz, 18. kolovoza, 1702.
 AH, Spisi Like i Krbave, kut. 3, original
- 121. Popis naselja i stanovništva u Lici**
 U popisu su: Široka Kula, Gračac, Lovinac, Ploča, Raduč i druga naselja.
 1712.
 AH, Spisi Like i Krbave, kut. 4, original
- 122. Patent generala Rabatte protiv hajduka**
 General Rabatta izdaje »patent i zapovid« protiv hajduka, njihovih jataka te oficira i krajišnika nemarnih u progonu razbojnika.
 Karlovac, 9. kolovoza, 1717.
 AH, Spisi Hrvatske krajine, kut. 1, original
 VZA/7, Zagreb, 1937, str. 164—166

123. Dopis Dvorskog ratnog vijeća o neraspoloženju krajišnika da ratuju izvan Krajine

Dvorsko ratno vijeće izražava karlovačkom generalu Stubenbergu svoje čuđenje da su krajišnici pokazali veliko neraspoloženje da vojuju izvan generalata i preko mora te odustaje od slanja drugog korpusa iz generalata.

Laxenburg, 19. lipnja, 1734.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 3, original

124. »Nota« vojvode Hildburgshausena o prednostima novog uređenja za krajišnike Karlovačkog generalata

Vojvoda Hildsburghausen dostavlja karlovačkom generalu Scherzeru »notu« koju je u hrvatskom prijevodu kao informaciju predao gornjokarlovačkom episkopu Pavlu Nenadoviću. Episkop i njegovo sveštenstvo neka je upotrijebe radi djelovanja na stanovnike pravoslavne vjere u Karlovačkom generalatu.

Schloss Hof, 31. prosinca, 1746.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 4, original

125. Slavonski bubnjar

1742—1749, Augsburg

Kolorirani bakrorez, 29,8 × 19 cm, ddi. »Martin Engelbrecht excud. A. V.«

Natpis: »Ein Sclavonischer Trommelschläger. / Auf jeden Trommelschlag ist der Schlawack parat, / Wann ihme in dem Feld ein Zeichen wird gegeben: / Ist aber er in Ruh, so bleibt doch in der That / Die Trommel, wenn mans rührt, sein Element u: Leben.« (Serija br. 94). Martin Engelbrecht (Augsburg, 1684 — Augsburg, 1756), bakrorezac i izdavač. Serija »Theâtre de la Milice Étrangère« obuhvaća 151 bakrorez. Za autora crteža smatra se Gennaro Basile (Napulj?, 1722 — Brno, 1782).

AH, Grafička zbirka, br. 1089

126. Slavonski zastavnik

1742—1749, Augsburg

Kolorirani bakrorez, 29,8 × 19 cm, ddi. »Mart. Engelbrecht excud. A. V.«

Natpis: »Ein Schlavonischer Fähndrich. / Ein munterer Fähndrich macht den Seinen Hertz u: Muth, / Wann sie den Fahnen seh'n in freyen Lüfften schweben. / Kommt dieser in Gefahr, so schonen sie sein Blut, / Ja, wann es nöthig ist, so lassen sie ihr Leben.« (Serija br. 86).

AH, Grafička zbirka, br. 1090

127. Slavonski poručnik

1742—1749, Augsburg

Kolorirani bakrorez, 29,8 × 19 cm, ddi. »Mart. Engelbrecht excud. A. V.«

Natpis: »Ein Schlavonischer Lieutenant. / Es scheint es habe Mars an diesem Lieutenant / Selbst seine krieges Kunst probirt und angewandt. / Weil er auf so viel Art mit Waffen ist versehen, / Womit er seinem Feind kan unter Augen gehen.« (Serija br. 85).

AH, Grafička zbirka, br. 1092

128. Grb Ludovika Andrije Khevenhüllera

Upravitelj Slavonije i zapovjednik Posavske krajine 1733—1744.

Izrađen početkom 20. stoljeća

PMH, Zbirka grbova, grbovnica i rodoslovlja, inv. br. 22834

V. Brajković, Grbovi, grbovnice, rodoslovlja, Katalog muzejskih zbirki XIII, Zagreb, 1976, kat. br. 92, fotografija

129. Sjekira turska vojnička

Na sječivu arapski natpis s godinom 1131. po Hidžri. Tuljac masivan nasaden na drvenu motku čiji je donji kraj zašiljen i okovan. Na motki dva koluta za privješanje.

Od 1718. do 1719.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 484

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 253

130. Tvrđava i grad Brod

Sredina 18. stoljeća

Ulje na lesonitu, 34 × 24 cm, nepoznati slikar

Muzej Brodskog Posavlja

131. Karlo Batthány

Hrvatski ban i zapovjednik Banske krajine od 1742. do 1756. Predsjednik komisije za razgraničenje Provincijala i Slavonske krajine.

Bakrorez, 24,9 × 17,2 cm, sign. ddi. »Ehrenreich sc.«

Natpis: »Német-Ujvári Herczeg / BATHÁNYI KAROL / Arany Gyapjas vitéz, Cs. K. valos: Conferent: / Miniszter, Tábornok / s. a. t. / Megholt Apr: 15kén 1772 Eszt.«

Zbirka podmaršala Rade Gerbe, predana 1918.

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 4508 — G. 1419

132. Khevenhüllerov regulament za Posavsku krajinu u kraljevini Slavoniji

Osijek, 25. listopada, 1733.

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 3, kopija

- 133. Regulament Marije Terezije za Slavonsku krajinu**
Takozvani Engelshofenov regulament
Beč, 29. lipnja, 1747.
a) Latinicom na hrvatskom jeziku.
Historijski arhiv grada Zagreba, Zbirka Makanec, tisak
b) Ćirilicom na srpskom jeziku s rukopisnom ovjerom predstavnika
Slavonske komisije za uređenje Vojne krajine Petra Jurkovića. U
ovjeri se navodi da je tekst kolacioniran s njemačkim originalom
i prijevodom koje je odobrilo Dvorsko ratno vijeće.
Historijski arhiv grada Zagreba, Zbirka Ježić, br. 1, tisak
- 134. Regulament Marije Terezije za Slavonsku krajinu**
Takozvani Serbellonijev regulament
Beč, 15. ožujka, 1753.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 7, tisak na hrvatskom jeziku
- 135. Presuda hajduku Atanasiju Kovačeviću**
Vojni sud osuđuje Atanasija Kovačevića, hajduka (pješaka) iz Trnave
u Gornjoposavskoj krajini na dva mjeseca zatvora i četiri mjeseca
prisilnog rada zbog dezertiranja iz Italije.
Osijek, 31. ožujka, 1746.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 5, original
- 136. Zastava konjanička iz Banske krajine**
U sredini carski grb okružen cvjetnim uzorkom. Iznad grba N° 11,
ispod godina 1725. Uz rub cvjetna bordura.
Žuti svileni damast vezen svilom i srebrnim nitima, 128 × 92 cm
1725.
PMH, Zbirka zastava, inv. br. 10498
- 137. Zastava iz Banske krajine**
Pačetvorinasta oblika, u sredini carski grb, uz rub cvjetna bordura,
uglovi bogato ukrašeni cvjetnim uzorkom.
Žuta svila, vezivo svilom i srebrnim nitima, 118 × 100 cm
Prva polovina 18. stoljeća
PMH, Zbirka zastava, inv. br. 25545
- 138. Figurice krajišnika**
Sredina 18. stoljeća
Obojena drvena plastika, vis. 53,5 cm
PMH, inv. br. 31106, 31107
- 139. Leopold I**
Ugarsko-hrvatski kralj (1658—1705)
Oko 1700. godine, Svetice (?)
Ulje na platnu, 107 × 59 cm, bs, nepoznati pavlinski slikar

Natpis: »Monastery Szveticzensis, Foundationem Leopoldus Novae Donationis titulo confirmat, Patresque cum loco Protectionem recipit 1675.«

Pavlinski samostani običavali su ovjekovječiti svoje dobrotvore (Le-poglava, Remete), pa je iz takvog niza i ovaj portret izrađen od nepoznatog slikara. Iz nekadašnjega pavlinskog samostana u Sveticama. U 19. stoljeću poklonjeno Ljudevitu Gaju. Kupljeno od Zorana Popovića iz Zagreba 1964.

PMH, Zbirka slika, inv. br. 8702

M. Pandžić — M. Kruhek, Hrvatski knezovi Zrinski Frankopani, katalog izložbe, Zagreb, 1971, kat. br. 362

140. Karta Banske krajine

Područje Banske krajine na kojem su ucrtane sve važnije utvrde
Crtež s početka 18. stoljeća

Ratni arhiv, Beč, G I a-102, br. 30, fotografija

141. Glina

Položaj i plan vojne utvrde u Glini u kojoj je bila komanda prve banske regimente.

Ratni arhiv, Beč, G I h-194, fotografija

142. Kostajnica

Položaj i plan stare utvrde na unskom otoku gdje je u 18. stoljeću podignuta palanka i kontumac za vojsku i graničnu kontrolu trgovine i robe. Na lijevoj obali Une razvilo se mjesto, a nad njim je podignuta na brijegu palanka s čardakom za smještaj vojske.

Crtež iz 1718.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 15, fotografija

143. Petrinja

Plan tvrđave i naselja unutar i izvan tvrđavskih bedema s naznačenim građevinskim promjenama iz godine 1783.

Crtež iz 1793.

Ratni arhiv, Beč, sg. G I h-503, fotografija

144. Petar Troilo Sermage (1722—1779)

Kao zapovjednik jedne od 16 hrvatskih banskih kompanija sudjelovao na talijanskom i pruskom ratištu od 1742. do 1745.

Ulje na platnu, 82 × 65 cm, bs.

Darovala Josipa Kulmer rođ. Oršić 1854.

PMH, Zbirka slika, inv. br. 2583

J. Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage aus dem Siebenjähri-gen Kriege, Zagreb, 1923, str. 144/145

- 145. Diploma o proširenju Banske krajine na područje između Une i Kupe**
Diploma cara i kralja Leopolda I kojom područje između Une i Kupe predaje upravi kraljevstva i hrvatskog bana.
Beč, 6. lipnja, 1703.
AH, Škrinja privilegija, br. 14, original
T. 8
- 146. Diploma o potvrdi ovlasti Hrvatskog sabora i bana nad Bansom krajinom**
Diploma carice Marije Terezije kojom Hrvatskom saboru i banu potvrđuje vlast i vojno zapovjedništvo nad Bansom krajinom.
Beč, 6. siječnja, 1750.
AH, Povlastice kraljevine Hrvatske, br. 143, original
- 147. Izvještaj o buni vlaha na Banskoj krajini**
Pismo Gabrijela Škrleca u kojem opisuje nemire i bunu u Zrinskoj krajini. U Babinoj Rijeci djeluje neki Diak Kijuk koji potiče narod na nemir i pobunu protiv vlasti bana i prava hrvatskog plemstva.
Komogovina, 7. lipnja, 1751.
AH, Banski spisi, kut. 32, original

Soba 6

REGULACIJA VARAŽDINSKOG GENERALATA. VOJNA KRAJINA U DRUGOJ POLOVINI 18. STOLJEĆA

- 148. Karta s podjelom Vojne krajine na regimente**
- 149. Naseljavanje Srba i Hrvata na Balkanu**
Bizantski car Vasilije I naseljava Srbe i Hrvate na Balkanu.
Slika prikazuje krajišnike u uniformama druge polovine 18. stoljeća. Sliku je Joakim Marković sredinom 18. stoljeća izradio za plavšinačku crkvu.
V. Borčić, Zbirka ikona Odjela Srba u Hrvatskoj, Katalog muzejskih zbirki X, Zagreb, 1974, kat. br. 352, fotografija
- 150. Marija Terezija (1740—1780)**
Portret iz 1750.
Ulje na platnu, 150 × 119 cm, rad Johannesa Geibela
Natpis: »KAISERIN MARIA THERESIA / IHREN TREUEN VARASDINER GRENZER GEWIDMET 1750. / JOHANNES GEIBEL« (na pločici izgubljenog okvira)
PMH, Zbirka, slika, inv. br. 2682

151. Potvrda Statuta valachorum

Karlo VI potvrđuje zajednici vlaha nastanjenih između Save i Drave povelju privilegija iz 1630. godine, potvrđenu 1642. i 1659. godine.

Beč, 16. travnja, 1717.

Povelja ima 18 listova pergamene, ukoričene i presvučene zelenim baršunom. Na listu 2 v. nalazi se kolorirani prikaz kako 11 predstavnika vlaha primaju povelju od Karla VI. Tekst povelje slijedi od lista 3 do 16. Na pozlaćenoj vrpici je voštani pečat u drvenoj kutiji.

Veličina, 41 × 32 cm

PMH, Dokumentarna zbirka, inv. br. 7442

T. 9

152. Statuti varaždinskih krajišnika 1732. godine

Karlo VI podjeljuje statute varaždinskim krajišnicima ili vojničkom stanovništvu naseljenom između Save i Drave (tzv. Corduin statut). Statut grof Cordua iz straha pred krajišnicima nije objavio u Generalatu.

Linz, 1. rujna, 1732.

AH, Generalatus Varasдиниenss, sv. 5, s. 45—57, original

153. Zakoni i statuti krajišnika Varaždinskog generalata 1737. godine

Karlo VI podjeljuje zakone i statute kapetanima, vojvodama i ostalim vojnicima, stanovnicima i podložnicima u Varaždinskom generalatu (tzv. Hildburgshausenov statut).

Beč, 2. veljače, 1737.

20 listova pergamene (19 listova teksta) presvučene crvenim baršunom

Na pozlaćenoj vrpici voštani pečat u pozlaćenoj metalnoj kutiji

Veličina 36,5 × 27 cm

PMH, Dokumentarna zbirka, inv. br. 7443

154. Opis Varaždinskog generalata

Prilog br. 35 izvještaja vojvode Hildburgshausena Josipu II iz 1781. 1737.

Ratni arhiv, Beč, KAA VII-349, kseroks

155. Graz

Sjedište unutrašnjoaustrijskog Dvorskog ratnog vijeća

Bakrorez A. Trosta

Početak 18. stoljeća

Fotografija

156. Josip Friedrich od Sachsen Hildburgshausena

Proveo reformu Varaždinskog generalata 1737. i Karlovačkog generalata 1746. godine.

Reprodukcija bakroreza, 23,6 × 17,6 cm

Natpis: »Feldmarschall / JOSEPH FRIEDRICH HERZOG ZU SACHSEN
HILDBURGSCHAUSEN / 1744—1749.«
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 29131

157. Crkva Sv. Petra i Pavla u Severinu

U crkvi su se čuvale privilegije krajišnika Varaždinskog generalata.
Spomenica o srpskom pravoslavnom vladičanstvu pakračkom, Novi
Sad, 1930, str. 85, fotografija

158. Grb Filipa Levina Becka

Generalni inspektor Slavonske, Varaždinske i Karlovačke krajine 1765.
Kao zapovjednik Gradiške regimente smirio je bunu u Varaždinskom
generalatu 1755. godine.

Izrađen početkom 20. stoljeća

PMH, Zbirka grbova, grbovnica i rodoslovlja, inv. br. 22723

V. Brajković, Grbovi, grbovnice i rodoslovlja, Katalog muzejskih
zbirki XIII, Zagreb, 1976, kat. br. 17, fotografija

159. Oficir varaždinske pješadije

1742—1749, Augsburg

Bakrorez, 29,8 × 19 cm, ddi. »Mart. Engelbrecht excud. A. V.«

Natpis: »Ein Officier unter der Varasdiner Infanterie. / Mit was für
Gravitaet raucht dieser nicht Toback / Wann nach dem Exercieren
er sich ermüedt (!) befind / Geht es dann vor den Feind, steckt er
nicht in den Sack / die Händ, so jederzeit zum fechten fertig sind«.
(Serija br. 47).

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 27986

160. »Bamberger Reiter« (Bamberški jahač)

Sprava za mučenje optuženih krajišnika

Ilustracija iz Militär Graenitz Rechten, Beč, 1754, fotografija

161. Militär Graenitz Rechten

Vojnokrajiška prava za Karlovački i Varaždinski generalat propisana
1754. godine.

Beč, 1754.

Biblioteka JAZU, sign. R-1579, original

162. Imenovanje istražne komisije

Dvorsko ratno vijeće obavještava krajišnike Varaždinskog generalata
da je Marija Terezija imenovala komisiju s grofom Neippergom na
čelu koja će istražiti eventualne krivice nanesene krajišnicima i
ustpostaviti red u generalatu.

Beč, 10. travnja, 1755.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 5, kopija u hrvatskom prijevodu

- 163. Stišavanje nemira u Varaždinskom generalatu**
Grof Neipperg izdaje pukovniku Becku punomoć kojom može slobodno djelovati na smirivanju Varaždinskog generalata.
Kanjiža, 28. travnja, 1755.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 5, original
- 164. Regulament za Varaždinsku krajinu**
Marija Terezija donosi regulament za Varaždinsku krajinu
Beč, 11. listopada, 1755.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 5, tisak
- 165. Zastava krajiške husarske čete**
S jedne strane dvoglavi austrijski carski orao kojem nedostaju kruna i štit s grbom, a s druge strane u medaljonu oslikan krajolik, grupa trofejnog rimskog oružja i dva štita s natpisom »IOVIANI HERCULANI«. Na jovijanskom vojničkom znaku natpis: »ILLYRICA COHORS«. Iznad medaljona na vrpci geslo: »RETRACTATA INTERSUNT«. Uz rub zastave cvjetna bordura. Koplje zastave kanelirano, okovano željezom sa željeznom drškom a završava srololikim posrebrenim šiljkom u kojem je s jedne strane urezan saski grb a s druge strane lik sv. Ivana Nepomuka.
Žuti svileni damast, vez svilom, 98 × 51 cm
1765—1786.
PMH, Zbirka zastava, inv. br. 708
T. 10
- 166. Zagreb**
Sjedište Banske, Varaždinske i Karlovačke generalkomande krajem 18. stoljeća
Akvarelirani crtež, 43 × 67,3 cm
1792.
Muzej grada Zagreba, inv. br. 344
N. Premerl, Likovni prikazi Zagreba od 16. do kraja 19. stoljeća, Zagreb, 1978, kat. br. 11, fotografija
- 167. Plan sela Mala**
Selo podijeljeno između Gradiške regimente i Požeške županije
Kolorirani crtež, 27 × 21 cm
1785.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 18
- 168. Nova varoš kod Stare Gradiške**
a) Plan preseljenja komuniteta Stara Gradiška
kolorirani crtež, 89 × 19 cm
b) Plan Nove Varoši gradiškog komuniteta
kolorirani crtež, 71 × 25,5 cm

Prilozi zapisniku komisije gradiške regimente i tvrđave Stara Gradiška sastavljenom u Novoj Varoši kod Stare Gradiške 5. lipnja, 1785. AH, Slavonska generalkomanda, kut. 18

169. Kazne za odbjegle krajišnike

Dvorsko ratno vijeće obavještava generala Kengyela zapovjednika Križevačke regimente kako će biti kažnjeni krajišnici koji dezertiraju. Beč, 24. listopada, 1761.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 6, original

170. Izbjegavanje ratnih obveza

Vojnoekonomska dvorska komisija upozorava ratnog komesara Francka u Koprivnici da krajišnici izbjegavaju odlazak u rat, šaljući umjesto sebe statutarije (zamjenike). Oficir suučesnik u tome bit će smjesta otpušten, krajišnik će izgubiti zemlju, a statutarij će biti kažnjen smrću.

Beč, 10. rujna, 1761.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 6, original

171. Imenovanje generalnog inspektora Krajine

Dvorsko ratno vijeće imenuje generala Becka za generalnog inspektora Krajine od Dunava i Save do Jadrana.

Beč, 13. listopada, 1765.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 6, kopija

172. Opsada Cetina 1790.

Minijatura s prikazom opsade grada Cetina od 29. V do 20. VI 1790. Natpis: »F: Z: M: Baron v. DE VINS bey Zetin« (Feldzeugmeister baron de Vins kod Cetina). Minijatura se nalazi pod staklom na poklopcu okrugle kutijice.

Kornjačevina, bjelokost, staklo, Ø minijature 6 cm, Ø kutije 8 cm, vis. kut. 2,8 cm

Kraj 18. stoljeća

MUO, inv. br. 14072

T. 11

173. Imenovanje grofa Erdödyja banom

Dvorsko ratno vijeće obavještava generala de Vinsa da je car imenovao grofa Erdödyja banom. Trupe iz Banske krajine ostaju za vrijeme rata pod komandom Hrvatskog korpusa.

Beč, 1. svibnja, 1790.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 14, original

174. Opsada Olomouca 1758.

Zidna slikarija u Brezovici, nekadašnjem dvorcu grofova Drašković. Natpis: »SIÈGE / a Olmütz / 758«

J. Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege, Zagreb, 1923, sl. kod str. 240, fotografija

175. Sudjelovanje krajišnika u ratovima 18. stoljeća

Grafički prikaz

176. Karta Evrope u 18. stoljeću

177. Tromblon na kremen M 1759

Cijev u gornjem dijelu fasetirana a na ustima proširena u lijevak. Mehanizam na kremen kompletan s kočnicom oroza. Obarača s lučnim branikom. Kundak drven, potkovan. Usadnik sa žlijebom za šipku za nabijanje. S lijeve strane kundaka šipka (Reitstangel) za učvršćivanje na sedlo. Na pločici mehanizma i na cijevi žig s dvoglavim orlom.

Tromblone je upotrebljavala teška konjica (kirasiri) u navali. Ispaljivali su iz blizine po 12 manjih zrna odjednom.

Željezo, drvo, cijela dulj. 104 cm, dulj. cijevi 66 cm, \varnothing 47 × 30 mm
1759—1798.

Potječe iz Karlovca. Kupljeno od Milana Praunspergera u Zagrebu 1940.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 20551

178. Puška zračnica sistem Girandoni M 1780

Cijev zaobljena s nišanom i mušicom. Magazin od mjedi s ugrađenim propusnim ventilom. Kundak težak od željeza punjen komprimiranim zrakom. Zdesna pločica s orozom povlačenjem kojeg se napinje pero, a pritiskom na obarač otpušta pero i omogućuje prodor komprimiranog zraka. U cijevi se nalazi 20 do 30 zrna kal. 12,2 mm koja se izbacuje u pola minute na udaljenost od oko 100 metara.

Željezo, mjed, cijela dulj. 107 cm, dulj. cijevi 69 cm, \varnothing 9 mm
1780—1815.

Kupljeno od Milana Praunspergera u Zagrebu 1940.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11515

M. Praunsperger, Oružje starih Hrvata, Zagreb, 1943, t. XII; M. Šerčer, Oružje u prošlosti, Zagreb, 1980, t. XXIV/1

179. Puška na kremen austrijske pješadije M 1798

Cijev zaobljena, s mušicom. Mehanizam na kremen s orozom koji ispod donje usne ima karakterističan proboj u obliku srca (Hahnherz). Tavica za naprašivanje od mjedi. Obarača u obliku jezika s mjeđenim branikom. Kundak drven potkovan. Usadnik dulji sa šipkom za nabijanje učvršćen uz cijev pomoću dva prstena. Ovo je posljednji model puške kremenjače propisan za austrijsku vojsku. U upotrebi je službeno do uvođenja perkusionih sistema (oko 1840. godine) a neslužbeno do 60-ih godina 19. stoljeća.

Željezo, drvo, mjed, cijela dulj. 149 cm, dulj. cijevi 112 cm, \varnothing 18 mm
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 12973

M. Šerčer, Oružje u prošlosti, Zagreb, 1980, t. XXIII/4

180. Pištolj na kremen austrijske konjice M 1798

Cijev zaobljena, glatka. Mehanizam na kremen sa srcolikim probom ispod donjeg zupca oroza. Tavica za naprašivanje od mjedi. Obarača u obliku jezika s mjedenim branikom. Kundak drven s povijenom zaobljenom glavicom okovanom mjedi. Usadnik i cijev spojeni na ustima okovom s izrezom u obliku četverolista.

U upotrebi je do uvođenja perkusionih sistema (oko 1840. godine). Željezo, drvo, mjed, cijela dulj. 43 cm, dulj. cijevi 30,5 cm, Ø 18 mm
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 219

M. Šercer, Oružje u prošlosti, Zagreb, 1980, t. XXX/3

181. Mač — paloš

Na sječivu prikaz dvoglavog carskog orla s krunom i natpis: »Vivat Carolus Der VI Römische Keiser.« Na ustima korica natpis: »Martin Kneszevich 1740.«

Prva polovina 18. stoljeća

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2843

M. Šercer, Mačevi, bodeži, noževi, Katalog muzejskih zbirki XIV, Zagreb, 1976, kat. br. 58

182. Sablja narednika austrijskih husarskih jedinica M 1768

Poslije 1768.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 18269

M. Šercer, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb, 1979, kat. br. 256

183. Mač — paloš austrijske teške konjice M 1769/75

Na sječivu habsburški grb. Na hrptu natpis: »Weiz«. Na trnu ispod drška utisnuto M, znak kovačke obitelji Mosdorfer u Weizu (Štajerska).

Druga polovina 18. stoljeća

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 24372

M. Šercer, Mačevi, bodeži, noževi, Katalog muzejskih zbirki XIV, Zagreb, 1976, kat. br. 74

184. Sablja husarska

Na licu sječiva kruna s monogramom Josipa II i habsburški grb. Na naličju sječiva isti znakovi s tekstom: »SCLAVONISCH HOUSSARN REGIMENT«. Na hrptu sječiva: »POTTENSTEIN«.

Engelshofenovom reformom 1747. godine osnovane su dvije husarske regimente: srijemska i slavonska. Svaka od njih brojala je 2100 ljudi. Prema Serbellonijevoj regulaciji iz 1752. formirana je jedna husarska regimenta pod imenom slavonska, a raspoređena je pješadijskim regimentama u Brodu, Gradiški i Petrovaradinu. Husarska regimenta sastojala se od šest eskadrona po dvije kompanije s po 100 ljudi što ukupno iznosi 1200 glava. U vrijeme Josipa II (1780—1790)

husari su nastupali pod komandom drugih regimenti bez vlastite zastave. Na zahtjev Slavonske generalkomande morali su se uvježbavati u trku ne samo udaranju sabljom već i gađanju vatrenim oružjem.

Poslije 1780.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 357

M. Šercer, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb, 1979, kat. br. 245

185. Buzdovan oficirski

Glavica buzdovana razvedena u 11 zaobljenih pera. U šupljinu vrata pomoću navojnica učvršćen četverobridi bodež (stilet). Drveni držak nedostaje.

Krajiški oficiri nosili su za oznaku časti buzdovane dekorativnih glavica. To dokazuju slike J. Markovića iz sredine 18. stoljeća na temu podjele krajiških privilegija.

17—18. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 603

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb, 1972, kat. br. 111

186. Cijev turska puščana

Cijev zaobljena, ukrašena uzdužnim brazdama koje završavaju srčolikom ornamentikom s tragovima pozlate. Na gornjem dijelu cijevi zlatom tauširani arapski natpis s godinom 1119. po Hidžri.

Željezo, cijela dulj. 109 cm, Ø 30 mm

Od 1705. do 1706. godine

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 30605

187. Puška teška turska kremenjača

Cijev u gornjem dijelu blago fasetirana na ustima zaobljena i opremljena mjedenom mušicom. Na cijevi ornamentika s turskim ukrasnim motivima kao i tri pozlaćena žiga s natpisom koji u prijevodu glasi: »Vlasnik Osman paša trebinjski«. Mehanizam na kremen tipa miquellet. Obarača u obliku jezika s jednostavnim branikom. Kundak drven, šesterostran, bogato ukrašen sedefnim i koštanim pločicama, mjedenim čavličima i kolutićima. Na obnovljenoj potkovi kundaka natpis: »Na uspomenu slavnog zauzetja Sarajeva dne 19. kolovoza 1878. Narodnom muzeju poklonio Radoslav Šegerc c. k. podpukovnik«.

Željezo, drvo, mjed, sedef, kost, cijela dulj. 142 cm, dulj. cijevi 106 cm, Ø 20 mm

Početak 18. stoljeća

Iz posjeda Osman paše Resulbegovića, koji je bio trebinjski beg 1132. po Hidžri (1718—1719)

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 51

188. Sablja turska

Na svim dijelovima bogato ukrašena

Od 1773. do 1774.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 10080

M. Šerčer, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb, 1979, kat. br. 37

189. Pištolj turski na kremen

Tip »kubure pećanke«. Cijev u gornjem dijelu blago fasetirana na ustima zaobljena. Mehanizam na kremen tipa miquelet. Obarača u obliku jezika. Branik nedostaje. Kundak drven s glavicom na četiri zaobljena ugla s mjedenim okovom koji završava šiljkom. Na hrptu kundaka romboidna olovna pločica. Usadnik drven sa žlijebom za šipku za nabijanje.

Željezo, drvo, olovo, mjed, cijela dulj. 43 cm, dulj. cijevi 26,5 cm, Ø 15 mm

18—19. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 8933

190. Pištolj turski na kremen

Opis isti kao kod kat. br. 189

Željezo, drvo, mjed, cijela dulj. 46 cm, dulj. cijevi 29,5 cm, Ø 16 mm

18—19. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11624

191. Kuburluci

Spremnice za par pištolja, od kože u obliku tuljaca koji se prebacuju preko konjskog hrpta

Koža, vis. 44 cm

18—19. stoljeće

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 26498

Soba 7

PRIVREDA, ZDRAVSTVO I PROSVJETA U VOJNOJ KRAJINI. KRAJIŠKE UNIFORME. KANTONALNI SISTEM (OD SREDINE 18. STOLJEĆA DO 1787)

192. Detalj zavjetne slike iz crkve sv. Marije u Kobašu

Prikaz krajišnika u procesiji protiv kuge

Fotografija

193. Maljevac

Raštel i kontumac na graničnom prijelazu iz Hrvatske u tursku Bosnu. Položajni plan, tlocrt i profilacije s opisom gradnje objekta, izrađen 21. lipnja, 1794.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 15, br. 1794-35-99, original

- 194. Plan vojnih bolnica u Novoj Gradiški, Vinkovcima i Mitrovici**
Kopirao Uroš Milisavčević, praktikant kod Slavonske krajiške građevinske direkcije.
Kolorirani crtež, 50 × 53,5 cm
1787.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 22
- 195. Naredba o kontumacima**
»Contumaz und respective Reiningungs-Ordnung, Wien 1731«.
Naredba o kontumacima na turskoj i mletačkoj granici i u primorskim lukama.
Beč, 1731.
PMH, Dokumentarna zbirka, inv. br. 5975, tisak
T. 12
- 196. Izvještaj o broju bolesnih i umrlih od kuge**
Izvještaj Josipa Vitzelingija, upravitelja kontumaca u Kostajnici o broju bolesnih i umrlih od kuge.
Kostajnica, 23. studenog, 1743.
AH, Banski spisi, kut. 2, original
- 197. Propis o suzbijanju stočnih zaraza**
Dvorsko ratno vijeće najavljuje Varaždinskoj generalkomandi da joj Karlovačka generalkomanda dostavlja propis o suzbijanju stočnih zaraza koji nakon učinjena prijepisa treba proslijediti Banskoj krajini.
Beč, 20. srpnja, 1771.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 7, original
- 198. Izvještaj o osnivanju vojne apoteke u Karlovcu**
Dvorsko ratno vijeće traži od Karlovačke generalkomande detaljniji izvještaj u vezi s prijedlogom o osnivanju vojne apoteke u Karlovcu, jednake onoj u Gospiću.
Beč, 28. ožujka, 1781.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 11, original
- 199. Uputa o distinkcijama na uniformama**
Dvorsko ratno vijeće dostavlja u prilogu Varaždinskoj generalkomandi uputu o distinkcijama na uniformama križevačke, đurđevačke i huzarske regimente Varaždinskog generalata.
Beč, 9. prosinca, 1769.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 7, original
- 200. Naredba o frizurama**
Dvorsko ratno vijeće Varaždinskoj generalkomandi. Vojnici ne smiju više nositi kosu pletenu preko ušiju, već je moraju vezati odostrag u perčin. O pudranju vrijedi i dalje isti propis.
Beč, 22. kolovoza, 1775.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 8, original

201. Naredba o uniformi

Dvorsko ratno vijeće obznanjuje Slavonskoj generalkomandi da krajišnici moraju imati u ratu bijelu mondu, ali obojene hlače. U domaćoj upotrebi mogu nositi smeđu mondu.

Beč, 25. prosinca, 1779.

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 15, original

202. Kaput vojnički

Kaput V. križevačke graničarske pješadijske regimente. Kopija modela koji je bio u upotrebi od 1770. do 1798. Izrađen je od bijele čoh. Okovratnik, manšete, naramenice i skuti od račje crvene čoh. Sprijeda 12, straga dvaput po 3 para gumba na slijepim džepovima, četiri na manšetama. Kaput je postavljen bijelim platnom.

PMH, Zbirka odora, inv. br. 8216

D. Nikolić, Odevanje graničara Vojne krajine u 18. i 19. stoleću, Beograd, 1978, str. 110—111.

O. Teuber — R. Ottenfeld, Die österreichische Armée von 1700—1867, Wien, 1895, 204—206, 274—275.

203. Hlače vojničke

Hlače V. križevačke i VI. đurđevačke graničarske pješadijske regimente. Kopija modela koji je bio u upotrebi od 1770. do 1798. Izrađene su od bijele debele čoh, krojene usko uz nogu, ukrašene sprijeda i sa strane pozamanterijom crvene boje.

PMH, Zbirka odora, inv. br. 8241

Literatura ista kao kod kat. br. 202

204. Kapa (klobuk) graničarske pješadije

Kopija modela koji se upotrebljavao od 1700. do 1798. Kapa je izrađena od crnog pusta, iznutra postavljena kožom, ima kožnati remen s kopčom od mjedi za pridržavanje kape na glavi. Pri vrhu kape žuto-crna kokarda.

PMH, Zbirka odora, inv. br. 9200

205. Figurice krajišnika

Četiri figurice koje prikazuju likove husara, vojnika varaždinske i brodske regimente te oficira ličke regimente u uniformama 18. stoljeća.

Porcelan, vis. 19—20,5 cm

Na podnožju oznake: a) »Husar. 1700.«, b) »Warasdiner. 1742.«, c) »Brooder Nationalgrenzer 1756.«, d) »Licauer (!) Offizier 1756«. Na dnu podnožja oznake tvornice u Turnu (Trnovany, ČSSR) s imenom: »E. Wahliss«.

Sredina 19. stoljeća

Muzej u Županji, Kulturnopovijesna zbirka, inv. br. 1—4

- 206. Cehovske privilegije obrtnika Karlovačkog generalata, Like i Krbave**
Marija Terezija podjeljuje cehovske privilegije obrtnicima Karlovačkog generalata, Like i Krbave.
Beč, 21. rujna, 1767.
Prilog spisu Dvorskog ratnog vijeća od 8. siječnja, 1774. kojim se dostavlja kopija privilegija ceha obrtnika Banske krajine od 18. prosinca, 1773, kopija
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 8
- 207. Cehovske privilegije obrtnika Slavonske krajine i pripadajućih vojnih komuniteta**
Marija Terezija podjeljuje cehovske privilegije obrtnicima u Slavonskoj krajini i pripadajućim vojnim komunitetima Petrovaradinu, Zemunu, Karlovcima, Bukovcu, Mitrovici, Vinkovcima, Brodu, Staroj i Novoj Gradiški.
Beč, 11. rujna, 1768.
Kopija ovjerena 1. siječnja, 1769. u Generalkomandi u Osijeku.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 10
- 208. Cehovske privilegije obrtnika Varaždinskog generalata**
Marija Terezija podjeljuje cehovske privilegije Ujedinjenom cehu Varaždinskog generalata.
Beč, 31. prosinca, 1770.
Hrvatski prijevod. 16 listova papira ukoričeno u smeđi uvez od kože s utisnutim pozlaćenim biljnim ukrasima i natpisom: »Articul von der vierten Zunft A. 1771«. Tekst na listovima 4—9.
Vel. 34,5 × 23 cm
MUO 8960 c
T. 13
- 209. Cehovske privilegije obrtnika Banske krajine**
Marija Terezija podjeljuje cehovske privilegije obrtnicima Banske krajine.
Beč, 18. prosinca, 1773.
Prilog dopisu Dvorskog ratnog vijeća Karlovačkoj generalkomandi od 8. siječnja, 1774. u kojem se napominje da se te privilegije imaju smatrati nadopunom cehovskih privilegija u Karlovačkom generalatu, tj. kao opći obrtnički red u svim krajinama, kopija
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 8
- 210. Dozvola naseljavanja pravoslavni trgovaca i obrtnika u Bjelovar**
Dvorsko ratno vijeće Banskovaraždinskoj generalkomandi. Ukoliko u komunitetu Bjelovar nema dovoljno obrtnika iz njemačkih zemalja, za koje su zapravo krajiški komuniteti po svojim izvornim načelima

- uređenja namijenjeni, dozvolit će se naseljavanje u Bjelovar pravoslavnim, dobrostojećim trgovcima i vještim obrtnicima.
Beč, 5. rujna, 1783.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 12, original
- 211. Pečatnjak udruženog velikog ceha u Karlovcu**
1734.
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 2986
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb, 1980, kat. br. 163
- 212. Pečatnjak udruženog ceha u Varaždinskom generalatu**
1772.
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 14783
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb, 1980, kat. br. 189
- 213. Pečatnjak ceha u Novoj Gradiški**
Druga polovina 18. stoljeća
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 14674
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb, 1980, kat. br. 175
- 214. Turanj kod Karlovca**
Manufaktura sukna i kože s predionicom, bojadisaonom, sušionicom i mlinom na kolo. Prikazana su i skladišta, prijevoz robe kolima, a u pozadini Karlovac i samostan u Kamenskom.
Crtež iz godine 1795.
AH, detalj karte B II-1-192, fotografija
T. 14
- 215. Plan pivovare u Otočcu**
Plan je priložen dopisu Dvorskog ratnog vijeća Karlovačkoj general-komandi kojim se dozvoljava podizanje pivovare.
Kolorirani crtež, 15 × 16 cm
1786.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 13 b
- 216. Plan za predionicu svile u Novoj Gradiški**
Plan potpisao kapetan Oesterreicher. Prilog konceptu dopisa Slavonske generalkomande brigadi od 12. svibnja, 1776. kojim se Gradiškoj regimenti odobrava izgradnja.
Kolorirani crtež, 31 × 45 cm
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 12

217. Plan gostionice na Jozefinskoj cesti u Generalskom Stolu u Ogulinskoj regimenti

Plan potpisao Josip Stiller, zidarski majstor. Prilog dopisu Karlovačke generalkomande brigadi u Karlovcu od 27. svibnja, 1782.

Kolorirani crtež, 51 × 36 cm

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 12

218. Upute o uređenju školstva

Dvorsko ratno vijeće daje Varaždinskoj generalkomandi sugestije o uređenju školskih pitanja i o usklađivanju mišljenja Generalkomande i Školske komisije.

Beč, 8. ožujka, 1775.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 8, original

219. »Instrument« o podjeli zadruge Berić

Kapetan Abramović izdaje »instrument« o podjeli zadruge Berić, kuća br. 7 u Lupini (Gradiška regimenta) na tri dijela. Podjela je izvršena u prisutnosti kompanijske komisije.

Mašić, 21. veljače, 1777.

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 13, kopija

220. Predstavka o korisnosti sadnje duhana

Predstavka Johanna Bienenfelda, vlasnika tvornice duhana u Rijeci o korisnosti sadnje duhana u Požeškoj županiji i susjednim generalatima.

Beč, 27. prosinca, 1777.

Prilog dopisu Dvorskog ratnog vijeća Slavonskoj generalkomandi od 3. siječnja, 1778.

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 14, original

221. Protokol o izradbi jozefinskog katastra

Protokol podkomisije brodske regimente za izradu jozefinskog katastra o sastanku, na kojem su utvrđeni zadaci i izvršena teoretska i praktična pouka ljudstva za rad na terenu.

Vinkovci, 5—8. srpnja, 1786.

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 21, kopija

222. Plan gradske kuće u Mitrovici

Prilog konceptu dopisa Slavonske generalkomande magistratu u Mitrovici od 16. srpnja, 1782.

Kolorirani crtež, 46 × 62 cm

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 15

223. Plan gradske kuće u Brodu

Projekt majora Oesterreichera, nadinspektora vojnih komuniteta, koji nije izveden jer je Brod 1787. izgubio status vojnog komuniteta.

- Kolorirani crtež, 41,5 × 63 cm
1786.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 21
- 224. Karta cesta od štabskog mjesta Nova Gradiška do tvrđave Stara Gradiška**
Kopirao potporučnik Perdolt, vidirao pukovnik Batscheck, tumačenje napisao potporučnik Georg Wittig.
Kolorirani crtež, 48 × 89 cm
1783.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 16
- 225. Poštanski promet u Vojnoj krajini**
Karlovačka generalkomanda izvještava Dvorsko ratno vijeće da se 1. studenog otvara poštanska veza Karlovca sa Senjom i Karlobagom. Predlaže da se uspostavi poštanska veza preko Banska krajine sa Slavonijom radi povezivanja krajinâ i radi trgovačkih veza s Osije-
kom. U dokumentu se navode pravci poštanskog puta i popis poštanskih stanica.
Karlovac, 10. listopada, 1786.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 20, kopija
- 226. Plan hambara i štale**
Prilog konceptu naredbe Karlovačke generalkomande kapetanu Viliusu da dođe u Karlovac radi razmatranja izgradnje ceste od Vrginmosta u Banskoj krajini do Oštarija u Ogulinskoj regimenti, tj. do Jozefinske ceste.
Kolorirani crtež, 33 × 20 cm
1780.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 11
T. 15
- 227. Plan brigadirova stana u Vinkovcima**
Snimio i nacrtao poručnik Sečujac.
Kolorirani crtež, 38,5 × 34 cm
1787.
AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 22
- 228. Nacrt škole u Vinkovcima**
Nacrt škole u Vinkovcima za jednog štabskog nadučitelja i po jednog učitelja trivijalke, normalke i matematike s četiri učionice. Potpisao potpukovnik Batscheck. Prilog izvještaju Slavonske generalkomande Dvorskom ratnom vijeću od 2. svibnja, 1780.
Kolorirani crtež, 47 × 61 cm
1779.
AH, Slavonska generalkomanda, kut. 15
T. 16

229. Naredba o vođenju matičnih knjiga po župama

Dvorsko ratno vijeće naređuje karlovačkom generalu Stubenbergu da poduzme korake da katoličke i »shizmatičke« župe vode knjige krštenih i umrlih.

Graz, 13. srpnja, 1736.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 4, original

230. Naredba o knjigama

Dvorsko ratno vijeće Varaždinskoj generalkomandi. Prilikom ostavinskog postupka moraju se sve bogohulne i nećudoredne knjige uništiti, a ostale koje se mogu koristiti, mogu se predati nasljednicima uz uvjet da ih oni smiju otuđiti samo javnim bibliotekama ili ovlaštenim osobama.

Beč, 17. lipnja, 1775.

AH, Generalkomanda Karlovac, kut. 8, original

231. Obavijest o podjeli krajiških regimenti na poljske bataljone i kantone

Dvorsko ratno vijeće obavještava Slavonsko-banatsku generalkomandu da 1. siječnja stupa na snagu podjela krajiških regimenti na poljske bataljone i kantone i da upravu kantona preuzimaju posebni oficiri.

Beč, 24. ožujka, 1787.

AH, Slavonska generalkomanda, kut. 21, original

232. Šumski red za Slavonsku, Varaždinsku i Bansku krajinu

Beč, 21. travnja, 1787.

AH, Spisi Hrvatske krajine, kut. 11, kopija

Soba 8

STANOVNIŠTVO KRAJINE

233. Popis stanovništva i stoke u Vojnoj krajini 1857. god.

Sadrži dragocjene podatke o kretanju stanovništva i stoke prema pojedinim pukovnijama (Bevölkerung und Viehstand von Militärgrenze. Nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859.)

AH, Biblioteka

234. Popis stanovništva i stoke u Vojnoj krajini 1869. god.

Objavljen kao posebna publikacija Centralne statističke komisije u Beču (Bevölkerung und Viehstand der Militärgrenze. Nach der Zählung vom 31. December 1869, Wien 1871.)

AH, Biblioteka

- 235. Kretanje krajiškog stanovništva tijekom XIX st.**
Izrađen prema pojedinim pukovnijama
Grafički prikaz
- 236. Kretanje stanovništva krajiških gradova**
Grafički prikaz
- 237. Struktura inteligencije u Krajini i njeno kretanje**
Grafički prikaz
- 238. Vezena ženska nošnja**
Sastoji se od oplećka, rubine, tkanice, pregače, future i krpe za glavu. Potječe iz krajiške općine Gradište kod Županje. Tkana koncem XIX stoljeća.
EMZ, inv. br. 22495 a—f
- 239. Ženska nošnja**
Dijelovi ove nošnje potječu iz nekoliko mjesta ličke pukovnije. Sastoji se od suknje, ženske košulje, pregače, povezače i tkanice (pojas).
EMZ, inv. br. 20926, 16003, 492, 1943, 6503a
- 240. Posuda za vodu (koršov)**
Izrađena od pečene gline, oblikovana na nožnom lončarskom kolu. Potječe iz Feričanaca u Slavoniji, početak XX stoljeća.
EMZ, inv. br. 23908
- 241. Glinena posuda**
Izrađena od pečene gline. Potječe iz Kaluđerovca, općina Perušić
EMZ, inv. br. 211
- 242. Ženski opanci »kajišari«**
Dugotrajno upotrebljavana obuća u Krajini. Nošeni zimi uz obojke. Kraj XIX stoljeća.
MŽ, inv. br. 626/a, b
- 243. Graničarska kuća**
Kolorirani plan, početak XIX stoljeća, 35 × 50 cm
AH, Zbirka planova, inv. br. 494
- 244. Veduta Otočca**
Kolorirana litografija. U sredini mjesta rijeka s mostom, kuće raspoređene na obje obale, lijevo tvrđava s tri kule, desno na brdu ruševine. Crtao i bojadisao Mato Brletić 1861. godine. Mato Brletić bio je učitelj u Otočcu oko 1860. godine, 45 × 62 cm

PMH, inv. br. 3628-G. 541

M. Schneider, Vedute XIX stoljeća u grafici, Katalog muzejskih zbirki I, Zagreb 1968, kat. br. 330

T. 17

245. Ličanin

Ulje na platnu, slikao Nikola Mašić oko 1875. Putovao Likom 1874, 1875. i 1879, 43 × 32 cm

MG, inv. br. 172

246. Cimer gostionice »Kod tri graničara«

Ulje na drvu, zapis: »Den 10. Oktb. 1872, kod tri graničara«, 51 × 177 cm

PMH, Zbirka slika, inv. br. 8827

M. Schneider, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća, Katalog muzejskih zbirki V, Zagreb 1971, kat. br. 154, t. IV

247. Slunjanka

Ulje na platnu, slikao Vjekoslav Karas 1848/9. g. »prvi ilirski slikar«, školovao se u Italiji, u domovini izradio osim niza portreta više prizora iz narodnog života, prvenstveno iz okolice Karlovca, 61,5 × 49 cm
PMH, Zbirka slika, inv. br. 8586

M. Schneider, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća, Katalog muzejskih zbirki V, Zagreb 1971, kat. br. 110, t. III

248. Brinjanke

Ulje na platnu, slikao Ivan Zasche (Jablonec, Češka 1826 — Zagreb 1863), značajni slikar koji je glavni dio svoje djelatnosti posvetio Hrvatskoj. Na studijskom putovanju po Lici izradio je za ovu sliku, u društvu Ljudevita Vukotinića i Josipa Schlossera, skicu olovkom i akvarelom, 81 × 64,5 cm. Kupljeno od Ivana Zaschea 1855.

PMH, Zbirka slika, inv. br. 8595

M. Schneider, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća, Katalog muzejskih zbirki V, Zagreb 1971, kat. br. 150, t. V

249. Hrvatice iz Slunja i Ogulina

Bojadisani bakrorez, Beč, 1804, 33 × 25,3 cm. Kupljeno kod Gilhofer a Ranschburga u Beču 1904.

PMH, Zbirka grafika, inv. br. 3122 — G. 22

M. Schneider, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća, Katalog muzejskih zbirki V, Zagreb 1971, kat. br. 76, sl. 5

Soba 9

ORGANIZACIJA KRAJINE

- 250. Temeljni zakon za Karlovačko-Varaždinsku, Bansku, Slavonsku i Bana-
natsku vojnu krajinu, Beč 1807.**
AH, Generalkomanda Karlovac, 1807-10-44, kut. 20 a
T. 18
- 251. Temeljni zakon za Vojnu krajinu, Beč 1850.**
AH, Generalkomanda Karlovac, 1850-R32-1, kut. 94 a
- 252. Krajiški ustav Hrvatskog sabora 1848, Zagreb 1848.**
AH, Biblioteka
T. 19
- 253. Grafički prikaz vojnih i drugih dužnosti krajiškog stanovništva**
Shematizirani prikaz
- 254. Jednogodišnje tjelesno kažnjavanje pukovnijskog suda u Gospiću**
Grafikon za godinu 1840.
- 255. Jednogodišnja besplatna državna i općinska rabota u Ogulinskoj pu-
kovniji**
Grafikon za god. 1848.
- 256. Presuda Stevanu Tesli iz Drenovca**
Osuđen zbog bjegstva iz satnijskog zatvora u Medaku na 80 batina.
Pukovnijski sud u Gospiću, 12. III 1840.
AH, Lička graničarska pukovnija, Sudbeni stol u Gospiću, 1840—44,
kut. 2
- 257. Presuda protiv Smiljane Basarić**
Osuđena zbog pobačaja na 40 udaraca korbačem. Pukovnijski sud u
Gospiću, 30. VI 1840.
AH, Lička graničarska pukovnija, Sudbeni stol u Gospiću, 1840—54,
kut. 2
- 258. Presuda protiv Jure Šikića iz Debelog Brda**
Osuđen zbog javnog nasilja da osam puta trči kroz šibe od 300 mo-
maka. Pukovnijski sud u Gospiću, 18. IX 1840.
AH, Lička graničarska pukovnija, Sudbeni stol u Gospiću, 1840—43,
kut. 2
- 259. Presuda protiv Jure Sudara iz Ostrovice**
Osuđen zbog krađe sjekire da deset puta trči kroz šibe od 300 mo-
maka. Pukovnijski sud u Gospiću, 30. IX 1840.
AH, Lička graničarska pukovnija, Sudbeni stol u Gospiću, 1840—58,
kut. 2

- 260. Plan oficirskog čardaka**
 Kolorirani crtež. Čardak namijenjen kordonskoj stanici u Koranskom Lugu na dijelu granice koji je pripadao Ogulinskoj pukovnici. Pogodan za promatranje i obranu iz Bosne. Početak XIX stoljeća,
 37 × 26 cm
 AH, Zbirka planova, inv. br. 364
 T. 20
- 261. Plan kontumaca u Srbu**
 Kolorirani crtež. Predložak izrađen 1819, 56 × 69 cm
 AH, Zbirka planova, inv. br. 309
 T. 21
- 262. Pregled krajiške pukovnije**
 Crtež izrađen u Bjelovaru 1831, 30 × 77 cm
 GMB, Kulturno-historijska zbirka, inv. br. 584
- 263. Plan Bjelovara**
 Kolorirani crtež izrađen 1828, 112 × 95 cm
 GMB, Kulturno-historijska zbirka, inv. br. 849
- 264. Upute o čuvanju granice prema Turskom Carstvu**
 Prilagođene graničnim stanicama na Savi u Gradiškoj pukovnici. Nova Gradiška, 1836.
 AH, Vojni spisi 1848/9, kut. 1
- 265. Jednomjesečni putni list Milicha Mutića**
 Odobrava se putovanje u Glinu. Satnija Vukmanić, Slunjska pukov-
 nija, 12. XII 1844.
 AH, Slunjska pukovnja, kut. 505
- 266. Putni list obitelji Marka Stanića**
 Dopušten odlazak u Petrovaradinsku pukovnicu na jednu godinu. Sat-
 nija Plaški, Ogulinska pukovnja, 23. III 1855.
 AH, Ogulinska pukovnja, kut. 1
- 267. Putni list Jele Grahovac**
 Dozvola za putovanje u Zagreb. Satnija Plaški, Ogulinska pukovnja,
 17. X 1855.
 AH, Ogulinska pukovnja, kut. 1
- 268. Izvod iz satnijskoga kaznenog protokola o kažnjavanju običnih kra-
 jišnika**
 Kažnjeni su tjelesnom kaznom ovi krajišnici: Milić, Marko i Stevan
 Mutić, svi iz sela Okić, kućni br. 9. Satnija Vukmanić, Slunjska pu-
 kovnja, 7. II 1845.
 AH, Slunjska pukovnja, kut. 505

269. **Grafikon o visini državne i općinske rabote u Ogulinskoj pukovnji 1848.**
Grafički prikaz
270. **Ukupan iznos općinske i državne rabote u Brinjskoj satnji za 1848.**
AH, Ogulinska pukovnja, Dopisivanje 1848.
271. **Ukupan iznos općinske i državne rabote u Modruškoj satnji za 1848.**
AH, Ogulinska pukovnja, Dopisivanje 1848.
272. **Ukupan iznos općinske i državne rabote u satnji Oštarije za 1848.**
AH, Ogulinska pukovnja, Dopisivanje 1848.
273. **Ploča s natpisom Hrvatsko-slavonske krajiške građevinske direkcije**
Darovao Građevinski odsjek zemaljske vlade Zagreb 1908.
PMH, Zbirka grbova, inv. br. 1605
V. Brajković, Grbovi grbovnice, rodoslovlja, Katalog muzejskih zbirki XIII, Zagreb 1976, kat. br. 197
274. **Pečatnjak vojne općine Bjelovar s grbom Bjelovara**
GMB, Kulturno-historijska zbirka, inv. br. 333
275. **Pečatnjak glazbene čete Đurđevačke krajiške pukovnije**
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 18555
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb 1980, kat. br. 61
276. **Izvještaj zapovjednika Krajine Josipa Jelačića o stanju u pukovnijama Karlovačke krajine**
Upućen vladaru i ministru rata. Zagreb 6. IV 1853.
AH, Generalkomanda Zagreb, Varia, kut. 5
277. **Izvještaj Zemaljske generalkomande u Zagrebu o stanju u Vojnoj krajini**
Upućen Vrhovnoj vojnoj komandi u Beč, generalu Denksteinu. Zagreb 3. VI 1857.
AH, Ratni arhiv i muzej, kut. 2
278. **Izvještaj Zemaljske generalkomande u Zagrebu o diobi kućnih zadruga u Vojnoj krajini**
Upućen ministru rata i Dvorskoj vojnoj kancelariji u Beču. Zagreb 5. V 1860.
AH, Otočka pukovnja, Naredbe, 1857—1863, kut. 2
279. **Krajiški miljokaz**
Metalna ploča s tekstem: $1\frac{1}{8}$ M STITTAR. Sredina XIX stoljeća,

26 × 37 cm
MŽ, inv. br. 152
T. 22

280. Krajiška granična tabla između vinkovačke i Županjske satnije

Metalna ploča s ovim tekstom: K. K. Broder, Grenz Regiment N° 7, Grenze, zwischen der. K. K., Županjer, Vinkovcer, compagni N° 11, compagni N° 9. Sredina XIX stoljeća, 58 × 46 cm
MŽ, inv. br. 153

281. Natpis s ureda Šeste babogredske satnije

Metalna ploča s ovim tekstom: Kanzlei der 6ten Babinagreder compagnie, Des k. k. Brooder 7ten Gränz Infanterie Regiments. Druga polovica XIX stoljeća, 80 × 50 cm
MŽ, inv. br. 151

282. Knjiga zapovijedi Babogredske satnije

Upisane zapovijedi 1817—1819.
AH, Izložbena zbirka, Babogredska satnija

283. Ormar za držanje vojne opreme (mondure)

Obvezan inventar svake krajiške zadruge. Izrađen od hrastovine. Pripadao obitelji Đurić iz kućne zadruge u Bošnjacima. Oko 1860, 152 × 72 × 42,5 cm
MŽ, inv. br. 413
T. 23

284. Puška na kremen austrijske pješadije M 1798/1808, 3 kom

Ovaj model odobren je 1798. godine, ali su do 1801. tom puškom naoružana samo 34 bataljona. U općoj upotrebi je tek od 1808. pa sve do uvođenja puške na perkusiju (kapislu), sistem Lorenz, model 1854. Početak XIX stoljeća, cijela duljina 130 cm, dulj. cijevi 90 cm, Ø 18 mm
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 117, 118, 119

285. Odijelo serežana

Serežani (od starofranc. sergent), vojnici serežanske čete koja je u Vojnoj krajini imala ulogu žandarmerije i predstavljala elitnu trupu. Serežani su nosili narodno odijelo, a bili su naoružani puškom, dvama pištoljima i handžarom.

Odijelo se sastoji od ovih dijelova:

- a) Ogrtač s ovratnikom i kapuljačom. Izrađen od tamnocrvene čohe, ukrašen sprijeda parom stiliziranih aplikacija od pusta i pozamenterije. Zakapčao se ispod grla.
- b) Prsluk od modre čohe. Podstavljen flanelom s vegetabilnim uzorkom.

- c) Kapa vrećasta s crvenom kitom. Izrađena od crvene čohe, bogato ukrašena raznobojnim pamučnim, te zlatnim i srebrnim koncem i okruglim mjedenim pločicama.
- d) Nazuvci. Izrađeni od grube vune, u gornjem dijelu bogato ukrašeni raznobojnim pamučnim, te zlatnim i srebrnim koncem i okruglim srebrnim pločicama. Rub je izrađen od zelene čohe.
- e) Potkoljenice. Izrađene od crne čohe, porubljene crvenom pozamenterijom. Potkoljenice se kopčaju mjedenim zakopčicama. Ti odjevni predmeti izrađeni su sredinom XIX stoljeća. Kupljeno 1939. od Pauline Drusany, Zagreb, Lašćinska 80.

PMH, Zbirka odora, inv. br. 2285

D. Nikolić, Odevanje graničara Vojne krajine u XVIII i XIX stoljeću, Beograd 1978.

T. 4

286. Hlače serežana

Izrađene od bijele čohe, u gornjem dijelu sprijeda i uz rub ukrašene crvenom pozamenterijom, sredina XIX stoljeća.

PMH, Zbirka odora, inv. br. 8246

287. Muška košulja

Izrađena od gustog domaćeg platna, konac XIX i početak XX stoljeća. Kupljeno od Rožice Marić iz Ličkog Lešća, 12. X 1967.

EMZ, inv. br. 20994

288. Muški opanci

Izrađeni od kože. Najčešća obuća naših krajišnika, XIX stoljeće.

MŽ, inv. br. 519 a

289. Pojas za nošenje oružja (bensilah)

Sastoji se od tri kožna pretinca bogato ukrašena olovnim kuglicama. Dio je narodne odjeće koji su preuzele i neke neregularne čete austrijske vojske, npr. panduri i serežani. U njih se uticao dugi nož (jatan), kratki nož (handžar) i par pištolja. Prva polovina XIX stoljeća, 42 × 33,5 cm. Kupljeno od Ignjata Feliksa u Zagrebu 1934. godine.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2211

290. Kutija za metke (fišeklija), 2 kom

Izrađena od crvenkaste kože četvrtasta oblika s poklopcem na preklop i s ukrasom olovnih kuglica. Prva polovina XIX stoljeća. 8 × 7,5 × 4,5 cm. Kupljeno od Ignjata Feliksa u Zagrebu 1934. godine.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2210/1, 2210/2

291. a) Pištolj na kremen, 2 kom

Mehanizam zapadnoevropskog tipa. Vanjska opruga prekrivena ornamentiranom mjedenom pločicom. Obarač u obliku jezika s lučno obli-

kovanim ukrašenim branikom. Kundak drven s kartušom na hrptu. Glavica na četiri zaobljena ugla s ukrašenim okovom i polukuglom na tjemenu. Usadnik učvršćen uz cijev s dva okova. Konac XVIII, početak XIX stoljeća. Cijela dulj. 51 cm, dulj. cijevi 32 cm, Ø 16 mm PMH, Zbirka oružja, inv. br. 8577, 8938

b) Puška na kremen

Cijev osmerobrida, bogato ornamentirana. Na cijevi žig s jelenom u trku i natpis LONDON. Mehanizam na kremen zapadnoevropskog tipa, ukrašen. Obarač u obliku jezika s mjedenim branikom. Kundak drven ukrašen sedefastim pločicama i ukucanim mjedenim čavličima. Usadnik učvršćen uz cijev i četiri mjedeni prstena.

Ova vrsta pušaka izrađivala se od uvezenih dijelova a kundačena je i ukrašavana na području Bosne i Hercegovine. Na austrijsko područje prebacivali su ih najčešće ilegalnim putem. Prva polovina XIX stoljeća. Cijela dulj. 152 cm, dulj. cijevi 116 cm, Ø 12 mm PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11667

292. Jatagan »bjelosapac«

Držak ovog primjerka izrađen je od svijetle kosti s ukrasom filigrana, koralja i staklenih zrnaca. Sječivo jednobrido i zakrivljeno s uskim žlijebom uz hrbat. Izrađen na razmeđu XVIII i XIX stoljeća. Duljina 70 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 3079

M. Š e r c e r, Jatagani, Katalog muzejskih zbirki XI, Zagreb 1975, kat. br. 133

293. Torbica krajišnika za spise

Izrađena od debele kože, okovana mjedenim limom, ukrašena apliciranim i cizeliranim geometrijskim motivima. Remen torbice okovan je mjedenim ukrasnim zakovicama. Torbica ima dva pretinca. Sredina XIX stoljeća. Kupljeno od Ignjata Feliksa iz Zagreba 1933. godine. PMH, Zbirka odora, inv. br. 2207

Soba 10

KRAJIŠNICI U RATOVIAMA XIX STOLJEĆA

294. Karta Evrope s bitkama u kojim sudjeluju naši krajišnici protiv revolucionarne Francuske (1792—1801) i u Napoleonovim ratovima (1805—1815)

Shematizirani prikaz

295. Požar Moskve 15. rujna 1812.

Bojadisana akvatinta. Rad slikara Johanna Lorenza Rugendasa (1775—1826), poznat po slikanju scena iz Napoleonovih ratova. Nastala oko

1815. u Augsburgu, 38,5 × 55,5 cm. Iz ostavštine obitelji Knežević, predano muzeju 1924.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 29489
- 296. Pismo krajiškog kapetana A. Trbuhovića**
Sudionik Napoleonova pohoda na Rusiju 1812, opisuje susret s Rusima pred Moskvom 1812. Upućeno Lj. Gaju, Petrinja, 22. I 1837, fotografija.
NSB, R 4702 b
- 297. Portret Grgura Trbojevića**
Sudionik u Napoleonovim ratovima. Ulje na platnu, 87 × 74 cm, Bje-
lovar 1830.
GMB, Kulturno-historijska zbirka, inv. br. 1004
- 298. »Dika i kod neprijatelja« (brošura)**
Opis krajiških pukovnija iz tzv. Vojne Hrvatske, od predaje Francu-
zima 1809. do ponovnog povratka pod austrijski carski dvoglavi orao
1814.
NSB, sign. 147, 159039
- 299. Napoleon i Kraljevina Ilirija, naredba o ustrojenju Ilirije**
Sadrži dva spisa: Napoleonovu naredbu o osnivanju Francuske Ilirije
(14. X 1809) i dekret o njejoj organizaciji (15. IV 1811). Na kraju tek-
sta tiskana je »Ilirija oživjela« Valentina Vodnika. Tiskao Lj. Gaj 1850.
NSB, sign. 147 II 755
- 300. Pečatnjak pomoćnika ratnog komesara za Vojnu Hrvatsku**
Vojna Hrvatska obuhvaća prostor Banske i Karlovačke krajine 1809—
—1813.
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 2931
V. B r a j k o v i ć, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb
1980, kat. br. 247
- 301. Pečatnjak pošte u Kostajnici za vrijeme francuske uprave**
Kostajnica 1809—1813.
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 2929
V. B r a j k o v i ć, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb
1980, kat. br. 251
- 302. Karta Monarhije s ratištima 1848/49.**
Grafički prikaz
- 303. Grafikon poginulih krajišnika 1848/49.**
Grafički prikaz

- 304. Feldmaršal Radetzky zahtijeva da se krajiške čete pošalju na talijansko ratište**
 Poziv je upućen Generalkomandi u Zagrebu i grofu Auerspergu da najkraćim putem pošalje tri krajiška bataljona na granicu Venecije (2. I 1848)
 AH, Generalkomanda Karlovac, 1848-P4-1, kut. 79
- 305. Predstavka Varaždinske županije protiv slanja krajišnika u Italiju**
 Skupština Varaždinske županije zahtijeva od kralja da se hrvatska vojska više ne šalje iz zemlje jer postoji opasnost pljačkaških turskih provala iz Bosne. Varaždin, svibanj 1848.
 AH, Generalkomanda Karlovac, 1848-P4-24, kut. 79
- 306. Proglas Centralnog komiteta srpske nacije**
 Izražena spremnost Srba da se zajedno s krajiškim pukovnijama, a pod komandom podmaršala J. Jelačića, bore protiv »madžarskih buntovnika«. Srpski patrijarh J. Rajačić, privremeni upravitelj Vojvodine, banu J. Jelačiću. Sremski Karlovci, 30. VIII 1848.
 AH, Vojni spisi 1848/49, kut. 1
- 307. General Roth koncentrira krajiške trupe na Dravi**
 Javlja podmaršalu Jelačiću da je 8000 vojnika koncentrirano kod Virovitice. Za prijelaz preko Drave bit će spremni 18. rujna. Vinkovci, 8. IX 1848.
 AH, Vojni spisi 1848/49, kut. 1
- 308. Trupe Jelačićeve vojske prelaze preko Mure**
 Jelačić premješta glavni štab iz Varaždina u Veliku Kanjižu i s 7.000 krajišnika ulazi u Madžarsku. Velika Kanjiža, 15. IX 1848.
 AH, Vojni spisi generala Rotha, kut. 3
- 309. Bečki dvojezični proglas komandirajućeg generala J. Jelačića**
 Upućen našim krajišnicima koji su stajali pred zidinama pobunjenog Beča. Rotneusiedl, 10. X 1848.
 AH, Brigada Jelačić u borbama kod Beča, kut. 3
- 310. Car Ferdinand imenuje kneza Windischgrätza za vrhovnog zapovjednika cjelokupne carske vojske**
 Windischgrätz nije dobio vrhovno zapovjedništvo jedino nad vojskom u sjevernoj Italiji koja je stajala pod komandom feldmaršala Radetzkog. Ollmutz, 16. X 1848.
 AH, Brigada Jelačić u borbama kod Beča 1848, kut. 3
- 311. Izvještaj o broju poginulih, siročadi i udovica u Krajini, 1848/49.**
 Rađen prema pojedinim pukovnijama. Zagreb, 10. II 1850.
 AH, Generalkomanda Karlovac, 1850-P39-9, kut. 90

- 312. Statut »Fonda Jelačić«**
 S novcem ovog Fonda namjeravalo se pomoći brojnim krajiškim invalidima. Tiskan u Beču 1850.
 AH, Generalkomanda Karlovac, 1850-R-30-32, kut. 94 a
- 313. Plan povratka krajiških bataljona s talijanskog ratišta 1859.**
 Zagreb, 16. VII 1859.
 AH, Spisi brigade Petrinja, Varia, kut. XXIV, 4
- 314. Bitka kod Magente (4. lipnja 1859)**
 Heliogravura, rad austrijskog slikara ratnih scena Augusta Malyja. Veličina 70 × 100 cm, Beč 1893.
 PMH, Zbirka grafika, inv. br. 12797
 M. S c h n e i d e r, Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj, Katalozi muzejskih zbirki III, Zagreb 1969, kat. br. 99
- 315. Prolog drame »Gostba« M. Bogovića**
 Čitan prilikom izvedbe ove drame u korist ubogih krajiških obitelji koje su osiromašile naročito zbog velikih stradanja 1848/9.
 PMH, Dokumentarna zbirka, G 1146
- 316. Ranglista II. banske pukovnije za godinu 1870.**
 PMH, Dokumentarna zbirka, PI 1345
- 317. Zastava Brodske pukovnije**
 Pačetvorinasta oblika, na jednoj strani carski dvoglavi orao, na drugoj strani Bogorodica na polumjesecu gazeći zmiju (Bogorodica immaculata), Beč 1858, 160 × 128 cm
 PMH, Zbirka zastava, inv. br. 2276
- 318. Zastava Ogulinske pukovnije**
 Pačetvorinasta oblika, na obje strane carski dvoglavi orao s grbovima zemalja Monarhije. Poslije 1848, 165 × 130 cm
 PMH, Zbirka zastava, inv. br. 2139
- 319. Stara francuska uniforma krajiških pukovnija**
 Kolorirani bakropis, rad francuskog slikara ratnih prizora i konjičkih utrka Louisa Malespine. Konac XIX stoljeća, 23,6 × 31,8 cm
 AH, Zbirka grafika, inv. br. 1209, t. I
 P. B o p p e, La Croatie militaire (1809—1813), Les Régiments croates à la grande armée, Paris-Nancy 1900.
- 320. Nova francuska uniforma krajiških pukovnija Vojne Hrvatske 1808.**
 Kolorirani bakropis, rad slikara Louisa Malespine, 23,6 × 31,8 cm
 AH, Zbirka grafika, inv. br. 1211, t. II
- 321. Francuska uniforma hrvatskih pukovnija ili ilirskih lovaca, 1810.**
 Kolorirani bakropis, rad slikara Louisa Malespine, 23,6 × 31,8 cm.
 AH, Zbirka grafika, inv. br. 1210, t. III

- 322. Francuska uniforma trupnih oficira i oficira bez čina, 1810.**
Kolorirani bakropis, rad slikara Louisa Malespine, 23,6 × 31,8 cm.
Darovala 25. domobranska pukovnija 1919, Muzej Ozlja, 922.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 28877, t. IV
- 323. Pukovnija hrvatskih husara, 1813.**
Kolorirani bakropis, rad slikara Louisa Malespine, 23,8 × 15,8 cm
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 28876
V. B e l i ć, Napoleon i naši graničari. Glasnik istoriskog društva,
Novi Sad 1937, 28, X/2, 246, t. VI
- 324. Sablja austrijskoga pješadijskog oficira M 1861**
Držak brazdan presvučen ribljom kožom i ovijen žicom. Rukobran va-
lovit sa zaobljenim uglovima. Sječivo jednobrido, zakrivljeno, žlijeb-
ljeno s obje strane. Na sječivu natpis: »Erinnerung / an den 13. 14.
15-ten März 1848.« Na trnu tri žiga. Sablja je sastavljena od starijeg
sječiva (vjerojatno M 1837/1838) i balčaka propisanog 1861. godine.
Cijela dulj. 97 cm. Darovao kapetan Drakulić.
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 760
M. Š e r c e r, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb 1979,
kat. br. 172
- 325. Sablja austrijske konjice M 1861**
Držak brazdan presvučen ribljom kožom i ovijen žicom. Sječivo jedno-
bridno, žlijebljeno s jedne strane. Na drugoj strani sječiva natpis:
»Wysokov 27/6, Skalitz 28/6, Königgrätz 3/7. 1866, Krivošje 1882.«
Cijela dulj. 103 cm
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 7315
M. Š e r c e r, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb 1979,
kat. br. 282
- 326. Sablja oficira austrijske konjice M 1861/1869**
Držak brazdan presvučen ribljom kožom i ovijen žicom. Sječivo blago
zakrivljeno. U gornjem dijelu žig proizvođača F. S. Junga (Solingen).
Cijela dulj. 100 cm. Darovao Mile Šuput, umirovljeni topnički kape-
tan u Bakru.
PMH, Zbirka oružja, inv. br. 988
M. Š e r c e r, Sablje, Katalog muzejskih zbirki XVIII, Zagreb 1979,
kat. br. 291
- 327. Helebarda primitivne izradbe**
Koplje dvobrido s blago naglašenim grebenom, zdepastim kljunom i
pačetvorinastom izbočinom umjesto sjekirice. Usađena pomoću na-
stavka u rascijepljenu drvenu motku i učvršćena željeznim prstenom.

To je oružje oteo jedan graničar u bitki kod Velence 29. IX 1848. Cijela dulj. 224 cm. Dar zagrebačkih građana Ćire Miloševića i Stjepana Tkalčića.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 486

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VI, Zagreb 1972, kat. br. 230

328. Koplje austrijskog ulana M 1864

Koplje dvobrido s naglašenim grebenom. Tuljac s kuglom i duljim šinama za nasad. Motka drvena zaobljena sa zašiljenim okovanim zavšetkom. Na kugli ser. br. 145. Cijela dulj. 262 cm. Iz posjeda pukovnika Bunjevca u Ribniku. Kupljeno od Milana Praunspergera u Zagrebu 1940. godine.

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 2829

M. Šercer, Staro oružje na motki, Katalog muzejskih zbirki VII, Zagreb 1972, kat. br. 297

329. Puška na piston austrijske pješadije M 1854

Cijev s vizirom i mušicom. Mehanizam na piston. Obarač s branikom o koji je učvršćena alka za privješanje. Kundak drven s »obrazom«, potkovan. Usadnik učvršćen uz cijev s dva metalna prstena. U usadniku šipka za čišćenje.

Puška na piston M 1854 smatrana je za savršenu jednometnu pušku prednjaču. Međutim, u ratu s Prusima 1866. zaostala je za pruskom puškom »iglenjačom«, Dreyseova sistema. Cijela dulj. 132 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 13039

330. Puška austrijska vojnička jednometna ostraguša, sistem Wänzel M 1866

Cijev s vizirom, mušicom i zupcem za nasad bajoneta. U stražnjem dijelu cijevi magazin sa zatvaračem na podizanje u koji je ugrađen zubac (sisak) o koji udara oroz učvršćen na pločicu mehanizma. Na cijevi tvorničke oznake. Poslije poraza s Prusima austrijske vojničke puške »prednjače« ubrzano se preuređuju u »ostraguše« sistem Wänzel i Werndl. Cijela dulj. 104,5 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 12918

M. Šercer, Oružje u prošlosti, Zagreb 1980, t. XXV/1

331. Puška austrijska vojnička jednometna ostraguša, sistem Werndl M 1867

Cijev zaobljena s vizirom, mušicom i zupcem za nasad bajoneta. U stražnjem dijelu cijevi magazin sa zatvaračem koji se pomiče udesno i ugrađenim zupcem u koji udara oroz. Cijela dulj. 126,5 cm

PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11681

332. Puška austrijska vojnička repetirka, sistem Fruwirth

Cijev zaobljena s vizirom, mušicom i oznakom: FERD. FRUWIRTH, ser. br. 1320. Magazin s kliznim zatvaračem na »koljeno« za 6 patrona. Obarač s branikom i osloncem za palac. Puška repetirka sistem Fruwirth uvedena je od sredine 1872. godine u neke jedinice austrijske vojske među kojima su bili i naši serežani. Cijela dulj. 103 cm PMH, Zbirka oružja, inv. br. 11690

M. Š e r c e r, Oružje u prošlosti, Zagreb 1980, t. XXV/3

Soba 11

PRIVREDA KRAJINE

333. Karta krajiških šuma u zoni Velebita i Kapele

Jedna od najstarijih šumskih karata u svijetu. Izradili krajiški oficiri Pirker, Dinzel i Penco, 1765. godine, 260 × 165 cm

AH, Kartografska zbirka, br. B-III-3

334. Splav na Korani

Kolorirani plan pokazuje odvoz drvene građe prema Slunju. Prva pol. XIX st. 48 × 69 cm

AH, Zbirka planova, Slunj, inv. br. 291

335. Karta cesta i projektiranih željezničkih pruga, 1865.

AH, Kartografska zbirka, br. D XI 3

336. Karta projektiranih krajiških željeznica, 1875.

Izrađena prema originalu

337. Otvorenje ceste preko Malog Alana, 4. X 1832.

Obilježava svečanost prilikom otvaranja prekovelebitske magistrale između sjeverne Dalmacije i Like. Gvaš na papiru, 44,4 × 64 cm

Rad slikara F. Arrigonia. Bavio se prikazima masovnih svečanih prizora. Nabavljeno zamjenom s Muzejom za umjetnost i obrt u Zagrebu 1971.

PMH, inv. br. 19502

M. S c h n e i d e r, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća, Katalog muzejskih zbirki V, Zagreb 1971, kat. br. 85, sl. 14

T. 3

338. Portret najpoznatijega krajiškog graditelja Josipa Kajetana Knežića

Petrinja 1786 — Senj 1848.

Radio gotovo pola stoljeća na podizanju važnih cestovnih prometnica u Krajini i Dalmaciji. Izradio 1829. prvi projekt željezničke pruge u Hrvatskoj. Ulje na platnu, 29 × 23,5 cm. Rad češkog slikara Franti-

- ška Wiehla 1843/4. Od 1841. naslikao u Hrvatskoj veći broj portreta. Darovao gradski magistrat u Senju 1863.
PMH, Zbirka slika, inv. br. 2606
M. S c h n e i d e r, Portreti 1800—1870, Katalog muzejskih zbirki IX, Zagreb 1973. kat. br. 126
- 339. Situacijski plan ceste Sisak — Bandino Selo**
Bogat kartografskim inventarom, rađen u dva dijela.
AH, Kartografska zbirka, br. D XI 1
- 340. Projekt željezničke pruge kroz Bansku krajinu (Petrinja — Sisak)**
Izrađen 1856. povodom projektiranja željeznice Zidani Most — Zagreb — Sisak.
AH, Civilna uprava u Vojnoj krajini, 1857-1/6-71, kut. 94
- 341. Poljodjelska tablica o uzgoju svilene bube**
Upute za rad u slikama. Slike u boji, papir, 71 × 59 cm, Beč 1870.
HŠM, inv. br. 230
- 342. Oglas magistrata Bjelovar o otvaranju mjesečnog sajma (23. XI 1846)**
Osim svih vrsta blaga na bjelovarskom sajmu može se kupiti i druga trgovačka roba te razni predmeti potrebni za život. Magistrat Bjelovara komandi Slunjske pukovnije, 31. X 1846.
AH, Slunjska pukovnija, kut. 62
- 343. Izvozna dozvola krajišnika Rade Vuinovića za sječu šume, Vitunj 1863. godine**
AH, Slunjska pukovnija, kut. 62
- 344. Izvozna dozvola krajišnika Đure Vuinovića za sječu šume, Vitunj 1863/4. godinu**
AH, Slunjska pukovnija, kut. 62
- 345. Carinski cjenik za promet robe s Turskim Carstvom**
Tiskan na njemačkom i talijanskom jeziku, Beč 1862.
AH, Hrvatska dvorska kancelarija, 1862-2382, kut. 52
- 346. Pravila društva (zadruga) obrtnika, 1864.**
Pisana dvojezično, označuje početak upotrebe hrvatskog jezika u Vojnoj krajini
AH, Civilna uprava u Vojnoj krajini, 1864-7-44-10/8, kut. 217
- 347. Pečatnjak opančarskog odjela udruženog ceha u Brodu**
Početak XIX stoljeća. Darovao opančar Matko Latković, Brod 1895.
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 2987
V. B r a j k o v i ć, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb 1980, kat. br. 187

348. Pečatnjak udruženog ceha u Staroj Gradiški

Početak XIX stoljeća. Darovalo općinsko poglavarstvo Nove Gradiške, 1906.

PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 14673

V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb 1980, kat. br. 188

349. Transport robe kolima

Veduta Senja. Prikaz trgovačkih karavana i prometa na cesti prema Senju, početak XIX stoljeća. Akvarel, tuš, pero, 44,6 × 63,9 cm

Rad slikara Franza Jaschkea, crtao naše krajeve i gradove na svojim putovanjima 1807/8, kupljeno 1948.

MG, 38

350. Transport robe na rijeci

Veduta Osijeka, početak XIX stoljeća. Akvarel, 44,6 × 64,1 cm. Rad slikara Franza Jaschkea. Kupljeno 1948. god.

MG, 8

Soba 12

ŠKOLSTVO U VOJNOJ KRAJINI

351. Grafički prikaz razvoja škola u Krajini 1815—1870.

352. Uniforma krajiškog učitelja

Sastoji se od ovih dijelova: kaput, hlače, kapa, rukavice i mač. Poklon učitelja: J. Šandora, J. Stipetića i P. Oreškovića, 1901.

HŠM, bs

T. 24

353. Školovid Ogulinske pukovnije

Kolorirana karta sa statističkim pregledom pukovnije, 64 × 49 cm
HŠM, bs

354. Plan ogulinske škole

Kolorirani crtež iz 1818, 55 × 76 cm

AH, Zbirka planova, inv. br. 207

355. Nova slavonska i nimacska gramatika

Školski udžbenik, Matija Antun Reljković, Beč 1798.

HŠM, sign. A-431

- 356. »Abecedar za potrebu narodnih učionica, u Hrvatskoj i Slavoniji, a napose, za vojničku krajinu«**
Tiskan u Zagrebu 1848.
HŠM, sign. II 4333
- 357. »Početnica za zajedničke učionice u ces. Kr. vojenoj Krajini«**
Sastavio krajiški učitelj Nikola Hadžić
HŠM, sign. 818
T. 26
- 358. Zarezana gušćja pera**
Dio obaveznog školskog pribora
HŠM, inv. br. 777
- 359. Pokusna pisma učenika I. i II. raz. niže realke**
Pisana 1858, 1860 i 1865. na njemačkom i hrvatskom jeziku
HŠM, sign. 966 a
- 360. Bansko vijeće kao samostalna hrvatska vlada 1848. daje ocjenu školskih udžbenika u Krajini (Abecedara i Početnice)**
Pisci udžbenika su krajiški učitelji Hadžić, Antolić i Škrobot. Ocjenu je potpisao Mirko Lentulaj 25. II 1848. Upućena je Hrvatsko-slavonskom vrhovnom vojnom zapovjedništvu u Zagrebu.
AH, Slunjska pukovnija, Upravni odjel, kut. 16
- 361. Odluka Ministarstva rata o uvođenju narodnog jezika u sve pučke škole i gimnazije u Vojnoj krajini**
Odluka upućena Generalkomandi Zagreb, Beč, 8. X 1849.
AH, Generalkomanda Karlovac, 1849-Q 12-316, kut. 83
- 362. Pečatnjak krajiške vojne (kadetske) škole u Bjelovaru**
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 14752
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb 1980, kat. br. 73
- 363. Pečatnjak krajiške gimnazije u Gospiću**
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 14743
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb 1980, kat. br. 76
- 364. Pečatnjak više realke u Rakovcu (danas dio Karlovca)**
PMH, Zbirka pečatnjaka, inv. br. 2997
V. Brajković, Pečatnjaci, Katalog muzejskih zbirki XIX, Zagreb 1980, kat. br. 94
- 365. Grafikon o broju pismenog stanovništva Vojne krajine 1870. godine**

Soba 13

BORBA ZA RAZVOJAČENJE I SJEDINJENJE

366. Grafički prikaz odjeka preporodnih ideja u Vojnoj krajini

Označen početak idejnog povezivanja pojedinih dijelova Krajine, tj. njenih istaknutijih predstavnika sa središtem preporodnog rada u Zagrebu.

367. Pismo umirovljenog kapetana Trbuhovića Ljudevitu Gaju

Izveštava o sve većem broju pristaša novog pravopisa koji u Krajini utire put prema jedinstvu. Govoreći o sebi kaže: »ja sam rođeni horvat, ma po zakonu crkve serb«. Petrinja, 26. III 1835, fotografija. NSB, R 4702 b

368. Pismo poručnika Ivana Šimatovića Ljudevitu Gaju

Govori o svom radu na »narodnim« poslovima u Petrovaradinskoj pukovnici i Novom Sadu. Moli Gajevu pomoć na sređivanju prilika u Ilirskom društvu »za naše pozorište«. Petrovaradin, 10. III 1840, fotografija. NSB, R 4702 b

369. Pismo Dragutina Kušlana Ljudevitu Gaju

Javlja da je kapetan Pukšec dobio nalog da vojnoj komandi podnese dokaze o opravdanosti uvođenja novog pravopisa u Krajinu. Moli Gaja da mu pomogne i hitno pošalje dokaz o probitačnosti uvođenja novog pravopisa. Karlovac, 10. III 1842, fotografija. NBS, R 4702 b

370. Pismo krajiškog učitelja Mirka Antolića Ljudevitu Gaju

Javlja da su vojne vlasti odobrile Gajev pravopis u pučkim školama krajiških pukovnijskih. Moli Gaja da pregleda njegov »Abecedar« koji je napisao za pučke škole u Krajini. Rakovac, 28. V 1842. fotografija. NSB, R 4702 b

371. Pismo skupštine Otočke pukovnije

Šalju Lj. Gaju svoja narodna zahtijevanja izrečena u Otočcu 1848. Zahtijevaju najprije sjedinjenje hrvatskih zemalja »ovamo razumivajući cjelu krajinu vojničku«. Otočac, 18. V 1848, fotografija. NSB, R 4702 b

372. Narodna zahtijevanja trgovišta Vojni Sisak

Upućena Hrvatskom saboru. Sisak, 20. V 1848. AH, Spisi sabora 1848, kut. 78

- 373. Narodna zahtijevanja bjelovarske općine**
Upućena Hrvatskom saboru. Bjelovar, 31. V 1848.
AH, Saborski spisi 1848, kut. 78
- 374. Narodna zahtijevanja Karlobaga**
Upućena Hrvatskom saboru. Zagreb, 19. VI 1848.
AH, Spisi sabora 1848, kut. 78
- 375. Krajiški ustav Hrvatskog sabora 1848.**
Sadrži stajalište hrvatskih političkih krugova prema krajiškom pitanju u godini kada su ozbiljno potreseni temelji austrijske velesile.
AH, Biblioteka, kseroks
- 376. Predstavka Skupštine Križevačke županije kralju**
Izrečen odlučan zahtjev za ukidanje Vojne krajine. Vladaru je upućeno pitanje: »zar su Hrvati osuđeni vječnom robstvu?« Križevci, 26. III 1861.
AH, Hrvatska dvorska kancelarija, 1861-215, kut. 256
- 377. Predstavka krajiških zastupnika na Hrvatskom saboru 1861.**
Upućena vladaru od kojeg se zahtijeva smanjenje vojnika, demokratizacija života i sjedinjenje krajiške uprave s upravom zemaljske vlade Građanske Hrvatske. Predstavku je potpisalo 40 krajiških zastupnika.
Zagreb, 5. VII 1861.
AH, Hrvatska dvorska kancelarija, 1861-2459, kut. 21
- 378. Molba krajiških zastupnika Hrvatskom saboru 1861.**
Traži se politička podrška Sabora u vezi s krajiškim zahtjevima izrečenim u predstavci vladaru od 5. VII 1861. Zagreb, 5. VII 1861.
AH, Spisi sabora 1861, 1861-18-48, kut. 2
- 379. Zakonski članak Hrvatskog sabora 1861. o ukidanju Vojne krajine**
Zastupnici Građanske Hrvatske idu korak dalje od krajiške predstavke i donose odluku o ukidanju Vojne krajine. Zagreb, 22. VIII 1861.
AH, Spisi sabora 1861, 1861-529, kut. 3
- 380. Hrvatsko-ugarska nagodba**
Utvrđujući zemljišni opseg Kraljevine Hrvatske pojedinačno je u čl. 66. nabrojeno svih 11 krajiških pukovnija koje pripadaju teritoriju Hrvatske uključujući i teritorij Petrovaradinske pukovnije, Beč, 8. XI 1868.
AH, Spisi sabora 1868, 1868-252
- 381. Zapovijed Generalkomande u Zagrebu o uvođenju strogog nadzora nad politički sumnjivim pojedincima**
Naređeno je svim krajiškim pukovnijama da preventivno zatvore sve osumnjičene i pojačanu stalnu noćnu kontrolu. Generalkomanda Hrv.-slav. krajine, 17. I 1860.
AH, Otočka pukovnija, Naredbe 1857—1863, kut. 2

- 382. Zapisnik vojne istražne komisije u Bjelovaru, 1862/3.**
Komisija se bavila ispitivanjem revolucionarnog previranja u Krajini. Krajiški kapetan Mihajlo Lončar, djelovao u ličkoj pukovnici, optužen je za sudjelovanje u radu krajiških tajnih odbora. Vojna istražna komisija u Bjelovaru, 9. IV 1863.
AH, Spisi Like i Krbave, kut. 10
- 383. Grafički prikaz rasprostranjenosti tajnih odbora u Krajini na početku 1860-ih godina**
- 384. Tužba krajišnika Druge banske pukovnije**
Upućena Hrvatskoj dvorskoj kancelariji i kancelaru Ivanu Mažuraniću. Govoreći o mitu i korupciji krajišnik Joso Burdač zaključuje da je u Krajini »gorje živjeti 100 puta negoli onoj raji u Turskoj«.
AH, Hrvatska dvorska kancelarija, 1864, kut. 267
- 385. Povjerljiv izvještaj zapovjednika Ogulinske pukovnije zapovjedniku Krajine Mollinaryju**
Javlja o snažnim političkim napetostima u svim dijelovima Ogulinske pukovnije. Pisan samo nekoliko mjeseci prije početka bune u Krajini. Ogulin, 22. VI 1871.
AH, Generalkomanda Zagreb, Bosanski ustanak, kut. 1
- 386. Prvi Mollinaryjev telegram caru o buni u Krajini (9. X 1871)**
Poslana je prva vijest o buni: »Od jučer u rakovičkoj satniji (...) izbio oružani ustanak«. Kseroks
KA MKSM, 1871-1603
- 387. Carev telegram Mollinaryju (12. X 1871)**
Jedan od 17 telegrama u kojima su sačuvani mnogi tragovi straha carskih vojnih krugova u Beču i Zagrebu od krajiške pobune 1871. Ne znajući da je vođa bune Eugen Kvaternik već ubijen (jutro 11. listopada) car 12. listopada naređuje Mollinaryju da se Kvaternika odmah strijelja i tako pruži cijeloj Krajini i Hrvatskoj jedan zastrašujući primjer. Kseroks
KA MKSM, 1871-1603
T. 27
- 388. Odluke ustaničke vlade**
Rakovica, 8. X 1871.
AH, obitelj Kvaternik
- 389. Prijepisi proglašenja građanima Zagreba u vrijeme dizanja bune u Krajini**
Najčešći poziv građanima Zagreba bio je »Hrvat na oružje«.
AH, obitelj Kvaternik, br. 45

- 390. Portret komandanta Vojne krajine Josipa Jelačića (1848—1859)**
Litografija, 55,6 × 36,4 cm, sign. dlu. »Janek n. d. Natur 850«. Beč 1850. Kupljeno od Mirka Breyera 1908.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 3351 — G. 251
- 391. Portret komandanta Vojne krajine Johanna Coroninija (1859—1860)**
Rad Josefa Kriehubera (Beč 1800—1876), najistaknutijeg austrijskog portretiste-litografa svog vremena. Litografija 40,7 × 27,7 cm, Beč 1853. Zbirka podmaršala Rade Gerbe, predana 1918.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 5084 — G. 2001
- 392. Portret komandanta Vojne krajine Josipa Šokčevića (1860—1867)**
Rad bečkog litografa Vinzenza Katzlera (Beč 1823—1883), litografija 55,5 × 35,7 cm, Beč 1862. Kupljeno od M. Schottena 1907.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 3488 — G. 391
- 393. Portret komandanta Vojne krajine Ludwiga Gablenza (1868—1869)**
Reprodukcija bakroreza, 22,6 × 16 cm, sign. »Klaüs sc.«. Zbirka podmaršala Rade Gerbe, predana 1918.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 29125
- 394. Portret komandanta Vojne krajine Antona Mollinaryja (1870—1877)**
Rad bečkog litografa Adolfa Dauthaga, litografija 45,8 × 31 cm, Beč 1874. Zbirka podmaršala Rade Gerbe, predana 1918.
PMH, Zbirka grafika, inv. br. 22148
- 395. Portret posljednjeg komandanta Vojne krajine Franje Filipovića (1877—1881)**
Rad litografa Josefa Bauera, litografija 60,5 × 44,8 cm, Beč 1879.
- 396. Pismo krajišnika Petra Luketića generalu Franji Filipoviću**
Od zapovjednika Krajine moli bilo kakvu pomoć, ističe da je 26 godina služio »krunu austrijsku«. Rakovica, 16. V 1880.
AH, Generalkomanda Zagreb, kut. 14/III
- 397. Pisma krajiške sirotinje Mate Badanjka iz Rakovice i Luke Milanovića iz Križpolja, 1880.**
Traže bilo kakvu pomoć.
AH, Generalkomanda Zagreb, kut. 14/III
- 398. Karta Hrvatske s prikazom etapa sjedinjenja Vojne krajine s Građanskom Hrvatskom 1871. i 1881. godine**
Grafički prikaz
- 399. Proglas kralj. komesara Rosenzweiga 1871.**
Nastao povodom predaje jednog dijela Vojne krajine Građanskoj Hrvatskoj.
AH, Generalkomanda Zagreb, kut. 4

400. Manifest kralja »Mojim krajišnikom« od 15. VII 1881.

Objavljen u povodu konačnog sjedinjenja Krajine s Građanskom Hrvatskom.

AH

T. 28

401. Tri naredbe vladara od 15. VII 1881.

Objavljene povodom sjedinjenja Krajine s Građanskom Hrvatskom. AH, Hrvatska zemaljska vlada, Spisi sjedinjenja, 1881, kut. 4

402. Proglas bana Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1. VIII 1881)

Objavljen u povodu preuzimanja krajiške zemaljske uprave.

AH, Hrvatska zemaljska vlada, Spisi sjedinjenja, 1881, kut. 4

POPIS ILUSTRACIJA

1. Statuta Valachorum iz 1630, kat. br. 79
2. Petar Zrinski kao senjski kapetan 1660, kat. br. 99
3. Otvorenje ceste preko Malog Alana, 4. X 1832, kat. br. 337
4. Serežan, kat. br. 285
5. Prikaz bitke kod Siska 1593, kat. br. 59
6. Karta Hrvatske i okolnih zemalja, 17. stoljeće, kat. br. 73
7. Opsada Virovitice 1684, kat. br. 101
8. Diploma Leopolda I o proširenju Banske krajine na područje između Une i Kupe iz 1703, kat. br. 145
9. Potvrda Statuta Valachorum iz 1717, kat. br. 151
10. Zastava krajiške husarske čete, 18. stoljeće, kat. br. 165
11. Opsada Cetina 1790, kat. br. 172
12. Naredba o kontumacima iz 1731, kat. br. 195
13. Cehovske privilegije Varaždinskog generalata iz 1770, kat. br. 208
14. Manufaktura u Turnju kod Karlovca, detalj karte 1795, kat. br. 214
15. Plan hambara i štale iz 1780, kat. br. 226
16. Nacrt škole u Vinkovcima iz 1779, kat. br. 228
17. Veduta Otočca, sjedišta otočke pukovnije, kat. br. 244
18. Temeljni zakon za Vojnu krajinu 1807, kat. br. 250
19. Krajiški ustav Hrvatskog sabora 1848, kat. br. 252
20. Oficirski čardak, detalj plana, kat. br. 260
21. Kontumac u Srbu, detalj plana, kat. br. 261
22. Krajiški miljokaz, označuje udaljenost do Štitara, općina županjske satnije, kat. br. 279
23. Ormar za držanje vojne opreme (mondure), kat. br. 283
24. Uniforma krajiškog učitelja, kat. br. 352
25. Krajiška škola u Ogulinu, detalj plana, kat. br. 354
26. »Početnica za zajedničke učionice u ces. Kr. vojenoj Krajini«, sastavio krajiški učitelj Nikola Hadžić 1848, kat. br. 357
27. Carev telegram Mollinaryju, 12. X 1871, kat. br. 387
28. Manifest kralja »Mojim krajišnikom« povodom sjedinjenja, 15. VII 1881, kat. br. 400

DIE KROATISCHE MILITÄRGRENZE

Die Anfänge der kroatischen («krabatischen») Militärgrenze reichen ins 15. Jahrhundert, als man im Ungarisch-kroatischen Reich unter Matthias Corvinus versuchte, einen Verteidigungsgürtler gegen die Türkei auszubauen. Es war dies ein eigenes Territorium in Kroatien, wo dann im 16. Jahrhundert die Verteidigung für die Länder der Habsburgermonarchie gegen die Türken organisiert wurde. In der Abwehr gegen die aus Bosnien einfallenden Türken erscheint schon Ende des 15. Jahrhunderts der Name **Krajina** oder **Granica** (auf deutsch Grenzland oder Grenze) für jene Städte und Grundbesitze, die sich in Kroatien an der türkischen Grenze befanden.

Über Kroatien drangen die Türken immer häufiger in die österreichischen Erbländer Istrien und Krain, in die Steiermark und Kärnten ein, so dass ihre Verteidigung in hohem Masse von Kroatiens Schicksal abhängig war. Die gemeinsame Gefahr führte zur Organisation einer gemeinsamen Gegenwehr; daher lag es im Interesse des Adels von Krain, Kärnten und Steiermark, einen Teil der Verteidigungskosten von Kroatien zu übernehmen. Anlässlich seiner Wahl zum König von Kroatien (1527) übernahm der Habsburger Ferdinand I. ausdrücklich bestimmte Verpflichtungen zur Verteidigung des Landes.

Kroatien war dauernd Überfällen, Devastierungen, Brandschatzungen und der Vernichtung seitens grösserer oder kleinerer Türkenheere ausgesetzt, deren Anstürme insbesondere die Verödung der an der Grenze liegenden Landstriche zur Folge hatten. Zahlreiche Bewohner dieser Gegenden gerieten in türkische Knechtschaft, andere wiederum verliessen ihren heimischen Herd und flohen ins Landesinnere oder in die benachbarten ungarischen, österreichischen, mährischen und italienischen Gebiete. Am stärksten vereinsamten die kroatischen Gebiete vom Zrmanja-Fluss bis zur Kupa und Save sowie jene zwischen Save und Drau. Die zurückgebliebene Einwohnerschaft erstarkte später jedoch durch den Zuzug neuer Ansiedler, die vor der türkischen Gewaltherrschaft über die Flüsse Una und Save aus den türkischen Gebieten flohen und sich hier ansiedelten. Die jeweiligen Herrscher begünstigten die Besiedelung der kroatischen Grenzbezirke, indem sie den neuen Ansiedlern besondere Privilegien und

Abgabefreiheit einräumten; als Gegenleistung mussten die Grenzbewohner die Verpflichtung des Kriegsdienstes gegen die Türkei übernehmen.

Doch damals war die Militärgrenze noch kein eigenes Territorium. Sie wurde lediglich von Grenzsoldaten gebildet, die sich aus Truppen der kroatischen Adelsstände und der innerösterreichischen Länder zusammensetzten. Zwei Armeen waren es, die damals Kroatien verteidigten: eine kroatische, die der Banus anführte, und eine österreichische Hilfsarmee unter dem Befehl österreichischer Oberhauptleute (**generalis capitaneus suae maiestatis**), die dauernd im Einvernehmen mit dem kroatischen Banus stehen mussten.

Das entscheidende Ereignis in der Geschichte des Verteidigungskrieges war für Kroatien der Landtag der innerösterreichischen Stände in Bruck an der Mur vom Jahre 1578. Damals wurden zahlreiche wichtige Beschlüsse zur Verteidigung gefasst. Ausserdem übergab Kaiser Rudolf dem Erzherzog Karl die Sorge für die Verteidigung sowie den Oberbefehl in allen militärischen Fragen der kroatischen Militärgrenze.

Damit hatte auch ein anderer Kampf begonnen, durch den Kroatien die politische und die militärische Macht im Grenzgebiet verlor und damit allmählich seine staatsrechtliche Gerichtsbarkeit und die Herrschaft über einen grossen Teil des kroatischen Territoriums, während sich die **Krajina** als dauernde militärische Institution zu entwickeln begann, die dem Hofkriegsrat in Graz und später in Wien unterstellt war. Dieser neuen militärischen Gewalt mussten sich sowohl die kroatischen Stände als auch der Banus immer mehr unterwerfen.

Der Grenzgürtel schied allmählich auch in Gerichts- und Verwaltungssachen aus dem Machtbereich des kroatischen Banus und des Kroatischen Landtags (**Sabor**) aus und wurde als besonderes militärisch-politisches Territorium eingerichtet (Generalate, bzw. Generalkommandos). Seitdem begann ein hartnäckiger Kampf der kroatischen Stände gegen die steirischen Erzherzoge, als den Oberbefehlshabern der Militärgrenze und letztlich auch der zentralen kaiserlichen Gewalt, um die Zurückgewinnung der kroatischen Staatsrechte im Grenzterritorium. In diesem Kampf stützte sich die Militärmacht teilweise auch auf die neuangesiedelte Bevölkerung, welche die Verpflichtung des Kriegsdienstes übernommen hatte und die nicht dem kroatischen Adel unterstellt war, der einst als Feudalherr auf seinen nun verlorenen Besitzungen geherrscht hatte. Die neuen Ansiedler waren lieber privilegierte Soldaten als Leibeigene, und das wiederum entsprach mehr den Interessen der zentralistischen Politik der Habsburger als den Bestrebungen des kroatischen Adels, die darauf ausgerichtet waren, auf dem wiedererrungenen Gebiet seine ehemalige Macht und seine feudalen Rechte wiederherzustellen.

Die **Krajina** entwickelte sich immer mehr zu einer ergiebigen Quelle, die dem Kaiser vorzügliche und billige Soldaten lieferte, und so wurden

die Grenzbewohner zu einer der wichtigsten Stützen, auf denen der monarchistische Absolutismus erstarren konnte.

Diese aussergewöhnliche Lage, in der sich ein grosser Teil Kroatiens befand, konnte bis zum Ende des 17. Jahrhunderts durch die Gefahr gerechtfertigt werden, die Kroatien, Ungarn und den österreichischen Ländern drohte. Doch schon der Karlowitzer Frieden (1699) verringerte diese Gefahr beträchtlich. Daher hegten die kroatischen Stände die begründete Hoffnung, man würde die zurückeroberten und befreiten kroatischen Gebiete an Zivilkroatien anschliessen. Schon damals (1703) versprach Kaiser Leopold den kroatischen Ständen, was er auch mit schriftlichem Befehl erliess, dass nämlich nicht nur die Gebiete zwischen Una, Kupa und Save, sondern auch die übrigen, von alters her Kroatien angehörenden befreiten Teile den kroatischen Ständen zurückerstattet, unter die Obrigkeit des kroatischen Banus und des Landtags gestellt, und so wieder mit dem Mutterland vereinigt werden müssten.

Dazu aber kam es damals nicht, denn die absolutistischen und zentralistischen Interessen der Habsburgermonarchie überwogen; ein wichtiger Grund dafür war sicher auch der Umstand, dass Wien eine derartige militärische Macht, wie sie von der Militärgrenze in Kroatien gesichert und unterhalten wurde, nicht verlieren wollte. Seit jener Zeit wird Wien sich dieser Armee bedienen — in allen von ihm geführten Kriegen und auf allen europäischen Schlachtfeldern, wo es galt, seine dynastischen und staatlichen Interessen zu verteidigen.

Auch die Lage der Untertanen in Ungarn und Kroatien wirkte sich zu Gunsten der Militärbehörden in der **Krajina** aus. Die Bewohner des Grenzlandes blieben lieber militärpflichtig und in vollem militärischen Einsatz, an den sie schon gewöhnt waren, als die Lasten feudaler Verpflichtungen und die Leibeigenschaft auf sich zu nehmen.

Das treffendste Beispiel und die Bestätigung einer solchen Situation war das Schicksal des Lika-Krbava-Gebiets, das die kaiserliche Macht nach seiner Befreiung zuerst der feudalen Verwaltung der innerösterreichischen Kammer und danach privaten Grundbesitzern unterstellen wollte. Doch als sich die gesamte Bevölkerung der Lika dagegen erhob und drohte, lieber mit Frauen und Kindern zurück auf türkisches Gebiet überzugehen, als in Abhängigkeit von den neuen Feudalherren zu leben, kam es zu einer Reihe von Revolten und Unruhen. Der Kaiser musste schliesslich nachgeben: 1712 wurde das Gebiet Lika-Krbava ein Teil der Militärgrenze und kam so in das Gefüge und unter die Befehlsgewalt des Karlstädter Generalats.

Nach dem Karlowitzer Frieden (1699) und dem von Požarevac (1718) begann die Arbeit an einer neuen territoriellen Organisation der Militärgrenze. Die neu eroberten Gebiete wurden nicht Kroatien einverleibt, sondern als neue Militärdistrikte eingerichtet. Die Militärmacht weitete sich auf alle Lebensgebiete der Grenzer und der **Krajina** aus. Organisations-

und Verwaltungssysteme wurden geändert. Bei den Grenzbewohnern aber wuchsen Unsicherheit und Unzufriedenheit immer mehr an, denn hinter jeder Reform witterten sie die Absicht, ihnen immer grössere nicht nur militärische, sondern auch feudale Verpflichtungen aufzubürden. Die endgültige Einrichtung der Militärgrenze als eigenes »kaiserliches Gebiet« wurde während des Dritten österreichisch-türkischen Krieges (1736—1739) durchgeführt. Zur Zeit Maria-Thereras führte man ihre Reorganisierung aus, indem man sie in kleinere Militärbezirke — in sog. Regimentskommandos — aufteilte. Die organisatorische Struktur der Militärgrenze als eines verwaltungsmässig und politisch eigenen Gebiets in Kroatien wurde durch das im Jahre 1807 erhaltene Grundgesetz ausgebaut und gefestigt, denn durch dieses wurden alle Gebiete des gesellschaftlichen und des wirtschaftlichen Lebens in der **Krajina** normiert. An dieser Ordnung hielt man bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts fest, obwohl der Kroatische Landtag dauernd darum bemüht war, das Grenzland an Kroatien anzuschliessen und es der Obrigkeit von Landtag und Banus zu unterstellen.

Wir haben also die geschichtliche Begründung zur Schaffung einer Verteidigungsgrenze kennengelernt, wie auch die Gründe, die zur Absonderung des Grenzgebiets geführt, sowie seine militärische Organisation, die sich dann zu einer politischen und gesetzgebenden Macht verwandelte, als Kroatien und Europa gar keine türkische Gefahr mehr drohte. Die Macht der Türken war gebrochen, die Militärgrenze aber blieb auch weiterhin bestehen — als verllorener Teil des kroatischen Raumes, den politischen, wirtschaftlichen und dynastischen Interessen der Habsburgermonarchie untergeordnet. Die Grenze hatte ihre Aufgabe, das Land zu verteidigen, erfüllt, denn gerade da war es, wo man die Türkenmacht endgültig aufgehalten hatte. Und dennoch mussten Tausende und Abertausende kroatische Soldaten auch weiterhin auf den Schlachtfeldern Europas zugrunde gehen — im Kampfe für fremde Interessen, als Verteidiger des Absolutismus und der Feudalherrschaft des habsburgischen Reiches.

Die Grenzbewohner selbst empörten sich und revoltierten gegen die Behörden der Militärgrenze und die militärische Eigenwilligkeit ihrer Befehlshaber; sie wollten freie Bürger Zivilkroatiens werden. Und diesen Wunsch brachten die Grenzer nach Aufhebung der Leibeigenschaft (1848) immer häufiger zum Ausdruck. Der Kroatische Landtag war auch seinerseits darum bemüht, die kroatischen Gebiete dem Königreich Kroatien einzuverleiben, damit sie wieder ein Teil des Vaterlandes würden, dem man sie einst gewaltsam entrissen hatte, obwohl sie von alters her und rechtmässig ein Teil Kroatiens gewesen waren. Doch dazu kam es erst 1881. Mit dem Manifest des Kaisers Franz Joseph I. vom 15. Juli 1881 wurde die endgültige Vereinigung der Militärgrenze mit Zivilkroatien proklamiert. Nach hundertjährigem Kampf erlebte Kroatien endlich jenen Augenblick, in dem ihm die entrissenen Teile des Landes wiedergegeben

wurden. Durch diesen Akt fand die fast 400 Jahre währende Epopöe der Militärgrenze ihr Ende. Seither sind genau 100 Jahre vergangen, und aus diesem Anlass veranstaltet das Historische Museum von Kroatien (Povijesni muzej Hrvatske) diese Ausstellung mit dem Ziel, der Öffentlichkeit das Bestehen dieser in der Weltgeschichte einzigartigen militärischen Organisation und Einrichtung vorzuführen, diese Epoche unserer Geschichte darzustellen und nachzuvollziehen. Das Thema ist umfangreich und keineswegs einfach. Auch ist es sehr schwierig, im Rahmen einer Ausstellung die gesamte Problematik, alle Geschehnisse, alle Ereignisse und Veränderungen in der mehrere Jahrhunderte umfassenden Geschichte der Militärgrenze zu vergegenwärtigen. Es wurde eine grosse Anzahl von Dokumenten, Gegenständen und Illustrationen zusammengetragen, mit deren Hilfe man das Entstehen, die Entwicklung und die Bedeutung der kroatischen Militärgrenze darzulegen vermag. Schwerlich jedoch könnte auch all dies dem Besucher die Vielschichtigkeit und den Reichtum dieses historischen Themas vollständig, von Anfang bis Ende vor Augen führen. Noch schwieriger aber war es, dies in den beschränkten Räumen des Historischen Museums von Kroatien zustande zu bringen, da auch von dem gesammelten Material vieles ausgeschieden werden musste. Diese zu kleinen Räume haben eine strenge und umfassende Selektion des Materials bedingt, doch wurde deswegen die Grundkonzeption der Ausstellung nicht gestört. Die aus diesem Grunde in der Ausstellung entstandenen Lücken werden durch die einleitenden Studien von Prof. F. Moačanin und Dr. M. Valentić ergänzt.

Einen bedeutenden Beitrag zur Verwirklichung dieser Ausstellung haben auch alle anderen Mitarbeiter geleistet, besonders jene Institutionen, die durch ihre Leihgaben an der Ausstellung beteiligt sind. Obwohl sich in den Sammlungen des Historischen Museums von Kroatien viel Material befindet, wäre unsere Ausstellung ohne diese Mitarbeit um vieles ärmer ausgefallen, ärmer um die zahlreichen wertvollen und einzigartigen Exponate, die sonst Archive und Bibliotheken, Museen und museale Sammlungen in In- und Ausland bergen. Daher möchten wir folgenden Institutionen unseren ganz speziellen Dank aussprechen: dem Archiv von Kroatien, der Nationalen und Universitätsbibliothek (Zagreb), dem Archiv von Slowenien, dem Historischen Archiv der Stadt Zagreb, dem Museum der Stadt Zagreb, dem Institut für die Geschichte der Naturwissenschaften der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste (Zagreb), der Modernen Galerie in Zagreb, dem Kroatischen Schulmuseum (Zagreb), dem Ethnographischen Museum von Zagreb, dem Zagreber Kunst- und Gewerbemuseum, dem Nationalen und dem Städtischen Museum in Ljubljana, dem Museum der Broder Posavina in Slavonski Brod, dem Staats- und Kriegsarchiv sowie der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien und dem Steierischen Landesarchiv zu Graz.

Die Ausstellung »Die kroatistische Militärgrenze« hat das Historische Museum von Kroatien in engerer Zusammenarbeit mit dem Archiv von

Kroatien, mit der Abteilung für kroatische Geschichte am Zentrum für Geschichtswissenschaften der Universität Zagreb und dem Kunst- und Gewerbemuseum in Zagreb organisiert.

Zur Zeit der Eröffnung der Ausstellung und während ihrer Dauer wird auch ein von der Abteilung für kroatische Geschichte am Zentrum für Geschichtswissenschaften vorbereitetes Symposium stattfinden, welches das gleiche Thema, das Phänomen der Militärgrenze im Laufe der 300 Jahre ihres Bestehens beleuchten soll. Die zu dieser wissenschaftlichen Tagung verfassten Arbeiten sowie die im Historischen Museum von Kroatien veranstaltete Ausstellung werden dazu beitragen, für dieses grosse Kapitel der kroatischen Geschichte neue Erläuterungen zu finden und es dadurch dem geschichtlichen Bild und der historischen Wahrheit noch näher zu bringen.

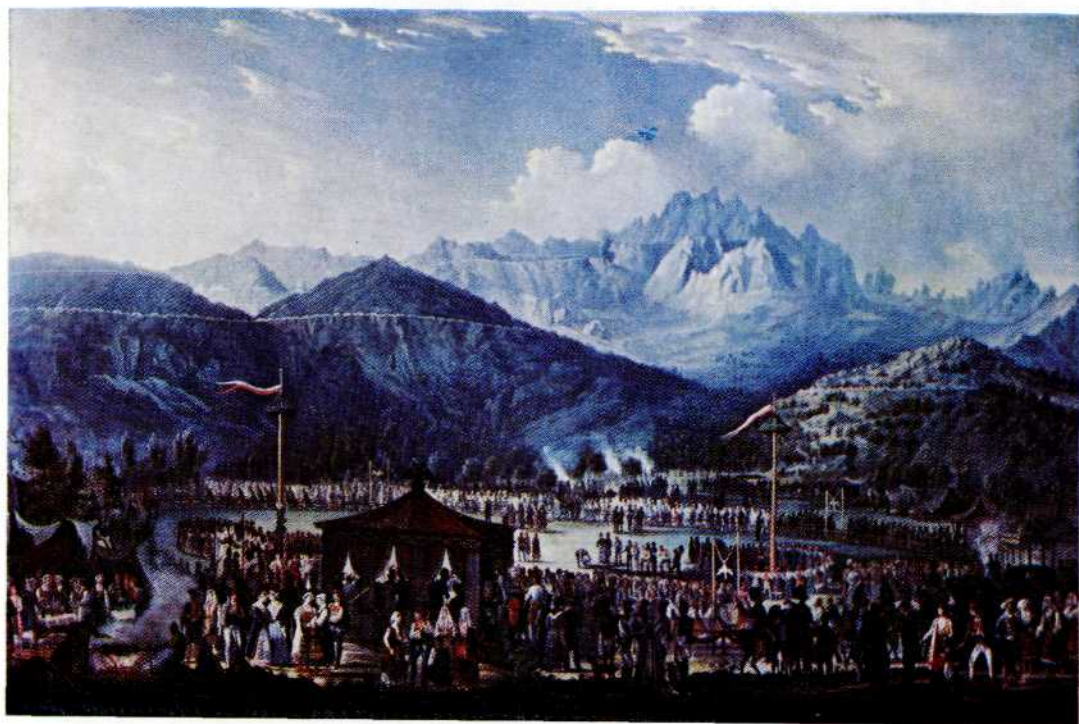
Prof. Ivan Barbarić

Statuta Valachorum iz 1630, kat. br. 79

Petar Zrinski kao senjski kapetan 1660, kat. br. 99

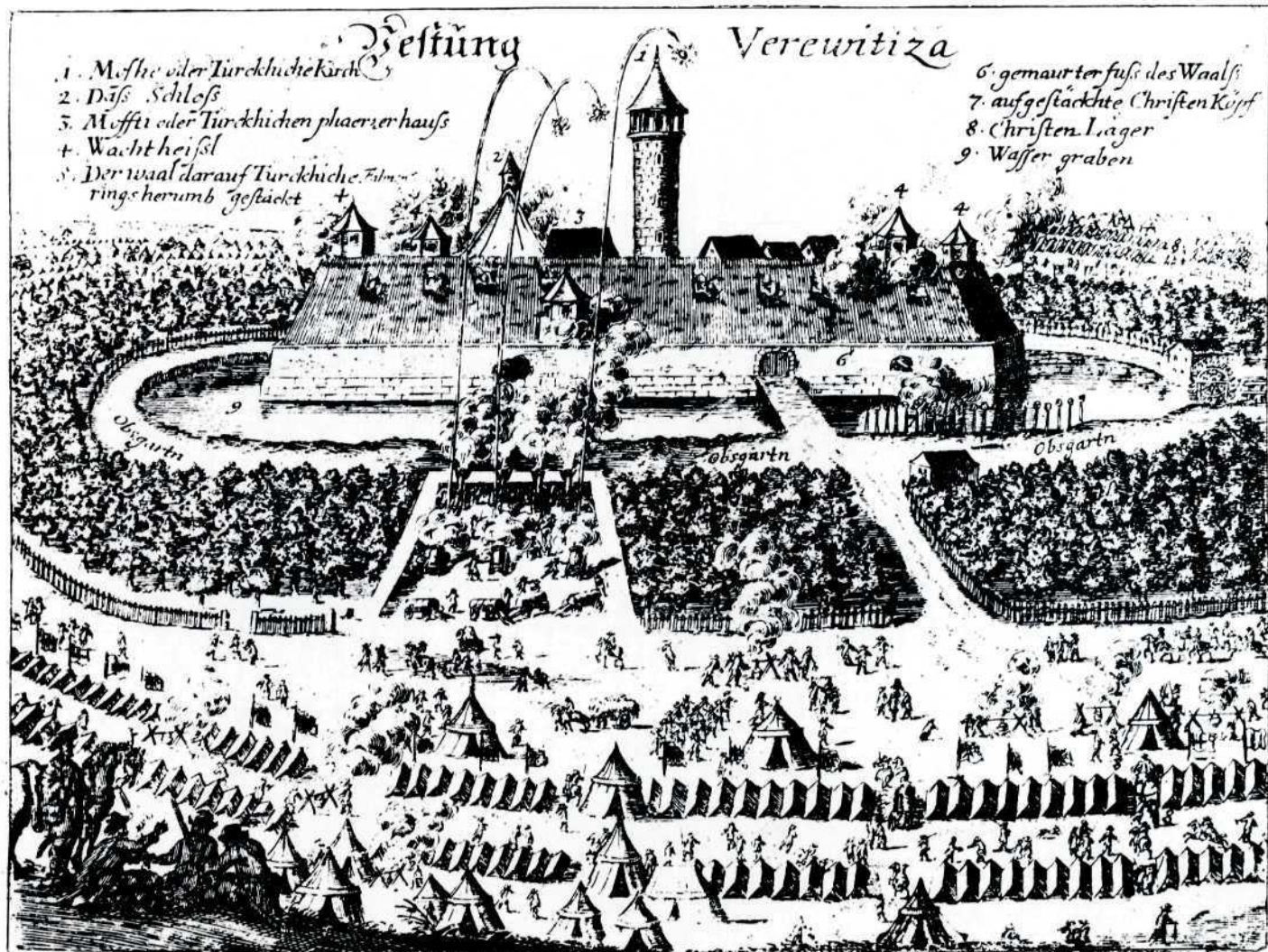
Otvorenje ceste preko Malog Alana, 4. X 1832, kat. br. 337

Serežan, kat. br. 285

Karta Hrvatske i okolnih zemalja, 17. stoljeće, kat. br. 73

Opsada Virovitice 1684, kat. br. 101

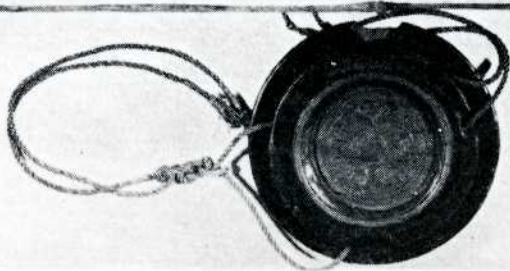
LEOPOLDVS DEI gratia electi Romanorū Imperatoris,
Temporū Augusti, ac Germanie, Hungaria, Bohemiarū, & REX.

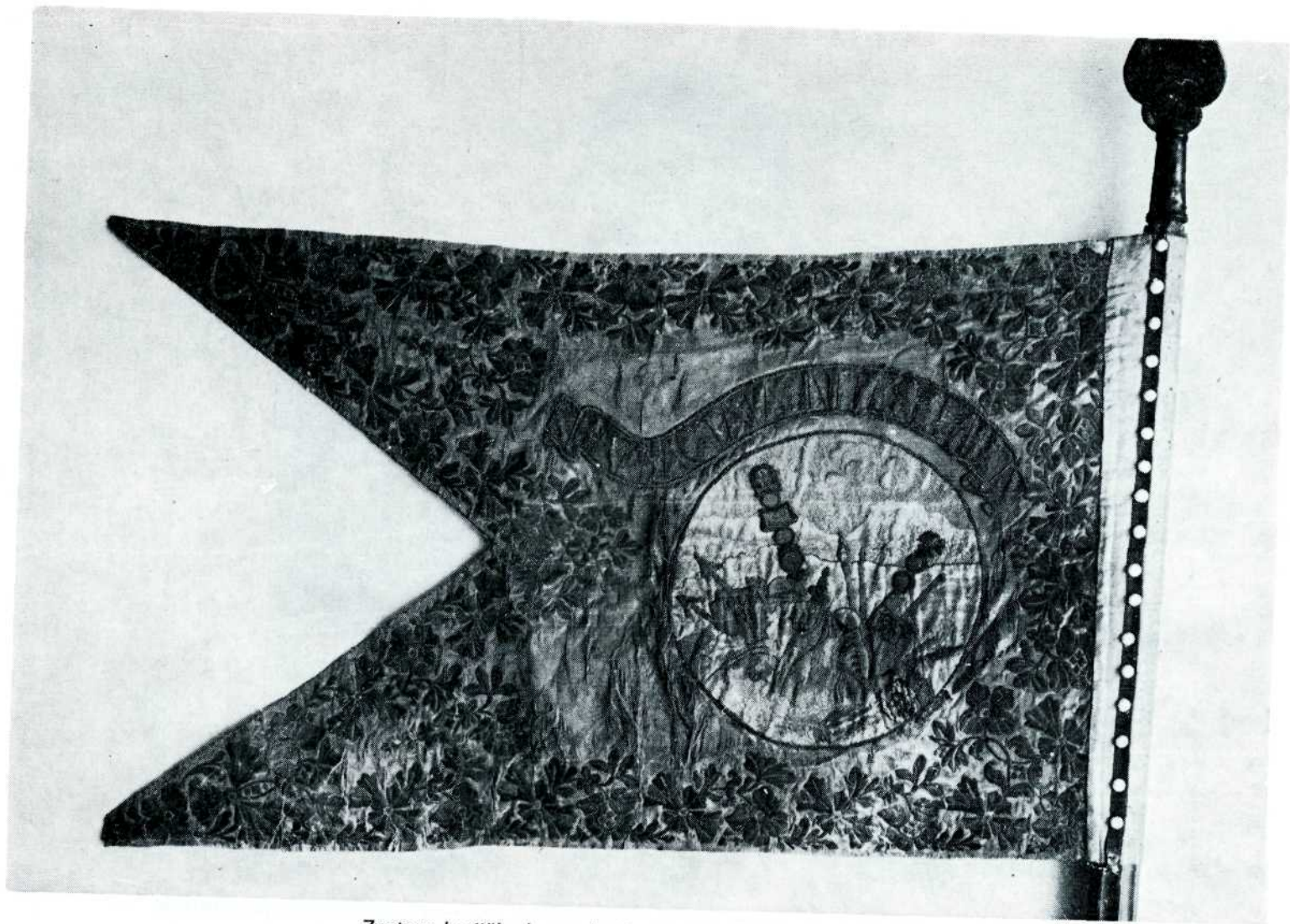
Querenti, honorabilis, Spectabilis ac Magnifici Magnifici item
et Gregij, Prudentis ac Circumspecti Filii, nobis dilecti. Po-
stquam his superioribus inclusis, humis, et temporibus, per
naturalem Christiani nominis usum Terram lacuisti, diu-
num cuncto curia eundem Bella continuata, propem-
tione decurrā. DEI, iusta causa nec, et raris Christiania-
tis, clementer operante, felicitate imperatū, non solum glorio-
sus de eodem Docti Triumphos, breuatisque saluata dicto-
rias reportauerunt, Verum etiam finis ac Emire Regnum
nostrum Hungarie, Romania, et Slavonie, interque huiusmodi
cariates, exoptatis pluribus Terrarū, longe lateque exten-
dissent, et propagauerunt, ac tandem gloriosam eorum cum
Patre Usamanka Patrem DEI proprio iurisdictione, quā
Stabula, iquidem antiqua prefatum Regnum utrumque
Consuegariter extendi, et transferat, ipsa Regnum em-
penat, et Terram Oras exquirat, eorumque Veris cum ratio-
ne iuridicis hominibus Territorialibus, quam et dependenti. Multa-
ris, nec non Translocationes, et respectu Caspianis, Sclav-
oniarum, acque Perimencium Consuegarum inter Hile-
sates, Vestras ab una, nec non Austria iurisdictione Direc-
tionis, vestra ab altera Partibus, quatenus, et, et contrari-
ba, infra, ac ex parte quidem, Hilesiarum Terram inesse
Fidelis, quosque nri Francis Censurorū, de eadem, Colo-
nisi, et Consuegaris, Vestri veris hinc in Regnum, ac ad alteri
Deorum, et Gregij, iurisdictione, Quatenus, et, et huiusmodi
Regnum

CAROLUS
SEXTUS
DIVINA FAVENTE CLE-
MENTIA ELECTUS RO-
MANORUM IMPERATOR

Semper Augustus ac REX Germanie, Cas-
tellae, Aragonum, iuxtaque Siciliae, Hieru-
salem, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Cro-
aticae, Slavoniae, Romaniae, Serviae, Galliae, Lo-
donieriae, Cumaniae, Bulgariae, Navarriae, Na-
vae, Toleti, Valentiae, Galleitiae, Majori-
canarum, Seviliae, Sardiniae, Cordubae, Corci-
ciae, Manciae, Gicenis, Algarbiae, Algecrae, Gi-
braltaris, Insularum Canariarum, nec non In-
diarum Orientalium et Occidentalium,
Insularum ac Terrae firmae Maris Oceani,
Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Bra-
bantiae, Mediolani, Sylvaniae, Carinthiae, Car-

Zastava krajiške husarske čete, 18. stoljeće, kat. br. 165

Opsada Cetina 1790, kat. br. 172

1731.

H.

403

CONTUMAZ,

Und respectivè

Reinigungs- Ordnung /

Wie solche /

Sowol mit denen Personen /

Als

In die Contumaz ankommenden
Waaren / wie auch Brieffschaften
gehalten werden solle ;

Und der Zeit

Auf denen diesseitig - Kaiserl. Gränzen
in Hungarn / Siebenbürgen / der Wallachey /
Servien / Slavonien / Croaten / und übrigen In. D.
Ländern / und Meer-Porten gegen das Türkische Ges-
biet / und Venetianische Dalmatien /
gehalten wird.

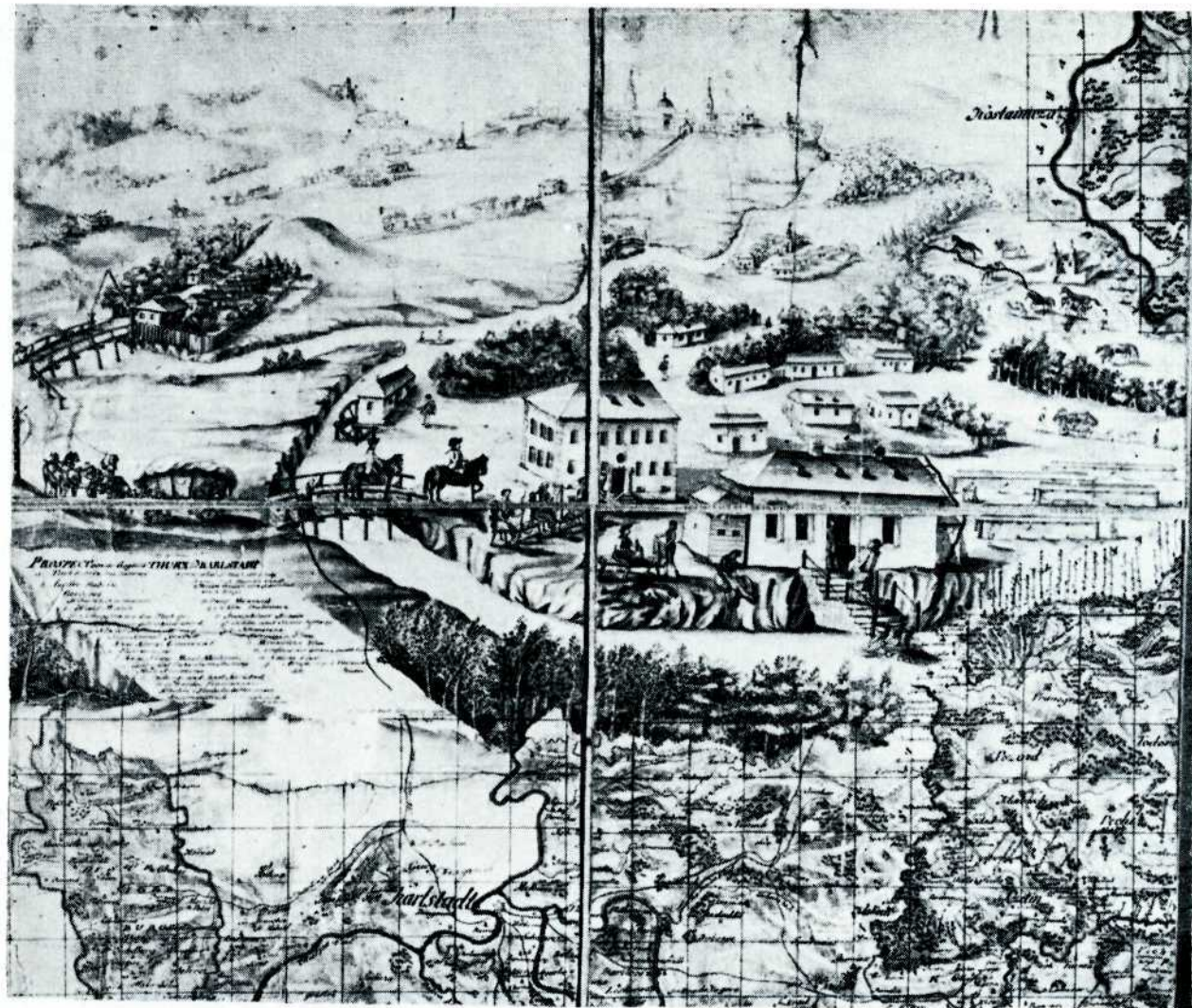

Wien / gedruckt bey Johann Peter v. Ghelen / Ihrer Röm. Kais.
und Königl. Catholischen Majestät Hof- Buchdruckern / 1731.

MIMARIATMERE

Uz Milosche Bosanjske Czesaricza. Rim.
szka vdova, krclicza vu Vugerszkoj, Pem-
szkoj, Dalmatinszkoj, Horvaczki, ij Sclavenszki
zemlji Crc-Arczesicza vu Bztercib, Hor-
czesicza vu Burgundu. &c.

Dajemo napervo po ovom Listu, ij znano chinimo
vszem, ij vszakemu, da zbog Vernosti Nasse Varaždinszke
Generalic, kako za ono vreme ovdi buduchi Comenderani
General, feldmarssal-Lieutenant Baron Kleeefeld
nasemu Hoff kriegs Rottu ponizno napervo poszta-
vil je, da vu gore rechenoi Generalij Nassei vszakojac-
ke Mestric Czehi zachelize jezju poveksravati, kai
Nam milosztivne dopadaoze, kaiti pako oni niti Pri-
vilegia kakova, niti Cehovszkoga Keda, josbe menije-
szloberedine navadne nimaju, ij zato pokesdok oni
ponizno

Manufaktura u Turnju kod Karlovca, detalj karte 1795, kat. br. 214

Veduta Otočca, sjedišta otočke pukovnije, kat. br. 244

B 3152
de 507

Deum $\frac{10}{11}$

Grundgesetz

für die

Carlsstädter, Warasdiner, Banat, Slavonische,
und Banatische

Militär = Gränze.

W i e n.

Kud der kaiserlich - königlichen Hof- und Staats - Druckerey.

1807.

§ 1. Čena soli u Primorju hrvatskom polag razmjera poljskane čene soli u Dalmaciji odmah privremeno obali.

§ 2. Usled odluke ove, koja će se po dotičnih oblastih odmah proglašiti, obajena je čena bele soli za 1 f. 23 kr., a černe za 1 f. 43 kr. u srebru.

§ 3. Polag takovog razmjera bit će cent bele soli: u Bakru 3 f. 16 kr., u Senju 3 f. 7 kr. Černe pako soli cent: u Bakru 2 f. 12 kr., u Senju i Karlobagu 2 f. 7 kr. u sr.

§ 4. Da se pako svakom nedostatku doskoči, kai iz uzkratjenog iz Ugarske uvoza kamenite soli proziti bi mogao; određeno je, da soli morske prodaja nesamo u Primorju hrvatskom, već i u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji u buduće slobodna bude.

§ 5. Isto tako odobrava se naredba odbora finansialnoga u tom učinjena, da se u buduće po domaćih solarah sol sicilijanska pribaviti i u čeloj domovini slobodno prodavati može.

Članak XXVI.

O ustavu krajiškom i polašticaš Krajinac.

Ustav krajiški.

Uvod.

Sabor trojedne kraljevine pretresavši buduća odnošenja vojničke krajine naprama ostaloj domovini uvidio je, da za sada i do mirnih vremena nije doba za radikalne reforme krajiške i odučio je, da vojnička krajina stupivši kao i ostale pokrajine svega carstva austrijskoga na ustavni temelj sa trojednom kraljevnom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom za sada samo po načelu polašticaš uredi se, i da se zato iz njezine dosadašnje sisteme samo sve ono izostavi, što se s ustavnimi načelima i potreboćom polašticaš neslaže.

Ovaj zakon dakle po izrećenom načelu polašticaš izradjen ima se kao prelaz na ustavni temelj do obćeg uredjenja čelo domovine u mirne vrćeme smatrati, po njemu Krajina upravljati i tako u svom posebnom svojstvu samo u organićeni savez sa provincijalom pod vćehovnim praviteljstvom ovih kraljevinah stupiti.

K.

Obće naredbe.

§ 1.

Vojnička krajina ostaje nerazdruživi dio trojedne kraljevine hrvatske, slavonske i dalmatinske.

§ 2.

Ustav istih kraljevinah proteže se i na svu vojničku krajinu, u koliko ga neogranićava sledeći iz posebnog svojstva krajiškog zavoda iztećeni zakon.

§ 3.

Jezik narodni uvodi se u sve javne, izvanjske i unutarnje poslove i učione.

§ 4.

Za vrćeme dok se u trojednoj kraljevini zakonici nesatvore, imadu se u Krajinu sledeći zakoni upotrebljavati:

a) Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch des österreichischen Kaiserstaates vom Jahre 1811 1. Juni.

b) Das Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizei-Übertretungen in den Erbländern.

c) Die allgemeine österreichische Gerichtsordnung und summarisches Verfahren.

§ 5.

Zakoni, koji se krajine vojničke tiću, mogu se samo na sveobćem saboru trojedne kraljevine satvoriti.

Sve dosadašnje instruktivno uredbe krajiške, u koliko se sa ustavnimi načelima, i ovim zakonom neslaže, ukidaju se.

III.

Posebna prava i dućnosti krajiških žiteljaš.

a) O pravu na negibivi imetak.

§ 6.

Sav imetak krajiških žiteljaš jest njihova prava svojina, i po tomu prestaje dosadašnje pravo vćehovnog vlasteostva.

§ 7.

Tho se god ovim zakonom podvćergne ili tho je njima već od prie podložen, imadu pravo negibivi imetak steći.

§ 8.

Inostrancem, koji u krajinu pravo tćergovati i fabrike zavoditi steka, dopušćeno je sgradišta (mćesta) za magazine i fabrike tu nabaviti.

U primorju krajiškom mogu i gradjani oblićnih mćestah vinograde posćedovati.

§ 9.

Za obće potrebe dućzan je svaki vlastnik zemljišta u krajinu za primćernu naknadu ustupiti.

§ 10.

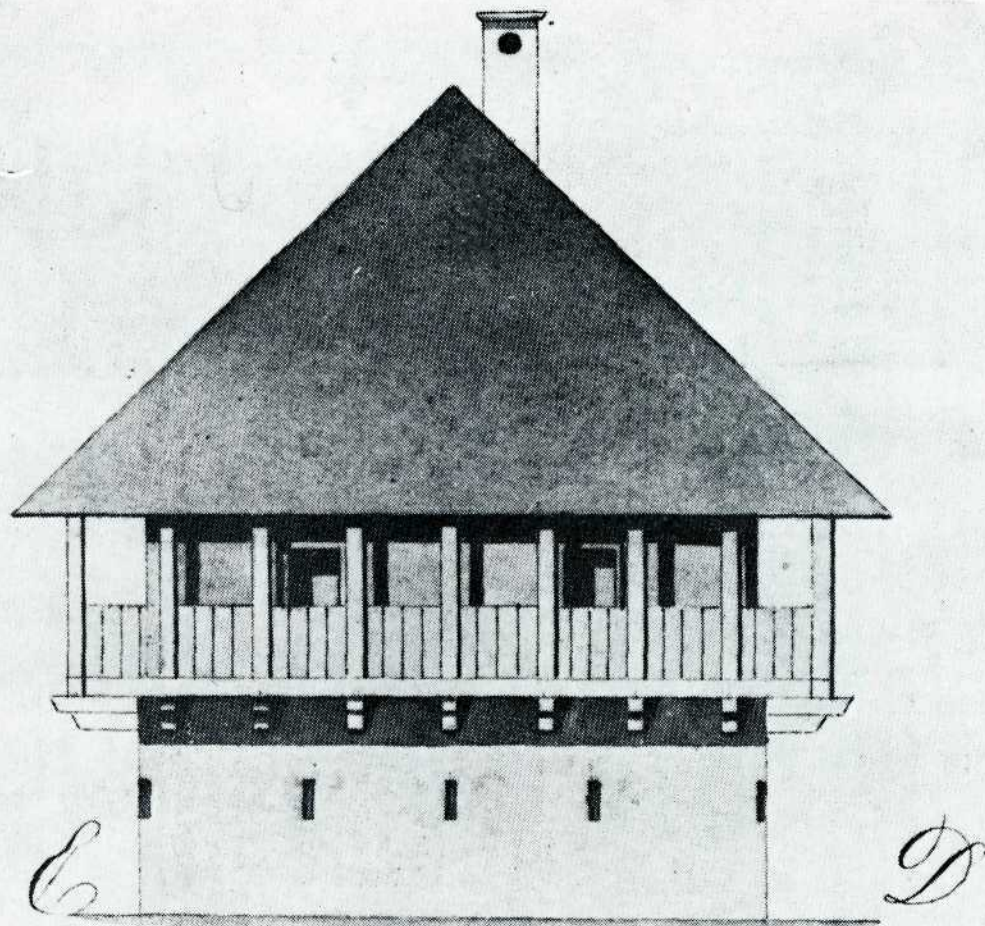
Za ukloniti ostromaćenje uredjuje se, da svaka kuća do tri rali zemlje kao podkućnicu upisati ima, koja se bez zamćene umaljitii, ni bez kuće prodati nesmće.

§ 11.

Ova podkućnica more se samo sudbenim putem najprie založitii, onda tekar u najam dati, i ako se dug inaće namiritii nesmože s kućom prodati.

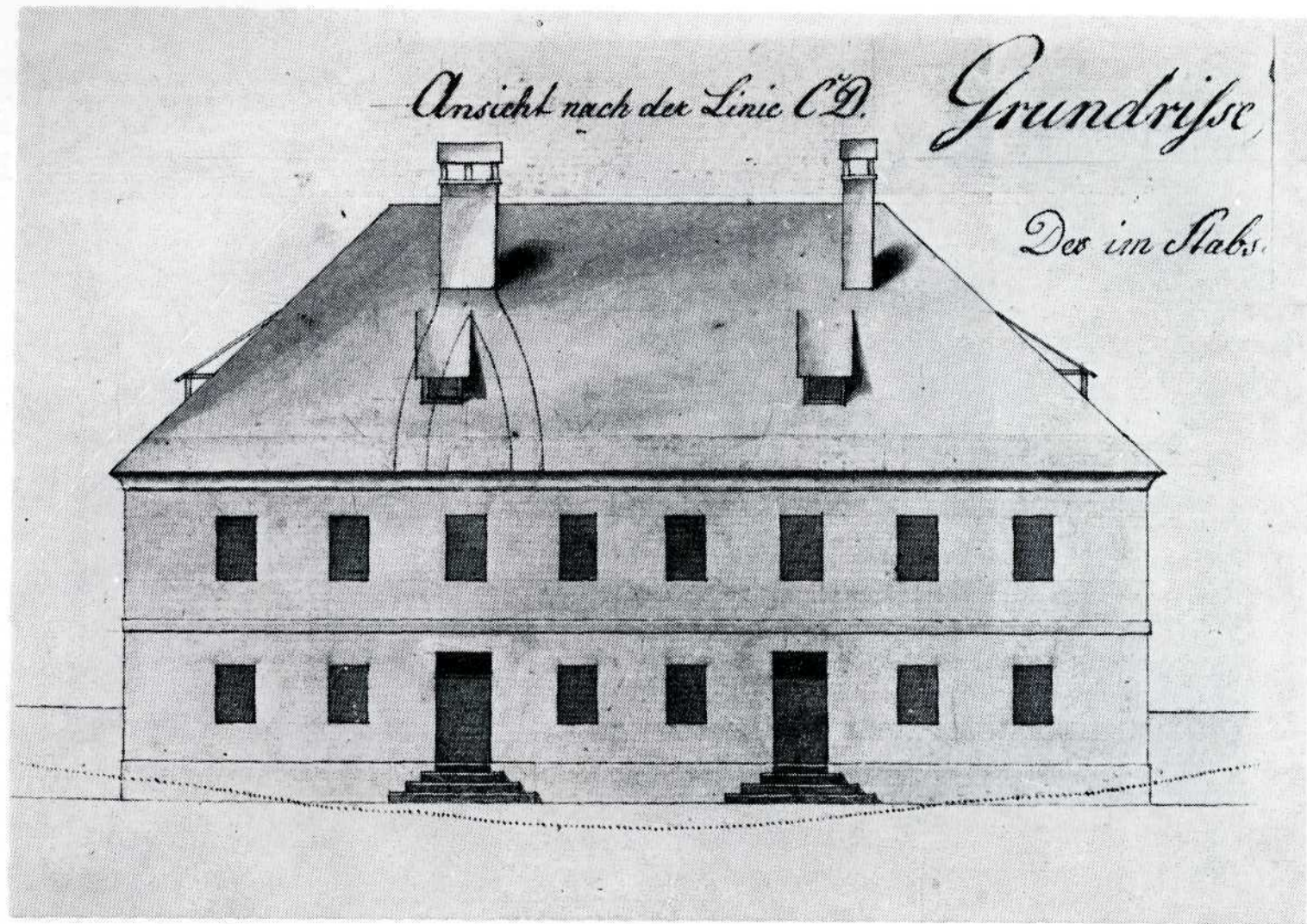
§ 12.

Obćinski paćznici vlastiti su imetak obćinah. Mogu se s privoljenjem čelo obćine na korist obćinske blagajnice prodati, u najam dati, ili potrećniem pokloniti, kako takodjer i drugim obćinama za nopasanje blaga ustupiti.

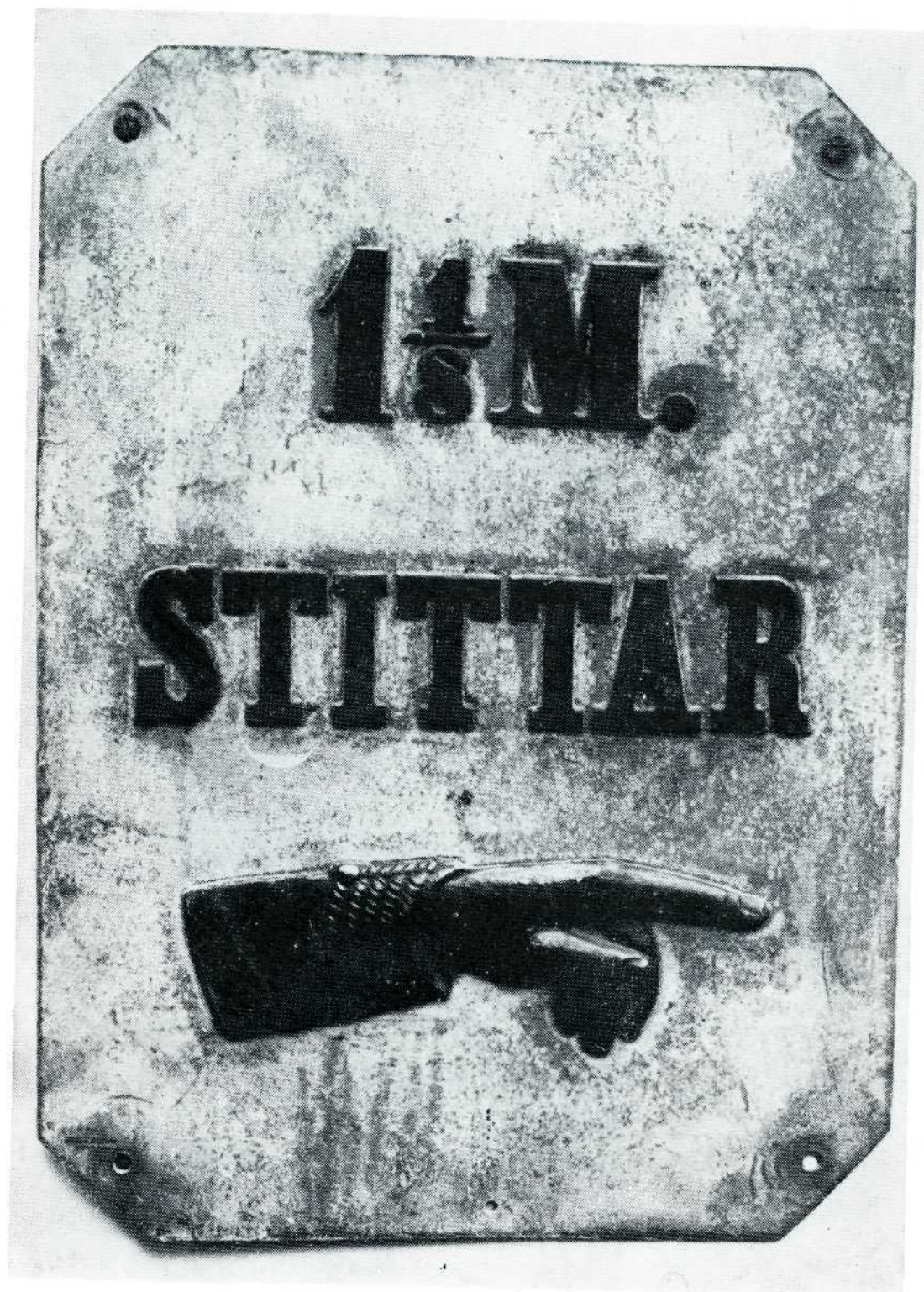

C *Vordere Ansicht* *D*

Oficirski čardak, detalj plana, kat. br. 260

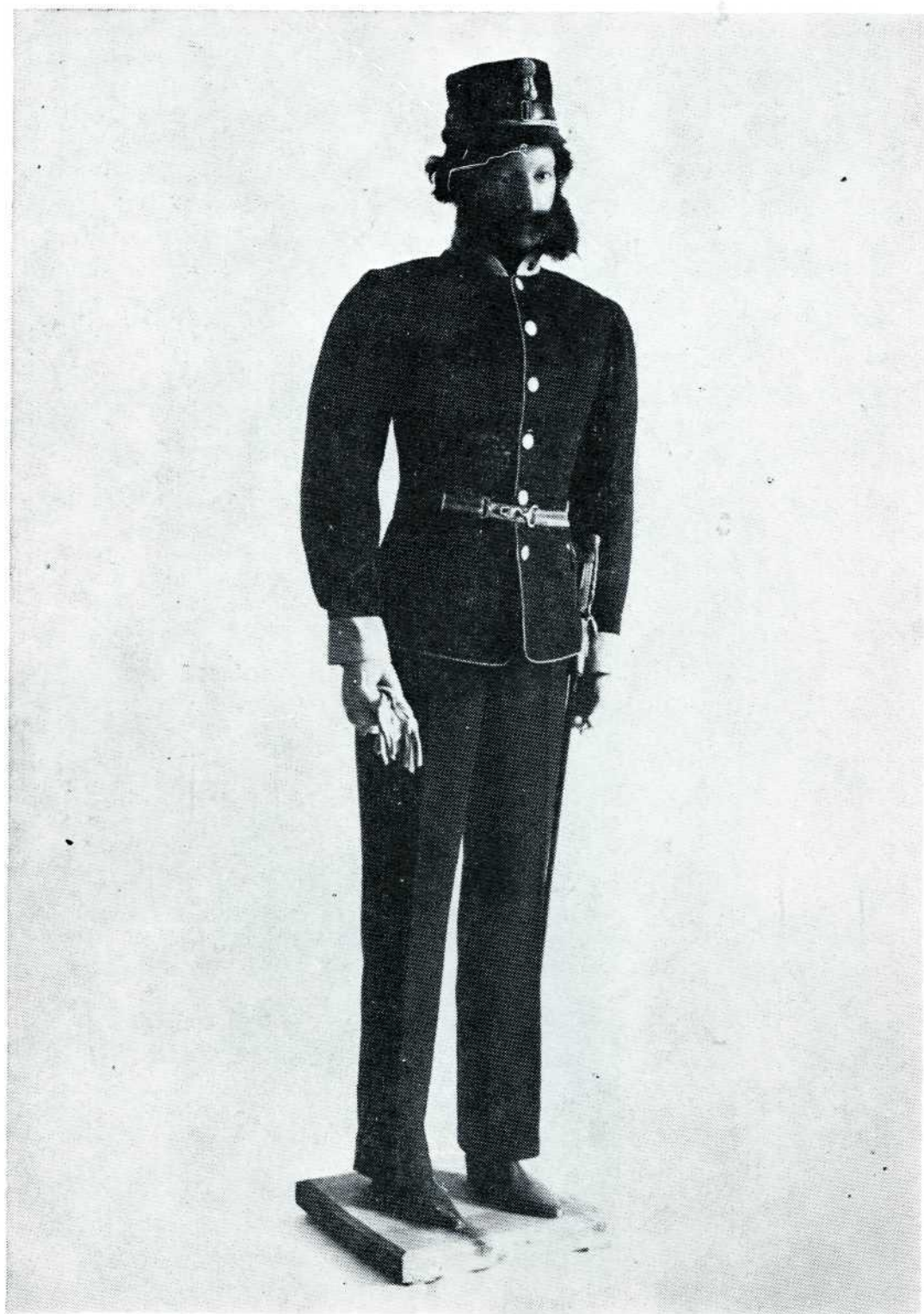
Kontumac u Srbu, detalj plana, kat. br. 261

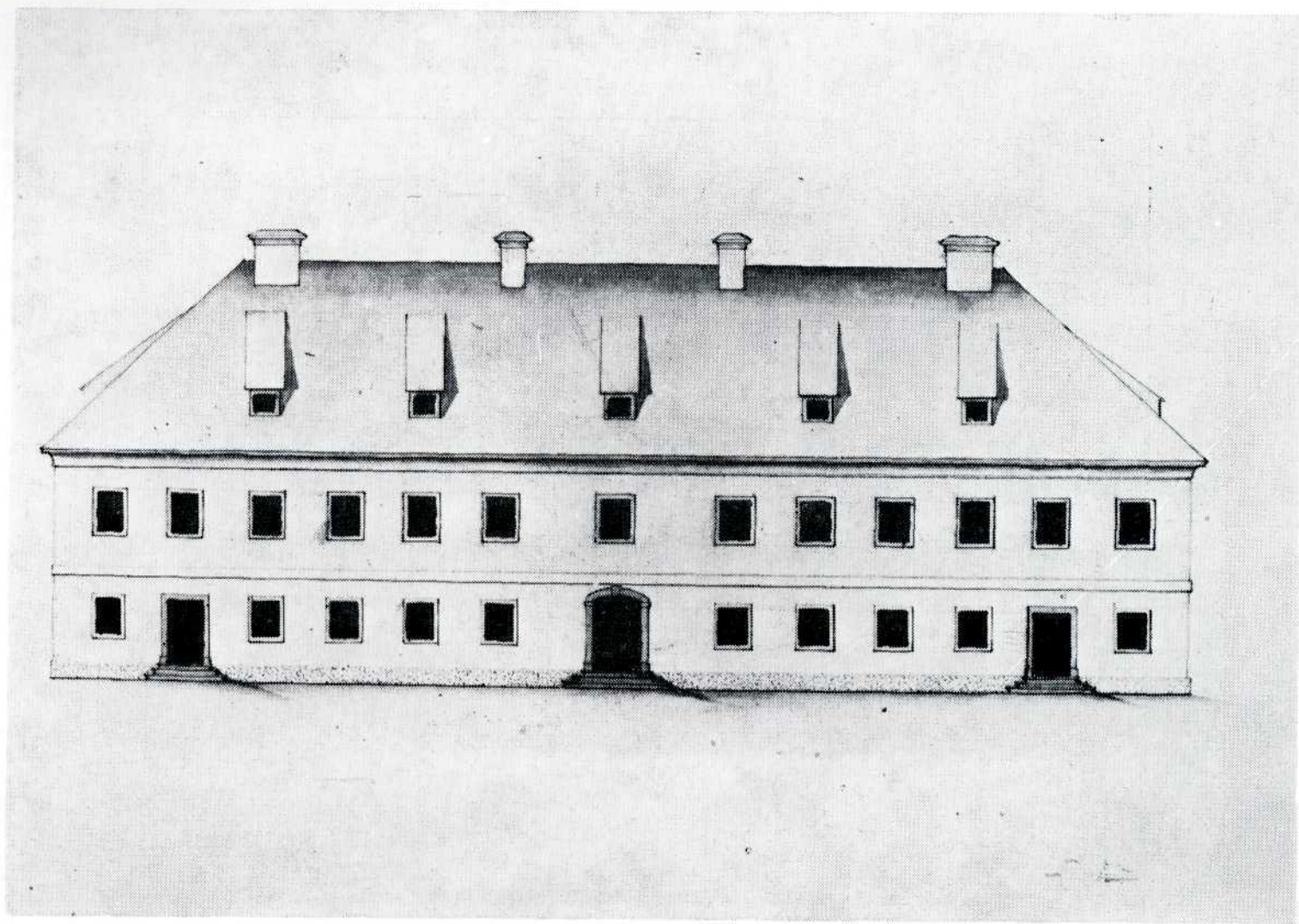
Krajiški miljokaz, označuje udaljenost do Štitara, općina županijske satnije, kat. br. 279

Ormar za držanje vojne opreme (mondure), kat. br. 283

Uniforma krajiškog učitelja, kat. br. 352

Krajiška škola u Ogulinu, detalj plana, kat. br. 354

XVI. broj 3.

EDAGOŠKI LIST

ZAGREB

№ 818.

Ime: _____
Odbor: _____
Sveštik: _____
Broj: _____

Рочетница

за

заетдничке уііониче

у

чес. Кр. војеној Крајини.

Ручквар

за

заетдничке уііониче

у

чес. Кр. војеној Крајини.

С. Јуредико
Никола Хадџић

»Početnica za zajedničke učionice u ces. Kr. vojenoj Krajini«, sastavio krajiški učitelj Nikola Hadžić 1848, kat. br. 357

VOM K.K. HOF-TELEGRAPHEN-AMTE.

Abgegeben in Ischl den 12.ten Oktober 1871 6¹¹h¹⁰ } vom
 Abgenommen in Wien den 12.ten Okt. 1871 6¹¹h²⁵ }

Chiffre
Telegramm

Im Kaiser an Alois Kraus Wien böng.
 Ischl am 12.ten Oktober 1871.

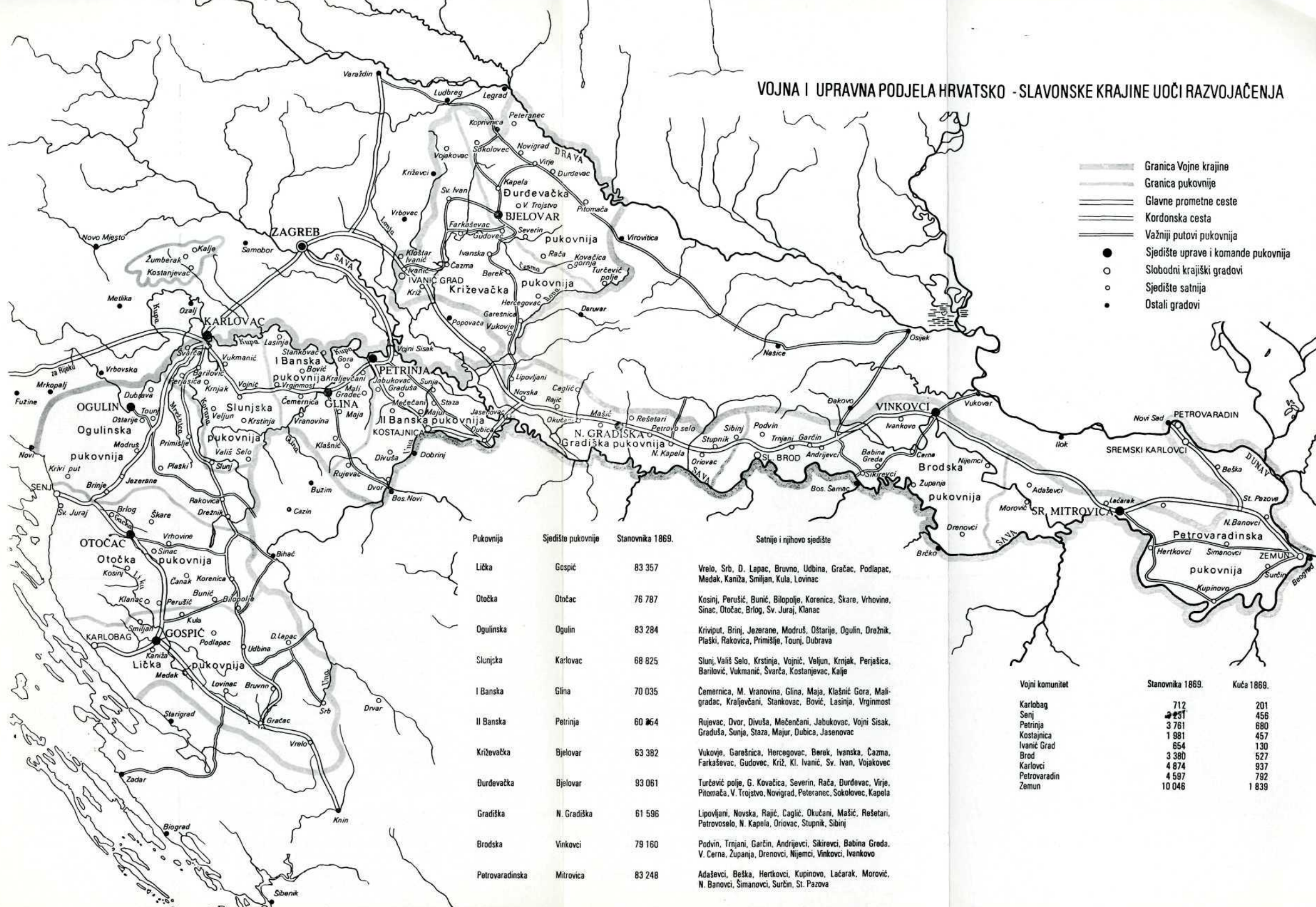
Da es notwendig ist, gegen die Rückläufer der
 Bewegung in der Gegend mit größter Energie
 und sehr rasch vorzugehen, so ist die Sache
 zunächst klar zu stellen, weil mehrere Offiziere
 und von mehreren Offizieren die etwa gefangen
 werdenden Civilisten abzuverhaften sind und
 es nicht nöthig zu zülicieren wien, [da
 es mir sehr angezeigt scheint, dass Krates
 nicht anerkennend rasch sein werden könnt,
 um für die jungen Offiziere und Croaten ein
 absperrendes Beispiel zu statuieren.]

Manifest

Mojim krajišnikom
hrvatsko-slavonskoga krajiškoga područja.

- Pošto ste Vi na temelju
Mojega manifesta od 8.
kolovoza 1873. ju i u
pogledu obrambene duž-
nosti usporedjeni ostalomi
pučanstvu zemaljah
Moje krunice ugarske,
i pošto se hrvatsko-sla-
vonsko krajiško područje
je građanskom upra-
vom upravlja, to Sam
odredio, da se to područje
je s Mojimi kraljevina-
mi Hrvatskom i Slavo-
nijom, a tim sa zemlja-
mi Moje ugarske krunice.

VOJNA I UPRAVNA PODJELA HRVATSKO - SLAVONSKE KRAJINE UOČI RAZVOJAČENJA

- Granica Vojne krajine
- Granica pukovnije
- Glavne prometne ceste
- Kordonska cesta
- Važniji putovi pukovnije
- Sjedište uprave i komande pukovnije
- Slobodni krajiški gradovi
- Sjedište satnija
- Ostali gradovi

Pukovnja	Sjedište pukovnije	Stanovnika 1869.	Satnija i njihovo sjedište
Lička	Gospić	83 357	Vrelo, Srb, D. Lapac, Bruvno, Udbina, Gračac, Podlapac, Medak, Kaniža, Smiljan, Kula, Lovinac
Otočka	Otočac	76 787	Kosinj, Perušić, Bunić, Bilopolje, Korenica, Skare, Vrhovine, Sinac, Otočac, Brlog, Sv. Juraj, Klanac
Ogulinska	Ogulin	83 284	Kriviput, Brinj, Jezerane, Modruš, Oštarije, Ogulin, Drežnik, Plaški, Rakovica, Primišlje, Touj, Dubrava
Slunjska	Karlovac	68 825	Slunj, Vališ Selo, Krstinja, Vojnić, Veljun, Krnjak, Perjašica, Barilović, Vukmanić, Svarča, Kostanjevac, Kalje
I Banska	Glina	70 035	Cemernica, M. Vranovina, Glina, Maja, Klačnić Gora, Mali-gradac, Kraljevcani, Stankovac, Bović, Lasinja, Vrginmost
II Banska	Petrinja	60 064	Rujevac, Dvor, Divuša, Mečenčani, Jabukovac, Vojni Sisak, Građuša, Sunja, Staza, Majur, Dubica, Jasenovac
Križevačka	Bjelovar	63 382	Vukovje, Garešnica, Hercegovac, Berek, Ivanska, Čazma, Farkaševac, Gudovac, Križ, Kl. Ivanić, Sv. Ivan, Vojakovac
Đurđevačka	Bjelovar	93 061	Turčević polje, G. Kovačica, Severin, Rača, Đurđevac, Virje, Pitomača, V. Trojstvo, Novigrad, Peteranec, Sokolovec, Kapela
Gradiška	N. Gradiška	61 596	Lipovljani, Novska, Rajić, Caglić, Okučani, Mašić, Rešetari, Petrovoselo, N. Kapela, Oriovac, Stupnik, Sibinj
Brodsko	Vinkovci	79 160	Podvin, Trnjani, Garčin, Andrijevići, Skirevci, Babina Greda, V. Cerna, Zupanja, Drenovci, Nijamci, Vinkovci, Ivankovo
Petrovaradinska	Mitrovica	83 248	Adaševci, Beška, Hertkovci, Kupinovo, Lačarak, Morović, N. Banovci, Simanovci, Surčin, St. Pazova

Vojni komunitet	Stanovnika 1869.	Kuća 1869.
Karlobag	712	201
Senj	2 251	456
Petrinja	3 761	680
Kostajnica	1 981	457
Ivanić Grad	654	130
Brod	3 380	527
Karlovci	4 874	937
Petrovaradin	4 597	792
Zemun	10 046	1 839